

Renzo Caduff
Uorschla N. Caprez
Georges Darms

**Grammatica
d'instrucziun
dal rumantsch grischun**

Seminari da rumantsch
da l'Universitad da Friburg
2006

Renzo Caduff, Uorschla N. Caprez, Georges Darms
Grammatica d'instrucziun dal rumantsch grischun
Ediziun 2006

Elavurada cun agid dal
Fond naziunal svizzer per la perscrutaziun scientifica

© Departament da linguatgs e litteraturas romanas
Linguatg e litteratura rumantscha
Av. de Beauregard 11
1700 Friburg

Il diever da parts da quest'ovra è permess
sut cundiziun da l'indicaziun da la funtauna.

Tavla da cuntegn	3
Introducziun	13
1. Texts	15
1 Definiziun	
1.1. La pronunzia	16
2 La pronunzia	
3 La pronunzia dals vocals	
4 La pronunzia da gruppas da vocals	
5 La pronunzia dals consonants	
6 Ils consonants finals	
2. Texts e frosas (sintaxa)	19
7 Definiziun	
8 Repartiziun dal text en frosas	
9 Structuraziun dal text cun frosas	
2.1. Sorts da frosas e lur funcziuns expressivas	20
10 Sorts da frosas	
11 Frosas communicativas	
12 Frosas interrogativas	
13 Frosas affectivas	
14 Funcziuns expressivas	
2.2. Frasa e proposiziun	21
15 Proposiziuns	
16 Dumber da frosas e proposiziuns	
17 Proposiziuns senza verb	
2.3. Furmas da frosas e da proposiziuns	22
18 Frosas simplas	
19 Frosas cumponidas	
20 La proposiziun principala	
21 La proposiziun subordinada	
22 Frosas coordinadas	
23 Frosas structuradas	
2.4. Las parts da la proposiziun en la frasa simpla	23
24 Parts da la proposiziun	
25 La part verbala da la proposiziun	

- 26 Predicat e predicat cumponi
- 27 Test da spustada (permutaziun)
- 28 Gruppas da plects
- 29 Lur dievers sintactics
- 30 Las funcziuns sintacticas da las parts da la proposiziun
- 31 Il subject
- 32 Eruir il subject
- 33 Frاسas mo cun subject e predicat
- 34 Il complement direct (object)
- 35 Eruir l'object
- 36 Il complement predicativ
- 37 Ils verbs cun complements predicativs
- 38 Il complement preposiziunal
- 39 Il complement circumstanzial
- 40 Differenza tranter complement preposiziunal e complement circumstanzial
- 41 Las gruppas da plects e lur dievers sintactics
- 42 Ils attributs
- 43 Las furmas dals attributs

2.5. Las sorts da proposiziuns subordinadas

28

- 44 Lur funcziun sintactica
- 45 Las sorts da proposiziuns subordinadas
- 46 Proposiziuns subjunctivalas
- 47 *che* cun funcziun relativa
- 48 *che* cun funcziun subjunctiva
- 49 Particlas da subordinaziun cumbinadas cun *che*
- 50 *sche* en proposiziuns cun funcziun cundiziunala
- 51 *sche* en proposiziuns interrogativas indirectas
- 52 Proposiziuns infinitivas cun preposiziun
- 53 Proposiziuns infinitivas cun adverb u pronom interrogativ
- 54 Proposiziuns gerundialas
- 55 Proposiziuns participialas

3. Plects e furmas (morfologia)

32

- 56 Ils plects
- 57 Furmas grammaticalas
- 58 Funcziuns sintacticas
- 59 Spezias da plects
- 60 Survista grafica

3.1. Ils verbs

34

- 61 Definiziun
- 62 Ils dievers dals verbs
- 63 Verbs auxiliars
- 64 Verbs modals
- 65 Verbs per propri

3.1.1. Las furmas dal verb	35
66	Sorts da furmas
67	Furmas finitas
68	Furmas infinitas
69	L'infinitiv
70	Il particip
71	Il gerundi
3.1.2. Furmas e dievers dals temps	36
72	Tips da furmas
73	Ils temps grammaticals
74	Il preschent
75	L'imperfect
76	Il perfect
77	Diever da l'imperfect e dal perfect
78	Il plusquamperfect
79	Furmas surcumponidas
80	Il futur
81	Il futur II
82	Survista dal diever dals temps
3.1.3 Furmas e dievers dals modus	40
83	Ils modus
84	L'indicativ
85	Las furmas dal conjunctiv
86	Il diever dal conjunctiv
87	Il discours indirect
88	Dumondas e cumonds en il discours indirect
89	Las furmas dal cundiziunal
90	Il diever dal cundiziunal
91	Las furmas da l'imperativ
92	Il diever da l'imperativ
93	Ils cumplements dals verbs (transitiv – intransitiv)
94	Il passiv
95	Verbs cun plirs dievers
96	Verbs reflexivs
3.1.4. La conjugaziun dals verbs	43
97	Las 4 classas da conjugaziun
98	L'infinitiv
99	La posiziun da l'accent
100	Las gruppas da verbs (regulars – alternants – irregulars)
101	Ils verbs regulars
102	Ils verbs alternants
103	Ils verbs irregulars

104	Las furmas dals verbs regulars (survista)	46
3.1.4.1.	Las furmas simplas	47
105	L'indicativ preschent	
106	Verbs cun <i>-esch-</i>	
107	Verbs cun la desinenza <i>-el</i> en la 1. sg. indicativ preschent	
108	La 1./2. pl. indicativ preschent	
109	Ils verbs reflexivs	
110	Il conjunctiv preschent	
111	Il cundiziunal preschent	
112	L'imperativ	
113	L'imperativ negativ	
114	Remplazzaments da l'imperativ	
115	L'indicativ imperfect	
116	Il gerundi	
117	Il particip regular	
3.1.4.2.	Las furmas cumponidas	52
118	L'indicativ perfect	
119	La furmaziun dal perfect e dal plusquamperfect cun <i>avair</i> u cun <i>esser</i>	
120	L'accord dal particip	
121	Il perfect dals verbs reflexivs	
122	Las autras furmas dal perfect	
123	Las furmas dal perfect II	
124	Il futur	
125	Il futur II	
126	Il passiv	
127	Glista dals verbs alternants	56
128	Las furmas dals verbs irregulars	58
129	Glista dals particips irregulars	63
130	Glista dals verbs predicativs	65
3.2.	Ils nomens	66
131	Definiziun	
132	Il genus grammatical	
133	Genus grammatical e furma dal nomen	
134	Influenza sin autras furmas	
135	Singular e plural	
136	Il plural regular	
137	Il plural irregular	
138	Cas spezials	
139	Il plural dals nomens cumponids	
140	La quantidad nundeterminada	
141	Nominalisaziun dad autras spezias da plects	
142	Nums proprijs	

3.3. Accompagnaders e remplazzants	70
143 Definiziun	
144 Accompagnaders	
145 Remplazzants	
146 Funcziuns sintacticas	
147 Artitgels, adjectivs, pronom	
148 Classificaziun tenor funcziuns sintacticas	
149 Classificaziun tenor la posiziun	
3.3.1 Ils artitgels	72
150 Caracteristicas	
151 Las furmas dals artitgels	
152 L'artitgel definit	
153 L'artitgel indefinit	
154 Preposiziun + artitgel definit	
155 Funcziun dals artitgels	
156 Diever da l'artitgel definit	
157 Diever da l'artitgel indefinit	
158 Omissiun da l'artitgel	
3.3.2. Ils pronom	75
159 Caracteristicas	
160 Diever sco accompagnaders e/u sco remplazzants	
161 Las sutgruppas dals pronom e lur furmas	
3.3.2.1. Ils pronom persunals	76
162 Diever sco subjects e sco objects	
163 Las furmas dals pronom subjects	
164 Las persunas grammaticalas	
165 Il pronom <i>i/igl</i> (3. sg.) ed il pronom <i>i</i> (3. pl.)	
166 La furma da curtaschia	
167 Furmas scursanidas dals pronom subjects	
168 Pronom objects accentuads e nunaccentuads	
169 Las furmas dals pronom objects accentuads	
170 La funcziun dals pronom objects accentuads	
171 La successiun dal pronom object accentuà	
172 Las furmas dals pronom objects nunaccentuads	
173 La posiziun dal pronom object nunaccentuà	
174 La posiziun dal pronom object nunaccentuà en la negaziun	
175 L'accord dal pronom object direct nunaccentuà cun il particip	
176 La successiun da plirs pronom objects nunaccentuads	
3.3.2.2. Ils pronom reflexiv	80
177 Particularitads grammaticalas	
178 Las furmas dals pronom reflexiv	
179 Las furmas nunaccentuadas	
180 Las furmas accentuadas e rinforzadas cun <i>sez</i>	
181 Il pronom reflexiv che sa referescha a l'object direct	
182 Las furmas cumponidas dals verbs reflexiv	

3.3.2.3. Ils pronoms possessivs	81
183 Particularitads grammicalas	
184 Pronom persunal e pronom possessiv	
185 Las furmas dals pronoms possessivs sco accumpagnaders	
186 Il diever predicativ dals pronoms possessivs	
187 Ils pronoms possessivs nominalisads	
3.3.2.4. Ils pronoms demonstrativs	83
188 Particularitads grammicalas	
189 Las furmas e lur dievers	
190 <i>quest e quel; quai</i>	
191 <i>tschel; tschai</i>	
192 <i>lez; gliez</i>	
193 <i>tal</i>	
194 Il pronom demonstrativ particular <i>sez</i>	
195 Las furmas dal pronom <i>sez</i>	
196 Pronoms demonstrativs cun la subjuncziun <i>che</i>	
3.3.2.5. Las colliaziuns relativass	85
197 La subjuncziun <i>che</i>	
198 <i>il qual</i>	
3.3.2.6. Ils pronoms interrogativs	86
199 Particularitads grammicalas e furmas	
200 Diever dals pronoms interrogativs	
201 <i>tgi</i>	
202 <i>tge</i>	
203 <i>tge, tgenin</i>	
204 <i>qual(s), quala(s)</i>	
205 <i>quant(s), quanta(s)</i>	
206 Pronoms interrogativs cun la subjuncziun <i>che</i>	
3.3.2.7. Ils pronoms indefinits	87
207 Particularitads grammicalas e furmas	
208 Pronoms indefinits ed adjectivs indefinits	
209 Pronoms indefinits cun midada da furma	
210 <i>ins</i> suenter la furma verbala	
211 Il pronom indefinit <i>ins</i> suenter il verb (glista)	89
212 Las furmas dal pronom <i>i/igl</i> suenter verbs auxiliars e modals (glista)	90
3.3.3. Ils adjectivs	91
213 Caracteristicas	
214 Las furmas regularas da l'adjectiv	
215 Particularitads da la furmaziun dal feminin	
216 Particularitads da la furmaziun dal plural	
217 Adjectivs invariabels	
218 Particips en funcziun d'adjectivs	
219 Las posiziuns da l'adjectiv: attributiv e predicativ	
220 Plirs adjectivs	
221 Test da coordinaziun	

222	Accord da l'adjectiv tar plirs nomens	
223	La posiziun da l'adjectiv tar il diever attributiv e la funcziun semantica	
224	La funcziun descriptiva	
225	La funcziun distinctiva	
226	Il diever predicativ	
227	Il verbs cun diever predicativ	
228	L'accord da l'adjectiv en diever predicativ	
229	Grads d'intensidad e da cumparegliaziun	
230	L'egualidad	
231	La diversidad	
232	La cumparegliaziun relativa (cumparativ)	
233	Il pli aut grad (superlativ)	
234	La sminuziun	
235	Furmas da cumparegliaziun spezialas	
236	Ulteriurs grads d'intensidad	
237	L'adjectiv nominalisà e l'adjectiv en funcziun d'adverb	
238	Il adjectivs numerals	98
239	Posiziun dals adjectivs numerals	
240	Las sorts d'adjectivs numerals	
241	Il adjectivs numerals definitis	
242	Il adjectivs numerals cardinals	
243	Il dumbers cardinals	
244	Il numerals cardinals nominalisads	
245	Il numerals cardinals duvrads sco remplazzants	
246	Il adjectivs numerals ordinalis	
247	Il adjectivs numerals multiplicativs	
248	Lur caracteristicas grammaticalas	
249	Il adjectivs numerals indefinitis	
250	Differenza tranter adjectivs e pronomis indefinitis	
251	Autras spezias da plects ch'expriman ina quantidad	
3.4. Las particlas		103
252	Definiziun	
253	Particlas cun plirs dievers	
3.4.1. Las preposiziuns		103
254	Definiziun	
255	Preposiziuns cumbinadas	
256	La gruppa preposiziunala	
257	Il diever da la preposiziun senza artitgel	
258	Las funcziuns semanticas da las preposiziuns	
259	Preposiziuns cumbinadas cun <i>che</i>	
260	Preposiziuns ch'introduceschan preposiziuns	
3.4.2. Las conjuncziuns		105
261	Definiziun e distincziun da las conjuncziuns	
262	Funcziun da las conjuncziuns	
263	Conjuncziuns cumbinadas	
264	Conjuncziuns u adverbs	
265	Classificaziun da las conjuncziuns tenor lur significaziun	

266	In diever particular da <i>sco</i>	
267	Las subjuncziuns	
268	La subjuncziun <i>che</i>	
269	La subjuncziun <i>sche</i>	
270	La subjuncziun <i>schebain</i>	
271	Relaziuns semanticas tranter proposiziun principala e subordinada	
3.4.3.	Ils adverbs	110
272	Definiziun e furmas	
273	Furmaziun dals adverbs derivads dad adjectivs	
274	Adjectivs en funcziun d'adverbs	
275	Distincziun tranter adverbs ed adjectivs	
276	Il referiment da l'adverb	
277	La posiziun da l'adverb	
278	Adverbs cumbinads cun adverbs d'intensidad e da cumparegliaziun	
279	Furmas da cumparegliaziun spezialas	
280	Gruppas semanticas dad adverbs impurtantas per la sintaxa	
281	Autras gruppas semanticas	
282	Ils adverbs <i>uschè</i> ed <i>uschia</i>	
283	L'adverb da negaziun absolut	
284	Las particlas da negaziun en connex cun furmas verbalas	
285	La partiela <i>betg</i> suletta	
286	Las particlas da negaziun tar furmas cumponidas	
287	Las particlas da negaziun ed ils pronoms objects nunaccentuads	
288	Ils plets da negaziun	
289	La negaziun rinforzada cun <i>pli</i>	
290	Adverbs en funcziun da remplazzants	
291	Adverbs cun la subjuncziun <i>che</i>	
3.4.4.	Las interjecziuns	115
292	Definiziun	
293	Funcziun da las interjecziuns	
4.	Suns e letras (fonetica ed ortografia)	116
294	Definiziun	
295	Silbas	
296	L'alfabet rumantsch	
297	Scripziun diversa da singuls suns	
4.1.	Ils vocals	117
298	Definiziun	
299	Ils vocals simpels	
300	Grafica dal trapez vocalic	
301	Gruppas da vocals (diftong e triftong)	
302	Il hiat	

4.2. Ils consonants	118
303 Definiziun	
304 Survista grafica da l'articulaziun dals consonants	
4.3. Ortografia	119
305 Differentas scripziuns per il medem sun	
306 La scripziun da <i>c</i> e <i>z</i> (per [ts])	
307 La scripziun da <i>ch</i> e <i>tg</i> (per [č])	
308 La scripziun <i>sch/s</i> (per [š]/[ž])	
309 Las presilbas <i>con-</i> e <i>cun-</i> en plects cumponids	
310 La scripziun <i>cunter-/cuntra-</i> e <i>disch-/dis-</i>	
311 Plects cun autra scripziun en rumantsch ed en tudestg	
312 L'accent grav	
313 L'accent acut	
314 La scripziun grond u pitschen: grond	
315 La scripziun en nums cumponids	
316 La scripziun grond u pitschen: pitschen	
317 La silba: definiziun	
318 La separaziun en silbas	
319 Plects nunseparabels	
320 Reglas da comma	
321 La comma en la frasa simpla	
322 La comma en la frasa coordinada	
323 La comma tar las proposiziuns subordinadas	
324 La comma en cas speziels	
Funtaunas	128
Register da materias	129

Introducziun

En connex cun il project dal Fond naziunal svizzer per la perscrutaziun scientifica "Grundlagen der Grammatik des Rumantsch Grischun" è vegnì lavurà ils davos onns surtut davart la grammatica dal rumantsch grischun. Il project preveseva la perscrutaziun scientifica da tut ils aspects da la grammatica dal rumantsch grischun che dueva lura furmar la basa per trais differentas grammaticas: ina grammatica cumplessiva dal rumantsch grischun, ina grammatica d'instrucziun dal rumantsch grischun ed ina grammatica alfabetica colliada directamain cun la banca da datas dal Pledari grond. Ils dus davos projects èn terminads, e la *Grammatica d'instrucziun dal rumantsch grischun* vegn preschentada qua ad in public pli vast.

La grammatica è concepida en emprima lingia per il diever da quels ch'instrueschan rumantsch grischun e per scolars dal stgalim secundar u creschids. Ella è fatga da maniera sumeglianta a la "Schulgrammatik" da von Flüe-Fleck (cf. Funtaunas, p.128), che sa drizza als scolars dal 7avel al 10avel onn da scola e sa basa sin il material grammatical dal "Schweizer Sprachbuch sieben/acht" e "Schweizer Sprachbuch neun", ch'è er vegnì translata ed adattà al rumantsch cun il titel "set otg nov". La part grammaticala dal "Carnet accompagnont" da quest med d'instrucziun (cf. Funtaunas, p.128: Signorell, Carnet) è medemamain integrada en questa grammatica.

La *Grammatica d'instrucziun* cumpiglia 324 paragrafs e descriva ils fenomens grammaticals ils pli impurtants a moda concentrada cun blers exempels e diversas tabellas e graficas. Ses pugn da partenza è il text, che vegn analisà en unitads pli e pli pitschnas: fransas (sintaxa), plets e furmas (morfologia), suns e letras (fonetica ed ortografia). Ils quatter texts curts en l'emprima part, che suondan a la noziun da text, servan ad exemplifitgar la pronunzia dal rumantsch grischun. Divers exempels da quels texts èn surpigliads pli tard per declerar la grammatica. En la sintaxa vegnan descrittas las differentas sorts e furmas da fransas e proposiziuns sco era las parts da la proposiziun e lur funcziun. En la morfologia vegnan las caracteristicas impurtantas da las spezias da plets preschentadas e descrittas tenor criteris formals. Sche quels na tanschan betg per la classificaziun, suondan criteris funcziunals, ed a la fin er criteris semantics, nua che quels sa laschan definir en moda e maniera suffizientamain clera. Ultra da quai è vegnì mess l'accent sin ina clera preschentaziun da las distincziuns essenzialas tranter las spezias da plets. En il chapitel "Suns e letras" pertschaiv'ins la relaziun tranter lingua discurreta e lingua scritta, cun l'attribuziun da las pussaivladads ortograficas correspudentas als singuls suns. I suonda la descripziun da consonants, vocals e gruppas da vocals, illustrada cun pliras graficas. Ina tscherna dad insaquants cas difficultus da l'ortografia, la scripziun grond e pitschen, la separaziun en silbas e las reglas da comma vegnan tractads en l'ultima part da la grammatica.

La "Tavla da cuntegn" dat ina survista generala da la grammatica ed inditgescha il tema da mintga paragraf. Il "Register da materias" a la fin da la grammatica duess permetter da chattar il material er sur ils terms grammaticals specifics.

Ils auturs engrazian a tut quels e quellas ch'han gidà cun fatgs e plets a realisar la *Grammatica d'instrucziun*, surtut ad Anna Alice Dazzi e Claudia Schmellentin per lur lectura e lur correcturas. Els giavischan als utilisaders bler plaschair e senn critic en l'instrucziun ed uschiglio cun questa emprova da sistematar la descripziun dal linguatg.

Renzo Caduff, Uorschla N. Caprez, Georges Darms

1. Texts

- 1 In **text** è ina successiun da formulaziuns, colliadas da maniera logica, ch'expriman in cuntegn coerent ed han ina funcziun comunicativa.

Ils quatter texts che suondan derivan da *Las giaglinas pensadras* (1992), la translaziun en rumantsch grischun dal cudesch da Luigi Malerba, *Le galline pensierose* (1980). En quest cudesch vegnan preschentadas 131 giaglinas, aucas e mintgatant era cots, tuts cun problems ubain preferenzas in pau pli spezialas. Nus emprendain ussa d'enconuscher quatter giaglinas.

44. *Ina tgiralla melna mulestava ina giaglina, sgulatschava enturn ella, cur ch'ella vegniva or da la giaglinera e gieva a sa tschentar sin sia cresta. La giaglina era propi stufra, e da la ravgia na durmiva ella pli la notg. Ina damaun è ella sa messa sin via ed ha ditg ch'ella giaja tar la polizia per denunziar la tgiralla melna. Ina cumpogna ha lura ditg che la tgiralla giria adina enturn ella, perquai ch'ella l'haja scumbigliada cun ina flur. La giaglina è turnada enavos, e da quel di davent na s'ha ella pli lamentada, cur che la tgiralla sgulatschava enturn ella. (1992:42)*

46. *Ina vipra è s'avischinada ad ina giaglina che steva sgrasond sper ina saiv ed ha pruva da la morder en ina chomma. Ma la pel era uschè dira e setga, ch'il dent da la vipra nun ha pudì passar tras. La giaglina ha dà ina nauscha eglida per travers, e la vipra, tut schenada, ha declerà ch'ella haja mo vulì far in spass. La giaglina ha dumandà: «Enconuschas la fabla da la vulp e da l'iva?» La vipra ha ditg da na, ch'ella na la conuschia betg. «Ti nun es mo nauscha, ti es era anc ignoranta», ha ditg la giaglina e l'ha dà ina piclada che l'ha stort il culiez. La vipra è mitschada sa lamentond dal mal. (1992:44)*

59. *Ina giaglina magliadrana aveva chattà il fund d'in magiel e crajeva che quel faschess daventar ils grauns pli gronds. Cur ch'ella metteva il vaider sur in graun da panitscha, daventava quel grond sco in graun da tirc. Sch'ella metteva el sur in graun da tirc, daventava quel grond sco in fav. La giaglina magliadrana vuleva magliar ils grauns suenter als avair engrondids, ma mintga giada pitgava ella cun il pichel cunter il fund da vaider. Sch'ella prendeva davent il vaider, vegnivan ils grauns puspè pitschens. Cun pitgar da cuntin encunter quel fund da magiel, ha la giaglina magliadrana rut il pichel. (1992:56)*

107. *Ina giaglina impertinenta imitava la vusch da las giuvnas aucas: «Qua-qua-qua!» In di han las aucas tschiffà la giaglina per la cua e l'han bittada en l'aua. Ella ha gè ina terribla anguscha ed ha cumenzà a dar sbratgs: «Agid! Agid! Jau sfundrel!» Ma las aucas schevan: «Sche ti fas qua-qua, stos era pudair star sin l'aua.» A la fin han ellas tratg la giaglina impertinenta a riva, e da quel di davent nun ha ella pli ristgà d'imitar las aucas. (1992:88)*

1.1. La pronunzia

2 La **pronunzia** da las letras è en rumantsch grischun, cun paucas excepziuns, la medema sco quella dals idioms. L'inventari da las cumbinaziuns graficas variescha dentant per part. En la descripciun vegn la letra u la cumbinaziun da letras mintgamai inditgada en parantesas da cugn, p.ex. <i>; ils suns en parantesas quadras, damai [i].

3 La pronunzia dals vocals:

<i>	[i]	curt: <i>gist, scrit, vita, figl</i>
	[i:]	lung: <i>liber, ir, ris, gida</i>
<e>	[ɛ]	curt: <i>chapè, uschè, betg,</i>
	[e:]	lung: <i>manzegna, egl, leger, debel</i>
	[ɛ]	curt: <i>bel, svel, detta, vender</i>
	[ɛ:]	lung: <i>bler, grev, peda, chalger</i>
	[ə]	nunaccentuà: <i>giuven, flaivel, rumper</i>
<a>	[a]	curt: <i>mat, uffant, bass</i>
	[a:]	lung: <i>nas, mal, pavel, star, gentar</i>
	[ə]	nunaccentuà: <i>chantun, svanir, (els) gidan</i>
	[ɑ]	nunaccentuà: <i>porta, verda, quella, gida</i>
<o>	[o]	curt: <i>porta, clom, botta, nossa</i>
	[o:]	lung: <i>rosa, moda, pover, cor</i>
<u>	[ʊ]	curt: <i>um, dunna, tut, culm, cuppa</i>
	[u:]	lung: <i>mugia, dubel, cudesch, schuber</i>
	[u]	curt: <i>tun, patrun, nuf, lung</i>
	[u:]	lung: <i>ura, spusa, scua, dubi</i>

Il grad d'avertura dals vocals (e - ɛ resp. o - o) variescha tenor regiun, medemamain lur durada (curt - lung). Per bunamain tut il territori rumantsch e cun quai er en rumantsch grischun valan dentant las sequentas duas reglas per la durada:

Ils vocals accentuads vegnan pronunziads lung en silbas che fineschan cun in vocal (silbas avertas) avant ils consonants sonors, curt avant ils consonants surds (§ 303).

lung: *tuba noda legia sega rava mesa rascha*
curt: *tuppa nota litga setga raffa messa grascha*

Els vegnan plinavant pronunziads lung avant <r>, er en silba finala:

lung: *era ara ura; tir pèr char cor pur*

4 Ils vocals pon furmar gruppas. **Gruppas da dus vocals** che furman ensemen mo ina silba, numn'ins **diftongs**; gruppas da trais vocals che furman ensemen mo ina silba èn **triftongs** (§ 301). En rumantsch grischun pon las sequentas gruppas da vocals valair sco diftongs u triftongs:

<ai>	[ái]	<i>maisa, aissa, bain, staila, saira</i>
<au>	[áv]	<i>bau, aur, auto, precaut</i>
<ie>	[íə]	<i>tschient, ambient, pievel, dies</i>
<ieu>	[iéu]	<i>fieu, bulieu, mieur, avieul</i>

Tar las autras gruppas da vocals n'è la pronunzia betg fixa. Ellas pon vegnir pronunziadas sco ina suletta silba, ma er cun dus vocals cumplains en auters cas, p.ex.

<ua>	[vá]	<i>adequat, guaffen, guant, quant, sguard</i>
	[vá:]	<i>quader, qual, quasi, squadra, squama</i>
	[uá]	<i>cuntinuà, muaglia, situà, tuaglia, tuargia</i>
	[uá:]	<i>actual, actuar, duana, evaluar, scuar</i>

[ú:α] *cua, nua, scua, uzua, duamilli*
 [vα] (nunaccentuà) *qualitad, quartal, suandant, suatientscha, trument; lingua, statua*

Perquai na vegn la pronunzia da quellas gruppas betg inditgada spezialmain. Ella duess sa resultar da lur cumponentas, sco en ils linguatgs regionalis er.

5 Er tar ils consonants pon differentas letras u cumbinaziuns da letras vegnir pronunziadas en differenta moda e maniera. La **pronunzia** da quels **consonants** è inditgada en questa glista en urden alfabetic:

- <c> [k] usualmain: *café, clav, cumpogn, farcla, eroic*
 [ts] avant e, i: *center, civil, december, decider*
 70. Ina giaglina *enciclopedica* aveva emprendì ordador pli che milli plets. (1992:63)
- <ch> [k] avant e, i: *che, cur ch'ella, pichel, chemia, chicherichi*
 [ç] avant a, o a l'entschatta dal pled: *chattar, chaval, chomma*
 Questa pronunzia vala era per il <-ch-> ch'è da chattar en plets cumponids, p.ex. *chargiar -> surchargiar*.
 74. Ina giaglina tegneva in toc *chaschiel ent il pichel*. (1992:66)
 (Normalmain vegn il sun [ç] represchentà da la cumbinaziun da letras <tg>, cf. sut.)
- [χ] sco tudestg *ach!* en plets internaziunals: *architectura, archiv, archeologia*
 58. Ina giaglina *archeologa* è ida a visitar las piramidas. (1992:54)
- <g> [g] avant a, o, u: *garantir, golf, gudagnar, anguscha, negozi*
 [ğ] avant e, i: *generus, gist, agen, agid*
- <gh> [g] *ghetto, ghitarra, magher, droghist*
- <gi> [ğ] avant a, o, u: *giada, giaglina, gioga, giuvnas, ravgia, dumengia*
- <gl> [gl] avant a, o, u, e: *glatsch, glogn, gluva, glera, unglà, manglùs*
 [ʎ] avant i ed a la fin d'in pled: *glina, giaglina, figl, tagl, vegl*
 avant consonant en il pled *meglra*
- <gli> [ʎ] avant a, o, u, e: *scumbigliar, egliada, survegliond, vegliurd, gliend*
- <gn> [ñ] usualmain: *gnanc, vgnir, bogn*
 [gn] en plets esters: *gnais, gnom, magnet, prognosa*
- <gu> [gu] avant consonant: *gust, gugent, singul, magun*
 [gv] avant vocal: *gnaud, guerra, linguatg, sguard*
- <h-> vegn il pli savens betg pronunzià a l'entschatta dal pled: *hotel, helicopter, helvetic, jau hai, ti has, el/ella ha, els/ellas han*
- [h] en interjecziuns *hü!, he!, hop!*, en plets internaziunals: *halla, hangar, hit, hobi, hockey, humus*; a l'intern ed a la fin dal pled: *vehichel, schah*
- In bun dumber da plets na vegn betg pli scrit cun <h>, p.ex. *avair, l'abitaziun* (S: *habitaziun*), *l'eroc* (S: *heroc*), *l'istorgia* (S: *istoria*), *l'onur* (S: *honur*), *l'ortulan* (S: *hortulan*); *l'ami* (Eo: *amih*), *il chasti* (Eo: *chastih*) euv.
- <qu> [kv] mo avant vocal, uschiglio <cu>: *quai, quel, quint, acquist, antiquà*

<s>	[s]	usualmain, sch'i na suonda betg in consonant u sche <s> n'è betg en posiziun intervocalica: <i>sal</i> , <i>nas</i> , <i>persuna</i> , <i>nurša</i>
	[z]	regularmain tranter vocals, savens er tranter <i>n</i> , <i>l</i> , <i>r</i> ed in vocal: <i>chasa</i> , <i>mesira</i> , <i>ansiel</i> , <i>mensil</i> , <i>balsam</i> , <i>expulsiun</i> , <i>anniversari</i> , <i>versiun</i>
	[š]	avant consonants surds (<i>p</i> , <i>t</i> , <i>k</i> , <i>č</i> , <i>f</i>); a l'entschatta dal pled er avant <i>m</i> , <i>n</i> , <i>r</i> : <i>respunder</i> , <i>staila</i> , <i>scola</i> , <i>stgala</i> , <i>sfundrar</i> ; <i>smanar</i> , <i>snegar</i> , <i>sromar</i>
	[ž]	avant ils consonants sonors (<i>b</i> , <i>d</i> , <i>g</i> , <i>g</i> , <i>v</i>): <i>sbagliar</i> , <i>rasdiv</i> , <i>sgular</i> , <i>sgialv</i> , <i>svegliar</i>
<ss>	[s]	adina: <i>passar</i> , <i>chaussa</i> , <i>pass</i> , <i>gross</i>
<sch>	[š]	en tuttas posiziuns: <i>sche</i> , <i>schlatta</i> , <i>laschar</i> , <i>pesch</i>
	[ž]	a l'entschatta dal pled e tranter vocals: <i>schanugl</i> , <i>schember</i> , <i>planschair</i> , <i>grischun</i>
<tg>	[č]	adina: <i>tgi?</i> , <i>tge?</i> , <i>tgunsch</i> , <i>setga</i> , <i>vatga</i> , <i>notg</i> , <i>mintga</i> , <i>rintg</i> , <i>pitgar</i>
<tsch>	[tš]	adina: <i>tscharescha</i> , <i>tschient</i> , <i>retscha</i> , <i>bratsch</i>
<stg>	[šč]	adina: <i>stgala</i> , <i>stgaffa</i> , <i>stgargiar</i> , <i>stgatschar</i> , <i>mustga</i> , <i>ristgar</i> 49. <i>Ina giaglina sco tut tschellas ha ristgà dad ir fin sin il stradun per tschertgar da magliar.</i> (1992:46)
<z>	[ts]	adina: <i>zavrar</i> , <i>engraziar</i> , <i>staziun</i> , <i>zutger</i>

Las letras <p>, <t>, <f>; <m>, <n>, <l>, <r> n'han naginas spezialitads da pronunzia. Tar ina pronunzia speziala da , <d>, <g> <v> vesair § 6.

6 Tut ils **consonants finals** vegnan pronunziads en rumantsch grischun, damai er:

<-r>	[r]	adina a la fin dal pled: <i>tschentar</i> , <i>morder</i> , <i>pudair</i> , <i>partir</i> , <i>frar</i> , <i>tschaler</i> , <i>ordador</i>
<-nd>, <-nt>	[nt]	il -d ed il -t final suenter <i>n</i> vegnan adina pronunziads en rumantsch grischun: <i>grond</i> , <i>sgrasond</i> , <i>mund</i> , <i>fund</i> ; <i>dent</i> , <i>davent</i> , <i>sentiment</i>

Ils consonants sonors vegnan pronunziads sco consonants surds a la fin dal pled, er avant l'-s dal plural: <-b, -d, -g, -v> > [-p, -t, -k, -f]: *bab* [ba:p], *salid* [salit], *fig* [fic], *lev* [lɛ:f]. La scripziun cun in consonant sonor sa basa sin la famiglia da plects: *bab* - *babuns*; *salid* - *salidar*; *fig* - *figher*; *lev* - *leva*. Quai vala er per ils cas, nua che la scripziun dal consonant surd è la medema sco quella dal consonant sonor: <nas> - <nasal> [na:s] - [nəza:l]; <crusch> - <cruschar> [kru:š] - [kruža:r]; <lartg> - <largia> [larč] - [larga].

2. Texts e frosas (sintaxa)

- 7 In text consista graphicamain da frosas. La sintaxa tracta la construcziun da frosas e da lur parts. Ina **frasa**
- cumenza en la lingua scritta cun ina maiuscla e finescha cun in punct, in segn d'exclamaziun u in segn da dumonda;
 - è dad identifitgar en la lingua discurrida sin basa da sia intunaziun;
 - ha ina construcziun grammaticala determinada ch'è per regla dependenta dal verb.
- 8 In text po vegnir repartì en frosas en differentas manieras. La **repartiziun en frosas** e l'interpunziun duvrada fan part dal stil d'in text. Frosas pon damai esser simplas u era fitg complexas.

*Ina vipra è s'avischinada ad ina giaglina.
Quella steva sper ina saiv. Ella sgrasava.
La vipra ha pruvà da la morder en ina
chomma. Ma la pel era dira e setga.
Il dent da la vipra nun ha pudì passar tras.
La giaglina ha dà ina nauscha egliada per
travers. La vipra, tut schenada, ha declerà:
«Jau hai mo vulì far in spass.»*

Ina vipra è s'avischinada ad ina giaglina che steva sgrasond sper ina saiv ed ha pruvà da la morder en ina chomma. Ma la pel era uschè dira e setga, ch'il dent da la vipra nun ha pudì passar tras. La giaglina ha dà ina nauscha egliada per travers, e la vipra, tut schenada, ha declerà ch'ella haja mo vulì far in spass. (1992:44)

- 9 Frosas **structureschan** in text. Ellas influenzeschan il tempo ed il ritmus ed uschia l'effect dal text. Dus stils differentes han ils exempels sequents.

*«Navaira, ch'jau na sun betg in chaun!»
«Tgi sa tge chaussas. Na vegns bain betg ad esser balurda.»
Ed el sa volva da l'auter maun. E runtga vinavant.
El giascha sper mai, Gian Paul. Tuttina sun jau suletta. Sch'el savess co ch'jau ma sent. Ma quai na stat scrit nagliur. Perquai po el durmir vinavant.
Jau stun en pais. Sur la cumoda penda in spievel.
«Gea, Carla, ti es propi in uman.»
Il chaun è davent.
Jau contemplesch mias unglas cotschnas. [...]
Chauns n'han betg unglas cotschnas.
(R. Uffer, *Unglas cotschnas*, en: *Litteratura* 10/1, 1987:67-68)*

In radi malsaun da glisch taglia, precaut, il fil dal Curver or da la notg stgirenta. Il tschiel, sblatgì, sa distatga bufatg, ma decis, da la muntogna marva, e schelada, e sa stenda, e cuvra, sc'in arviet rumpaivel, e transparent, or da porcellana chinaisa, la bassa val, sfradentada, airia da fraid, tementada.

Giovanni, dasdà, dacurt, or d'in sien grevaditsch, pusà sin il parsiel da la fanestra da stiva, zuglià en in tschop, in pau stretg, susda.

*(G. Netzer, *Il chaval alv*, en: *La mort da Giulietta. Raquints*, Savognin, Artori, 1999:11)*

2.1. Sorts da frosas e lur funcziuns expressivas

10 Ins distingua **trais sorts da frosas**.

- frosas communicativas
Jau vom a chasa.
- frosas interrogativas
Vas damaun a chasa?
- frosas affectivas
Va immediat a chasa!

11 Frosas **communicativas** numn'ins frosas ch'han in punct a la fin en la lingua da scrittira. Il verb (la furma finita dal verb, § 67) è il bler en la segunda posiziun sintactica en quellas frosas. Ellas èn las frosas las pli frequentas en il linguatg.

Jau vom a chasa.
Berna è la chapitala da la Svizra.
Damaun ha mia sora anniversari.
Mia sora ha damaun anniversari.
Alura fissan nus a la fin per oz.

12 Frosas **interrogativas** numn'ins frosas ch'han in segn da dumonda a la fin en la lingua da scrittira. En quellas frosas stat il verb per regla avant il subject; ellas vegnan pia furmadas cun inversiun dal subject e dal predicat.

Ins distingua frosas interrogativas **nunintroducidas**, che cumenzan directamain cun il verb, e frosas interrogativas **introducidas**, che cumenzan cun in pronom u in adverb interrogativ.

- frosas interrogativas nunintroducidas

Vegn Andri a tschaina questa saira?
Èn ellas idas a chasa?

- frosas interrogativas introducidas

Tge ha el fatg oz?
Tgi è vegnì elegì?
Tge figlia è la pli veglia?
Pertge van els gia a chasa?
Cura va Marta a chasa?

13 Frosas **affectivas** numn'ins frosas ch'han in segn d'exclamaziun a la fin en la lingua da scrittira. Tenor lur funcziun expressiva pon ins distinguer frosas **imperativas**, frosas **exclamativas** e frosas **desiderativas**.

- frosas imperativas

Quellas espriman in cumond, in giavisch u in cussegl. Il verb stat per ordinari al cumenzament da la frasa ed en la furma da l'imperativ.

Va uss immediat a chasa!
Fa il bain e serra l'isch!
Prenda la via lunga!

– frastas exclamativas

Quellas exprimian sentiments da surpraisa u smirvegl, admiraziun, indignaziun ed auters.

Quai è alura ì spert!

Oz vesas or bain!

Tge bel pullover che ti has!

Ti fas ina canera infernala!

– frastas desiderativas

Quellas exprimian in giavisch, in desideri. Il verb stat en la furma dal cundizional, mintgatant era en quella dal conjunctiv.

Sch'el fiss be stà a chasa!

Avessas cumenzà pli baud cun quella lavur!

Mo ch'el vegnia anc ad uras a la staziun!

Dieu ans pertgiria!

- 14** Ina sort da frasa po avair **pliras funcziuns expressivas**. Frastas communicativas exprimian en general constataziuns neutralas. En il linguatg discurre èsi dentant pussaivel da variar l'intunaziun da la frasa uschia, ch'ella po er exprimer in giavisch, ina supplica, euv.

frasa communicativa:

Jau sun stanchel.

funcziuns expressivas:

constataziun neutrala:

Jau hai lavurà bler e sun uss stanchel.

giavisch:

Jau sun stanchel e vuless uss ir a durmir.

supplica:

Jau sun stanchel e fiss led, sche vus faschessas pli pauca canera.

2.2. Frasa e proposiziun

- 15** Frastas consistan dad ina u da pliras **proposiziuns**. Las proposiziuns èn damai las unitads grammaticalas da las frastas e dal text. Mintga proposiziun cuntogna per ordinari in verb.

Jau vom a chasa.

(1 frasa; 1 proposiziun)

Jau vom a chasa, perquai che jau stoss anc lavurar.

(1 frasa; 2 proposiziuns)

Jau vom a chasa, fatsch mes pensums e taidlel in disc.

(1 frasa; 3 proposiziuns)

- 16** Entant che la repartiziun d'in text en frastas po vegnir fatga en differentas modas, è il **dumber da las proposiziuns** fix.

Quai è damai uschia. Ils ins gudognan.

Ils auters perdan. Igl è adina stà uschia.

Qua na pon ins far nagut.

(5 frastas; 5 proposiziuns)

Quai è damai uschia, ils ins gudognan,

ils auters perdan; igl è adina stà uschia

– qua na pon ins far nagut.

(1 frasa; 5 proposiziuns)

- 17 I dat en frastas era singuls plets u gruppas da plets che na cuntengan nagin verb. Sche quests elements na pon betg vegnir integrads en ina proposiziun vischina, valan els sco atgnas proposiziuns.

Buna saira, sajas cordialmain bainvegnids. (1 frasa; 2 proposiziuns)

Attenziun, el vegn! (1 frasa; 2 proposiziuns)

Gea, mes bun, ti t'has sbaglià. (1 frasa; 3 proposiziuns)

2.3. Furmas da frastas e da proposiziuns

- 18 Ina frasa che consista d'ina suletta proposiziun numn'ins **frasa simpla**. Ina frasa simpla cuntogna ina suletta furma verbala finita (§ 67).

Jau vom a chasa.

Jau fatsch mes pensums.

Jau taidlel in disc.

Vegn era a kino?

Va ussa a chasa!

Remartga:

Tar las frastas simplas tutgan er las proposiziuns senza verb, sch'ellas èn terminadas cun in segn d'interpuncziun correspondent.

Buna saira.

Nagina regla senza excepziun!

Co?

- 19 Ina frasa che consista da duas u pliras proposiziuns numn'ins **frasa cumponida**.

Jau vom a chasa, fatsch mes pensums e taidlel in disc.

El è turnà a chasa, cura ch'igl ha cumenzà a plover.

- 20 Las proposiziuns d'ina frasa cumponida che pon furmar sulettas ina frasa, numn'ins **proposiziuns principalas**.

Gea, quai è vair, el vegn era a kino.

Jau sun turnà a chasa, cura ch'igl ha cumenzà a plover.

Has vesì l'um che vegniva da via giu?

Sche la proposiziun principala suonda la proposiziun subordinada, na po ella betg star suletta en quella furma. Per eruir la proposiziun principala en quels cas, ston ins midar la successiun da las proposiziuns. La proposiziun principala po alura star suletta.

Cura ch'igl ha cumenzà a plover, sun jau turnà a chasa.

Na po betg star suletta: Sun jau turnà a chasa. → transfurmar

Jau sun turnà a chasa, cura ch'igl ha cumenzà a plover.

Po star suletta: Jau sun turnà a chasa. → proposiziun principala

- 21 Proposiziuns che dependan dad in'otra proposiziun e na pon betg star sulettas numna ins **proposiziuns subordinadas**.

Jau vom a chasa, perquai che jau stoss anc lavurar.

El ha ditg ch'el vegnia damaun.

Has vesì l'um che vegniva da via giu?

- 22 Ina frasa che consista da duas ni pliras proposiziuns principalas – frsas che pon damai er star sulettas – numn’ins **frasa coordinada**.

Jau vom a chasa, jau fatsch mes pensums e jau taidlel in disc.

Parts comunablas (p.ex. *jau*) vegnan dentant per ordinari menziunadas mo ina giada en talas frsas. Alura vegnan ellas numnadas **frsas** (coordinadas) **contractas**.

Jau vom a chasa, fatsch mes pensums e taidlel in disc.

Per che las proposiziuns principalas possian star sulettas, ston ins cumpletter la part che manca.

Remartga:

La furma e la significaziun da la coordinaziun dependan da las conjuncziuns da coordinaziun tschernidas ed èn perquai tractadas en connex cun las conjuncziuns (§ 261ss.).

- 23 Ina frasa da pliras proposiziuns che cuntogna almain ina proposiziun subordinada vegn numnada **frasa structurada**.

Jau vom a chasa, perquai che jau stoss anc lavurar, e gliez fatsch jau navidas.

2.4. Las parts da la proposiziun en la frasa simpla

- 24 La frasa simpla consista d’ina suletta proposiziun (§ 18). Quella puspè consista da differentas parts, ch’ins numna las **parts da la proposiziun**. Ins distingua:

– la part verbala da la proposiziun

Il pictur mussa ses maletgs a nus.

Il pictur ha mussà ses maletgs a nus.

– ils complements

Il pictur ha mussà ses maletgs a nus.

Ses maletgs avevan plaschi fitg bain a noss vischins.

- 25 La **part verbala** d’ina proposiziun consista d’almain ina furma verbala finita, damai d’ina furma conjugada dal verb. Quella po furmar suletta u ensemen cun autras furmas verbalas il nuschegl da la proposiziun.

Annina legia in cudesch.

Annina ha legì in cudesch.

Annina vegn a leger in cudesch.

Annina vulesse leger in cudesch.

Annina ha stuì leger in cudesch.

- 26 La funcziun sintactica da la part verbala vegn numnada **predicat**. Sche questa furma consista da plirs plets che stattan en stretg connex cun la furma verbala finita, discurr’ins d’in **predicat cumponì**.

El ri ora ses vischin.

El ha ditg giu sia piazza.

Ella sa lamenta adina d’insatge.

Ella ha fatg liber oz.

- 27 Il predicat ha ina posiziun fixa en la proposiziun, dependenta dal tip da la frasa. En frsas communicativas (§ 11) stat el en segunda posiziun. Las autras parts da la proposiziun pon vegnir spustadas. Per eruir quellas parts vegn fatg diever dal **test da spustada** (permutaziun). Ils plets u las gruppas da plets che pon vegnir spustads mo ensemen, senza che la proposiziun midia significaziun, èn las autras parts da la proposiziun. Sintacticamain han ellas la funcziun da **cumplements**.

Mia sora	scriva	mintga di	in SMS	a ses ami.
Mintga di	scriva	mia sora	in SMS	a ses ami.
In SMS	scriva	mia sora	mintga di	a ses ami.
A ses ami	scriva	mia sora	mintga di	in SMS.

Cumplements: *mia sora / mintga di / in SMS / a ses ami*

Remartgas:

- Avant la furma verbala finita po star mo **in** complement (cun excepziun da pronomi objects nunaccentuads). Il pled u la gruppa da plets che stat avant la furma verbala finita è damai in sulet complement.
- I dat cas, nua che l'object direct na po betg vegnir mess a l'entschatta da la proposiziun per rumantsch, senza che quella midia significaziun (*L'um vesa il chamutsch. ≠ Il chamutsch vesa l'um.*) u daventia nuncorrecta.

- 28 Ils cumplements pon consistier d'in pled singul u d'ina gruppa da plets. Sin basa da la spezia dal pled singul u dal pled principal (il nuschejl) da la gruppa da plets che furma il complement, pon ins distinguer las sequentas **gruppas da plets**:

spezia dal pled (principal)	gruppa da plets	exempels
nomen (subst.)	gruppa nominala	<i>Ils <u>uffants</u> / han mangià / gudent / la <u>turta</u>. Il <u>film</u> / ha durà / duas <u>uras</u>.</i>
preposiziun	gruppa preposiziunala	<i>Ella / raquinta / in 'istorgia / <u>a</u> ses figl. Il crap / è rudlà / <u>da</u> la spunda giu. <u>Quai</u> / fiss / insatge / <u>per</u> tai.</i>
adjectiv adverb	gruppa adjectivala gruppa adverbiala	<i>Las <u>vias</u> / èn daventadas / fitg <u>glischnas</u>. El / curra / vaira <u>svelt</u>.</i>

Remartga:

La gruppa nominala po vegni remplazzada cun pronomi:

Ils uffants / han mangià / gudent / la turta. Els / han mangià / gudent / quella.

- 29 Las differentas gruppas da plets pon avair **differentis dievers sintactics**. Uschia po la gruppa nominala esser:

subject: *Ils uffants han mangià gudent la turta.*
object direct: *Ils uffants han mangià gudent la turta.*
predicativ: *Ella è scolasta.*
adverbial: *Il film ha durà duas uras.*

Ina tabella da las gruppas da plets e lur funcziuns sintactics è da chattar al § 41.

30 Las parts da la proposiziun pon avair las suandantas **funcziuns sintacticas**:

- predicat (§ 26)
Il scolast / ha dà / ier saira / in cudesch / ad Anita.
- subject
Il scolast / ha dà / ier saira / in cudesch / ad Anita.
- complement direct (= object direct)
Il scolast / ha dà / ier saira / in cudesch / ad Anita.
- complement predicativ
Anita è sia scolara preferida.
- complement preposiziunal
Il scolast / ha dà / ier saira / in cudesch / ad Anita.
- complement circumstanzial
Il scolast / ha dà / ier saira / in cudesch / ad Anita.

31 En la frasa simpla è il **subject** ina grupp nominala u in pronom. Il subject stat en la medema persuna ed en il medem numerus sco la furma finita dal predicat.

*In Austriac ha gudagnà la cursa.
Il Svizzers han gudagnà il gieu.
Ti has gudagnà il premi.*

32 Ins po **eruir** il subject en duas modas e manieras:

- a) cun midar il numer da la furma finita. Il complement che sa mida en il medem mument è il subject.
*Quest pensum fa in bun scolar en tschintg minutas.
Quest pensum fan buns scolars en tschintg minutas.*
- b) cun transponer la frasa en l'infinitiv. Lura scroda il subject.
*Quest pensum fa in bun scolar en tschintg minutas.
Far quest pensum en tschintg minutas (in bun scolar scroda)*

33 Tschertas frasis èn construidas **mo cun in subject ed in predicat**, senza ulteriuras parts da la frasa:

*L'aua buglia.
Arno ria.
I plova.*

34 Il **complement direct** è ina grupp nominala en ina frasa simpla. El vegn collià directamain cun il verb, senza ina preposiziun, e vegn perquai er numnà **object direct**. El è en general dependent d'in verb transitiv.

*Jau ves in um che vegn da via giu.
La tatta raquinta l'istorgia da buna notg.*

Remartga:

L'object ch'inditga ina persuna u tschertas creatiras vegn furmà en ladin cun la preposiziun *a*. En rumantsch grischun scroda l'*a* en tals cas.

Èb Eu n'ha scuntrà ad Anita. RG Jau hai scuntrà Anita.

35 L'object direct pon ins **eruir** sequentamain:

a) la grupp nominala ch'è object direct na reagescha betg sin midadas dal predicat:

Quest pensum fa in bun scolar en tschintg minutas.

Quest pensum fan buns scolars en tschintg minutas.

b) l'object direct daventa subject sche la frasa activa vegn messa en il passiv (§ 94).

Gion ha montà la stgaffa activ

La stgaffa è vegnida montada da Gion. passiv

Remartga:

La transposiziun en il passiv na funcziuna betg tar tut ils verbs ch'han in object direct, p.ex. ils verbs ch'inditgeschan ina relaziun da possess:

Gion ha survegnì in bel cudesch d'animals.

**In bel cudesch d'animals è vegnì survegnì da Gion.*

36 Il **cumplement predicativ** è dependent dal verb. Cuntrari als auters cumplements sa referescha el dentant a medem temp er al subject u a l'object direct e s'accorda cun quels en numer e genus:

Ella è daventada scolasta.

Ellas en daventadas scolastas.

La suprastanza ha elegì sia figlia sco scolasta.

La suprastanza ha elegì sias figlias sco scolastas.

37 Il cumplement predicativ stat **be suenter paucs verbs**, ch'èn dentant vaira frequents (vesair glista § 130) Ils verbs ils pli impurtants cun in cumplement predicativ che sa referescha al subject èn *esser*, *vegnir*, *daventar*, *restar* e *parair*; cun in cumplement predicativ che sa referescha ad in object direct ils verbs *numnar*, *eleger*, *considerar sco*, *prender per*, *tegnair per*. El po esser ina grupp nominala, adjectivala, adverbiala u preposiziunala.

Aita è ina buna scolasta.

(grupp nominala)

Ella è fitg amicabla.

(grupp adjectivala)

Sia abitaziun è là.

(grupp adverbiala)

Ella vala per ina dunna fitg intelligenta.

(grupp preposiziunala)

Remartga:

La medema funcziun sco la preposiziun *per* po er la particla *sco* avair en questas propoziuns:

La giuria ha considerà l'examen sco reussì.

38 Il **cumplement preposiziunal** po vegnir furmà mo d'ina grupp preposiziunala. La preposiziun vegn determinada dal verb. Ella è per ordinari fixa e na po betg vegnir remplazada cun autras preposiziuns.

Jau hai dà in tschincun al camarier.

Ella sa referescha a Cla Biert.

Il tat sa regorda anc da lez temp.

Ti t'interessas mo per ballape.

41 Las differentas **gruppas da plets** pon damai avair ils sequents **dievers sintactics**.

gruppa	subject	object direct	cumplement predicativ	cumplement preposiziunal	cumplement adverbial
nominala	<u>Mes frar dissegna fitg bain.</u>	<u>Ier ha el dissegnerà nossa chasa.</u>	<u>El è gia in mez artist.</u>		<u>El dissegna mintga di.</u>
preposiziunala			<u>El astga valair per / sco fitg talentà.</u>	<u>El profitescha da mintga chaschun per dissegnar.</u>	<u>Usualmain dissegna el cun tusch. El lavura sco in profi.</u>
adjectivala			<u>El è fitg talentà.</u>		
adverbiala					<u>El lavura fitg exact.</u>

Remartga:

Sin basa da quella tabella pon ins er eruir, tge furma ch'ils differents dievers sintactics han usualmain. Il subject è p.ex. usualmain ina gruppa nominala. Differentas gruppas pon dentant per part er vegnir remplazzadas dad autras furmas, la gruppa nominala sco subject p.ex. dad infinitivs u proposiziuns subordinadas:

Dissegnar è vaira difficil.

Tgi che sa rumantsch sa dapli.

42 Ils plets ch'accumpognan ils plets principals d'ina gruppa numn'ins **attributs**:

La figlia giuvna da Rita ha oz 20 onns.

Ils attributs èn: *La, giuvna, da Rita*

Remartga:

En autras grammaticas vegn l'artitgel er quintà directamain tar il nomen. En questa grammatica vegnan ils artitgels tractads sco ils auters accompagnaders.

43 Er ils attributs pon avair **differentas furmas**. Els pon esser:

in artitgel u in pronom: La / quella figlia ha 20 onns.

in adjectiv: La figlia giuvna ha 20 onns.

ina gruppa preposiziunala: La figlia da Rita ha 20 onns.

in nomen: Jau baiv mintga damaun ina scadiola latg.

in adverb: La roda davant è platta.

2.5. Las sorts da proposiziuns subordinadas

44 Las proposiziuns subordinadas èn proposiziuns che dependan d'in'otra proposiziun e na pon betg star sulettas (§ 21). **Sintacticamain** remplazzan ellas in cumplement u, pli darar, in attribut.

Jau na crai betg ch'el vegnia oz. Jau na crai betg quai. (object direct)

Suenter ch'el ha gì bavi in magiel aua, è el sa senti meglier.

Lura è el sa senti meglier. (adverbial)

Guarda l'auto che jau hai cumprà. Guarda mes nov auto. (attribut)

45 Tenor lur furma pon ins distinguer **quatter sorts** da proposiziuns subordinadas:

- proposiziuns subjuncziunalas
La scolara che sesa davant è stada malsauna.
Els han ditg che ti sajas stada malsauna.
- proposiziuns infinitivas
Ella ha ditg manzognas senza vegnir cotschna.
- proposiziuns gerundialas
Vegnind da via giu, hai jau scuntrà mi'onda.
- proposiziuns participialas
Arrivà a chasa, è el ì immediat a durmir.

Las proposiziuns infinitivas, gerundialas e participialas cuntegnan ina furma verbala infinita e vegnan perquai er numnadas proposiziuns infinitas.

46 Proposiziuns subordinadas che vegnan introducidas da las particlas da subordinaziun u subjuncziuns *che*, *sche*, *schebain* u da cumbinaziuns cun quellas particlas numn'ins **proposiziuns subjuncziunalas**. Ellas cuntegnan ina furma verbala finita. Perquai numn'ins quellas proposiziuns er **proposiziuns subordinadas finitas**.

Il mat, che ti has salidà, è il figl dad Anna.
Jau hai udì che Fadri saja qua.
Il patrun ha avisà ses collavuratur ch'i dettia midaments en la firma.
Ti fissas vegnì emprim, sche ti n'avessas betg fatg quel sbagl.
Nus na savain betg, schebain el ha ditg la vardad.

Remartga:

En rumantsch vegnan tut las proposiziuns subordinadas introducidas cun *che* u cun *sche* (*schebain*), cun excepziun da las proposiziuns relativas cun *il(s) qual(s)/la(s) quala(s)*.

47 La subjuncziun *che* po avair duas funcziuns. Ella po sa referir ad in nomen (substantiv) u pronom da la proposiziun principala ed introducescha lura ina proposiziun subordinada che **specificitescha** il nomen u pronom, sin il qual la subjuncziun *che* sa referescha. La proposiziun introducida cun *che* remplazza en quest cas in attribut. Cunquai che quest *che* metta en relaziun la proposiziun subordinada cun in pled da la proposiziun principala, discurr'ins d'ina **funcziun relativa** da quest *che*.

La scolara che sesa davant è stada malsauna.
(che sa referescha sin scolara, e specificità vegn, ch'ella sesa davant)
Jau enconusch il mat che ti has salidà.
El abitescha en la chasa ch'è sisum il vitg.
Mintgin che vegn memia tard, paja dus francs.

Remartga:

Il *che* cun funcziun relativa na po betg star suenter ina preposiziun. Perquai vegn el remplazzà en questa funcziun ed en questa posiziun cun *il qual*. Quel è variabel tenor numerus e genus.

La matta, a la quala jau hai scrit, è stada mia scolara.
Las excursiuns, da las qualas ti has discurrì, èn stadas fitg interessantas.
Il patrun, per il qual jau lavur, è cusseglier naziunal.

En stil administrativ-giuridic vegn er duvrà be *il(s) qual(s), la(s) quala(s)* senza preposiziun, ma per il solit fan ins diever da *che* en tals cas.

Nus avain trais perditgas, las qualas conferman questa chaussa.

Nus avain trais perditgas che conferman questa chaussa.

- 48** La subjuncziun *che* po dentant era introducir ina proposiziun subordinada che **remplazza** ina part da la proposiziun principala. En questas proposiziuns ha ella be la funcziun d'inditgar che la proposiziun saja subordinada. El ha damai be **funcziun subjunctiva**.

El apprezzescha sia buna lavur.

object direct

El apprezzescha ch'ella lavura uschè bain.

prop. subordinada

Ella sa regorda anc bain da sia lunga barba grischa.

object preposiziunal

Ella sa regorda anc bain, ch'el aveva ina lunga barba grischa.

prop. subordinada

Las proposiziuns subordinadas cun *che* en funcziun subjunctiva pon dentant er esser indicaziuns libras e cumpletteschan lura la proposiziun principala.

Vus stuais far questa lavur, che vus veglias lura u betg.

Discurra pli dad aut, ch'ins chapeschia era insatge.

- 49** Per precisar las relaziuns semanticas tranter la proposiziun principala e la proposiziun subordinada vegn la subjuncziun *che* duvrada savens ensemen cun auters plects e furma cun quels **particlas** da subordinaziun **cumbinadas**

– cun autras particlas: *co che, cura che, nua che, perquai che, malgrà che; avant che, durant che, per che, senza che*, euv.

– cun pronom: *quai che, quel che; tgi che, tgenin che, tge chasa che, quant che*, euv.

– cun ulteriurs plects u locuziuns: *supponì che, premess che, per cas che, a cundiziun che, da maniera che*, euv.

Per las differentas funcziuns semanticas da las particlas da subordinaziun e lur cumbinaziuns cf. § 271.

- 50** La subjuncziun *sche* po medemamain furmar proposiziuns subordinadas libras e da quellas che remplazzan ina part da la proposiziun principala. Las proposiziuns subordinadas libras han **funcziun** semantica **cundiziunala**.

Ella vegn era a kino, sch'ella ha temp.

Sche quai fiss uschè simpel, avessan nus daditg finì la lavur.

En funcziun cundiziunala po la subjuncziun *sche* era vegnir cumbinada cun conjuncziuns da coordinaziun: *er sche, mo/be sche, sco sche*, euv.

- 51** Las proposiziuns subordinadas cun *sche* che remplazzan ina part da la proposiziun principala furman **proposiziuns interrogativas indirectas**.

Jau ma dumond, sch'ella ha ditg la vardad.

Ella na sa anc betg, sch'ella vegn era a kino.

En questa funcziun po la subjuncziun *sche* era vegnir remplazzada da *schebain*.

- 52 Proposiziuns che vegnan furmadas cun in pled d'introducziun ed in infinitiv e che pon remplazzar ina proposiziun subordinada cun *che* u cun ina particla da subordinaziun cumbinada, numn'ins **proposiziuns** subordinadas **infinitivas**. Per ordinari è il pled d'introducziun ina **preposiziun**, che surpiglia en quests cas la funcziun da particla da subordinaziun.

El carteva dad esser mitschè da questa lavur. (...ch'el saja mitschè...)
El ha fatg tut il pussaivel per esser ad uras. (...per ch'el saja...)
Ella è vegnida a scola senza avair fatg ils pensums. (...senza ch'ella haja fatg...)
Ella è sa glischnada da vegnir da scala giu. (...durant ch'ella vegniva...)

Empè da la preposiziun *avant* vegn duvrà la particla cumbinada *avant che*.

Avant ch'ir a kino, han els bavi in aperitiv.
Suenter avair bavi in aperitiv, èn els ids a kino.

- 53 La funcziun da particla da subordinaziun po era in **adverb u pronom interrogativ** surpigliar en tscherts cas. Lura remplazza la proposiziun infinitiva ina proposiziun subordinada cun ina furma finita dal verb modal *duair*, darar er *pudair*.

Jau na sai betg, tgenin prender. (...tgenin che jau duai...)
El n'ha betg detg, cura cumenzar. (...cura che nus duajan...)
Jau sai co far quai. (...co ch'ins pudess...)

- 54 Proposiziuns subordinadas che vegnan furmadas cun in gerundi, numn'ins **proposiziuns gerundialas**.

Vegnind da via giu, hai jau scuntrà mi'onda.
Avend finì la lavur, returnan els a chasa.

- 55 Proposiziuns subordinadas che vegnan furmadas cun in particip, numn'ins **proposiziuns participialas**.

Finida la tschaina, van els en stiva.
Arrivada a chasa, è ella ida immediat a durmir.

3. Pleds e furmas (morfologia)

- 56 Frasas consistan da pleds. En la **morfologia** vai per la furma dals pleds e per lur classificaziun en spezias da pleds. In **pled**
- vegn separà dals auters pleds tras in spazi vid u in apostrof en il linguatg da scrittira;
 - è la pli pitschna unitad independenta da la frasa;
 - consista d’almain ina silba.

- 57 Betg tut il pleds pon avair las medemas furmas grammaticalas. Tut tenor lur **furmas grammaticalas** pon ils pleds vegnir classificgads en:

pleds **variabels**

- tenor persuna, numerus, tempus e modus:
jau gid, nus gidain, nus gidavan, nus gidassan
- tenor genus e numerus:
grond, gronda; gronds, grondas
- mo tenor numerus:
la chasa, las chasas

pleds **invariabels**

bunamain, giudim; sin, per; pertge, che

- 58 Tschertinas da questas gruppas vegnan anc sutclassificgadas tenor lur **funcziun sintac-tica**, p.ex.

pleds variabels tenor genus e numerus

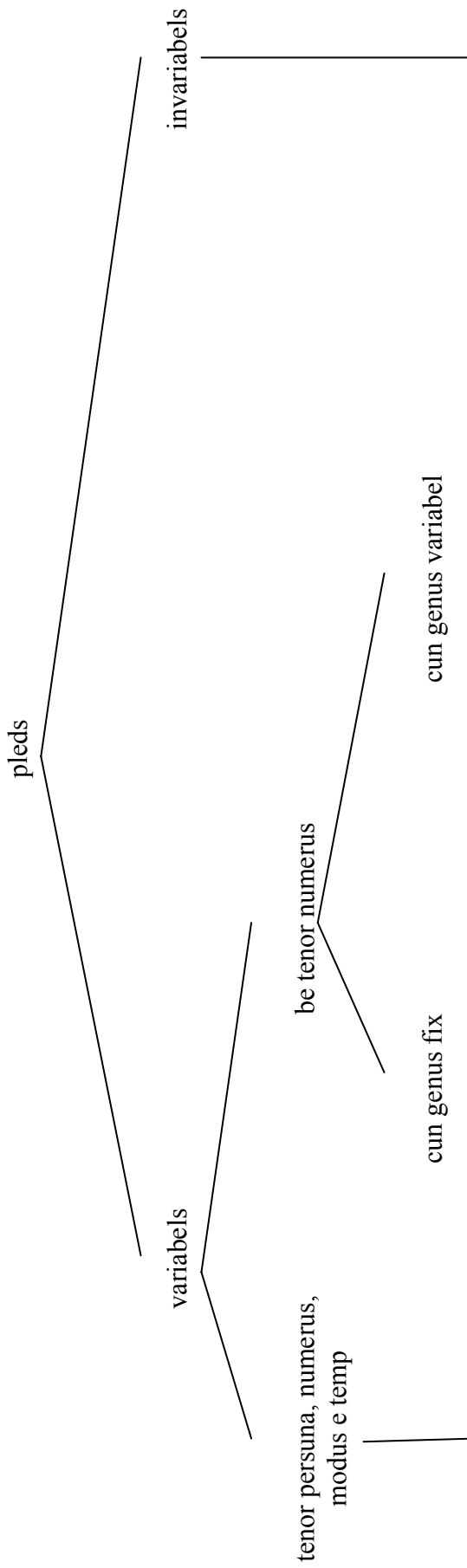
- che pon be accompagnar ils nomens:
il bab, la mamma, las chasas, ils animals
- che pon accompagnar il nomen e che pon vegnir duvrads predicativ:
ina bella chasa; ina chasa nova; la chasa è bella/nova
- che pon accompagnar ils nomens, ma che pon er remplazzar quels.
Quellas grondas chasas, quella na ma plaschan betg.

- 59 Sin basa da quests dus criteris classificgesch’ins ils pleds sequentamain en **spezias da pleds**:

classificaziun dals pleds	tenor lur furma	tenor lur funcziun
variabel tenor persuna, numerus, temps e modus	verbs	
variabel tenor genus e numerus	accompagnaders e remplazzants	artitgels adjectivs pronom
variabel mo tenor genus	nomens	
invariabel	particlas	preposiziuns conjuncziuns adverbs interjecziuns

Co ch’ins po eruir la spezia da pleds mussa la grafica sin la pagina dasperas.

60 Survista da las spezias da plets

verbs	nomens	accompagnaders e remplazzants	particlas
persuna: <i>jau cur</i> <i>ti curras</i> <i>el curra</i> temp: <i>jau curriva</i> <i>jau sun curri</i> <i>jau vegn a curren</i>	numerus: <i>il mir, ils mirs</i> <i>la chasa, las chasas</i> genus fix: <i>il mir</i> <i>il cudesch</i> <i>la paraid</i> <i>la chasa</i>	be accompagnaders: artitgels <i>il, la</i> <i>in, ina</i> accompagnaders e predicativ: adjectivs <i>in char uffant</i> <i>ina bella giuvna</i> <i>Il bab è cuntent.</i> <i>Las fanestras en avertas.</i> accompagnaders e/u remplazzants: pronom <i>Quella dunna èsi!</i> <i>Quella hai jau vis ier.</i> <i>El n'è mai pli turnà.</i> <i>Tgi èsi stà?</i> <i>Has vis insatge?</i>	naginas furmas da flexiun: preposiziuns: <i>a, da, en, sin, sper, avant, sut...</i> conjunciuns: <i>e, ma, che, sche, sco...</i> adverbs: <i>oz, adina, circa, legramain, fermamain...</i> interjecziuns: <i>juhul, au!, oh!, bravo!, merda!...</i>

3.1. Verbs

61 Verbs èn plets che pon vegnir specificitgads tenor persuna, numerus, modus e temp. Bliers verbs pon er vegnids transformads en il passiv (§ 94). Quels pon ins er specificitgar tenor diatesa (activ u passiv).

62 Sin basa da la funcziun dal verb en la part verbala da la frasa pon ins distinguer ils sequents **dievers** dal verb.

– diever sco verb auxiliar
El è stà oz a Cuira.

– diever sco verb modal
El vul ir oz a Cuira.

– diever sco verb per propi
El va oz a Cuira.

63 Verbs auxiliars èn ils verbs che vegnan duvrads per furmar ils temps cumponids (§ 72s.) ed il passiv (§ 94). Il verb auxiliar furma il predicat ensemen cun in particip u in infinitiv d'in verb per propi. I dat trais verbs auxiliars:

avair *Ella aveva gia fatg ils pensums.*
esser *Nus essan ids a chasa.*
vegnir *El vegn a turnar proximamain.*

Remartga:

Ils verbs *esser*, *avair* e *vegnir* na pon betg mo vegnir duvrads sco verbs auxiliars, mabain er sco verbs per propi.

El è in fitg bun scrinari.
Nus n' avain betg blera peda.
El vegn da Cuira.

64 Ils **verbs modals** vegnan colliads directamain cun l'infinitiv, senza la preposiziun *a* u *da*. Cun il verb modal vegn la rolla dal subject specificitgada: *Renata va cun il tren. Renata vul ir cun il tren. Ella dastga ir cun il tren. Ella sto ir cun il tren.* euv.

I dat set verbs modals: *savair*, *pudair*, *vulair*, *dastgar*, *duair*, *stuair* e *manglar*. Cun quels èn p.ex. las sequentas specificaziuns pussaivlas:

verb modal	exempels	significaziun
<i>savair</i>	<i>El <u>sa</u> nudar fitg bain.</i> <i>Jau <u>sai</u> gidar tai, sche ti vuls.</i>	"ha emprendi da" "sun capavel da"
<i>pudair</i>	<i>El <u>po</u> ir a scola gia quest onn.</i> <i>Reto ha <u>pudì</u> purtar il satg.</i> <i>Quai <u>po</u> esser vair.</i>	"ha la pussaivladad da" "è stà bun da" "igl è pussaivel che"
<i>vulair</i>	<i>Ella <u>vul</u> ir a chasa.</i> <i>El <u>vul</u> finir quai sin damaun.</i>	"ha il giavisch da" "ha l'intenziun da"
<i>dastgar</i>	<i>Gion <u>dastga</u> anc durmir in pau.</i> <i>El n'ha betg <u>dastgà</u> dir da na.</i>	"ha la permissiun da" "n'ha betg gì il curaschi da"

<i>duair</i>	<i>El <u>duai</u> anc star in mument. Igl avess <u>dui</u> esser uschia.</i>	"ins giavischa ch'el stettia anc" "i fiss stà bun sche"
<i>stuair</i>	<i>Tina <u>sto</u> ir a scola</i>	"è obligada da"
<i>manglar</i>	<i>Jau <u>manglass</u> ir a tschaina.</i>	"avess da "

Ils verbs *savair*, *pudair* e *vulair* pon er vegnir duvrads senza in infinitiv, damai sco verbs per propi. Savens pon ins dentant cumpletter l'infinitiv en quests cas.

Ella sa bler.

El ha pudì [mangiar] tut.

Ella vul anc [avair] in toc turta.

Remartga:

Er ils verbs *far* e *laschar* vegnan colliads directamain cun l'infinitiv. Auter che tar ils verbs modals variescha dentant il subject dals verbs *far* e *laschar* dal subject da l'infinitiv.

Jau hai stuì curre tar il medi.

(jau hai stuì – jau sun curri)

Jau hai vulì finir quella lavur.

(jau hai vulì – jau hai finì)

Jau hai fatg curre el tar il medi.

(jau hai fatg – el è curri)

Jau hai laschè finir ella quella lavur.

(jau hai laschè – ella ha finì)

Perquai vegnan quests verbs quintads usualmain tar ils verbs per propi.

- 65** Tut ils auters verbs èn **verbs per propi**. Els pon furmar sulets il predicat en las furmas finitas simplas (§ 72) e portan la significaziun lexicala en la frasa.

Annina baiva in magiel aua.

Annina ha bavì in magiel aua.

Annina vegn a baiver il magiel aua.

Annina sto baiver in magiel aua.

3.1.1. Las furmas dal verb

- 66** Tar ils verbs pon ins distinguer duas **sorts da furmas**:

– furmas finitas

Oz faschain nus ina tura.

Toni stess pli gugent a chasa.

– furmas infinitas

La notg stuain nus durmir en tendas.

Jau avess durmì pli gugent en ina chamona.

- 67** **Furmas finitas** èn furmas specificadas tenor persuna, numerus, modus e temp.

Oz faschain nus ina tura.

1. pl. ind. prs.

Toni stess pli gugent a chasa.

3. sg. cund. prs.

68 Furmas infinitas èn furmas ch'èn invariablas u varieschan be tenor genus e numerus. Ins distingua trais furmas infinitas:

- l'infinitiv *Ella va a durmir.*
- il particip *Jau hai durmì l'entir di.*
Ellas èn turnadas avant quindesch dis.
- il gerundi *Vegnind da via giu, vesa el gist il policist.*

69 La furma la pli neutrala dal verb è l'**infinitiv**. En ils vocabularis vegnan ils verbs inditgads en questa furma. L'infinitiv è invariabel e sa cumpona d'in tschep, d'in vocal da colliaziun e da la desinenza *-r*.

Jau na sai betg chantar.
Ils uffants vegnan a temair Son Niclà.
Noss vischins vegnan probablamain a vender lur chasa.
Ella va a durmir cun las giaglinas.

70 Il **particip** vegn duvrà ensemen cun ils verbs auxiliars per furmar il perfect, il plusquamperfect ed il futur II. Ils verbs cun il vocal da colliaziun *-a-* furman il particip sin *-à/-ada*, tut ils auters sin *-i/-ida*.

Nus avain lavurà sonda passada enfin las diesch.
Els han vendì tut las turtas.
Ellas èn partidas da bun'ura.

Insaquants verbs han in **particip irregular** che finescha cun in consonant, sco p.ex. *far* – *fatg*, *trair* – *tratg*; *rumper* – *rut*; *scriver* – *scrit* euv. Per las differentas furmas dals particips irregulars vesair la glista § 129.

Il referent ha fatg in lung pled.
Ils uffants han tratg bottas da naiv e rut il vaider d'ina fanestra.
El ha scrit ina brev a si'amia.

71 Il **gerundi** finescha cun *-ond*, *-end* ubain *-ind* (§ 116). El è invariabel ed exprima in'acziun simultana a quella dal verb principal da la frasa.

Els vegnan (tut a) chantond da via giu.
Sesend sin in crap, ha ella spetgà ses return.
Vegnind da via giu, ha el scuntrà Toni.

3.1.2. Furmas e dievers dals temps

72 Per specifitgar ils verbs tenor il temp grammatical vegn fatg diever da **trais tips da furmas**:

- furmas simplas (furma finita d'in verb per propi)
Ella discurra bain franzos.
Ella gieva mintga di cun aissa.
- furmas cumponidas (furma finita dal verb auxiliar + particip u infinitiv dal verb per propi)
Martin è stà in onn en America.
Renata aveva gia telefonà al biro da traffic.
L'incendi vegn a destruir l'entir clavà.

- furmas surcumponidas (furma finita dal verb auxiliar + ptc. dal verb auxiliar + particip dal verb per propi)

El è stà svanì.

Ella aveva gi bandunà il Grischun avant bliers onns.

73 Ins differenziescha sis **temps grammaticals**:

temp grammatical	exempel	furmas verbalas
preschent	<i>Oz <u>cumenzan</u> las vacanzas.</i>	furma finita d'in verb per propi
imperfect	<i>Enfin quest onn <u>cumenzavan</u> las vacanzas adina l'entschatta zercladur.</i>	furma finita d'in verb per propi
perfect	<i>Oz en damaun <u>han</u> las vacanzas <u>cumenzà</u>. Els <u>èn</u> turnads a chasa.</i>	avoir u esser en il preschent + particip dal verb per propi
plusquamperfect	<i>Avant in onn <u>avevan</u> las vacanzas <u>cumenzà</u> pli tard. Ellas <u>eran</u> turnadas a chasa.</i>	avoir u esser en l'imperfect + particip dal verb per propi
futur	<i>En in'emna <u>vegnan</u> las vacanzas <u>a cumenzar</u>.</i>	vegnir en il preschent + preposiziun a(d) + infinitiv dal verb per propi
futur II	<i>Oz en in'emna <u>vegnan</u> las vacanzas <u>gia ad avoir cumenzà</u>. En quindesch dis <u>vegn</u> el <u>ad</u> <u>esser turnà</u> da las vacanzas.</i>	vegnir en il preschent + preposiziun a(d) + avoir u esser + particip dal verb per propi

74 Cun il **preschent** pon ins exprimer:

- fatgs che succedan actualmain u ch'èn anc adina actuals.

Ladina fa gist ses pensums.

El maina la banca dapi trais onns.

- fatgs che succedan en l'avegnir.

Ladina va damaun a kino.

- fatgs ch'èn adina valaivels.

Il mund è radund e va enturn il sulegl.

- fatgs ch'èn succedids en il passà, ch'ins preschenta dentant, sco sch'els succedissan en il temp actual (preschent istoric).

I daratgava ed jau guardava televisiun. Qua vegn nunspetgadamain mes ami sperasvi cun dus bigliets per il gieu da ballape e dumonda, sche jau na veglia betg l'accompagnar. Jau n'hai natiralmain betg savì dir na e sun i cun el.

75 L'**imperfect** è il temp da la descripziun dal passà. Cun l'imperfect pon ins exprimer:

- situaziuns e fatgs che succedan en il passà, ma che na vegnan anc betg considerads sco terminads en quel mument.

Igl era ina bella saira da stad. Il sulegl traglichava anc sur ils pizs.

Jau era en tschaler e n'hai udì nagut.

– fatgs ch’èn succedids adina puspè en il passà.
Ella gieva mintga sonda saira en sortida.
Suenter gentar fascheva el in cupid.

Exempel per il diever da l’imperfect (fatgs ch’èn succedids adina puspè en il passà):

34. *Ina giaglina delicata aveva disgust dals verms. Ella gieva a tshertgar sem glin, ch’ella aveva fitg gugent, e crappins da chaltschina per far la crosa dals ovs. Cur ch’ella chattava in verm, fascheva ella in nuf cun el ed al laschava per terra. Cun verms pli lungs fascheva ella dus nufs.* (Malerba 1992:34)

76 Cun il **perfect** pon ins exprimer:

– eveniments e fatgs ch’èn terminads en il passà, saja quai daditg u pir gist avant in mument.

L’imperatur Augustus ha conquistà la Rezia.
Jau sun gist stà giun tshaler.

– fatgs che vegnan ad esser cumplenids pir en l’avegnir.
En duas uras has ti segir fatg questa reparatura.

77 En il raquint stattan **l’imperfect ed il perfect** en relaziun in cun l’auter. L’imperfect descriva las circumstanças ch’existivan avant l’acziun e ch’accumpognan l’acziun. Il perfect fa ressortir ils eveniments essenzials en la situaziun che l’imperfect descriva.

26. *Ina giaglina analfabeta aveva il grond giavisch dad imprendder a scriver ses num. Cur ch’ella ha finalmain chattà ina giaglina che saveva leger e scriver e ch’era pronta da mussar, ha ella pitgà cun ina grifla sin il frunt ed ha clamà: «Jau na sai co ch’jau hai num!» (Malerba 1992:28)*

78 Cun il **plusquamperfect** pon ins exprimer:

– fatgs terminads en in raquint en il passà.

Lea aveva gia scrit la brev, cur che sia mamma è vegnida.

29. *Ina giaglina ignoranta aveva dudì a discurrer dal latin e crajeva che quai fiss insatge da magliar, in nov pavel. Ella ha raquintà quai a sias cumpognas che han demussà tsherts dubis. [...] (Malerba 1992:31)*

79 Las **furmas surcumponidas** pon vegnir duvradas en frastas simplas empè da las furmas correspudentas dal perfect u plusquamperfect. Ellas accentueschan anc pli ferm l’anteriuradad da l’acziun:

El m’ha gi dà quest cudesch avant dus onns. (= el ha dà)

Quella lavur aveva el gi fatg la stad passada. (= aveva el fatg)

En frastas cumponidas inditgeschan ellas ina acziun terminada avant che l’acziun raquintada el passà saja succedida.

Cura ch’ella ha gi finì quella lavur, es ella ida a letg.

Suenter ch’el aveva gi pussà in mument, avevan els cuntinuà il viadi.

80 Cun il **futur** pon ins exprimer:

– fatgs che succedan en l’avegnir.

Nus vegnin ad ir en vacanzas a Paris.

– supposiziuns che sa refereschan ad in fatg actual.

Els vegnan anc ad esser a Paris.

Ella vegn ad esser malsauna.

– fatgs ch'èn adina valaivels.

Ils emprims vegnan ad esser ils davos.

Remartga:

Fatgs che succedan en l'avegnir vegnan savens exprimids cun il preschent (§ 74):

Questa stad giain nus en vacanzas a Paris.

81 Cun il **futur II** espriman ins en general:

– fatgs che vegnan ad esser passads e terminads en l'avegnir.

Damaun da quellas uras vegnin nus ad avair passentà quest examen.

– supposiziuns che sa refereschan ad in fatg passà e cumpleni.

Ella vegn ad avair legì quest cudesch.

Remartga: Il futur II vegn duvrà anc pli darar ch'il futur, cunquai ch'el po vegnir remplazzà en omadus dievers da l'indicativ perfect (± adverb).

Damaun da quellas uras avain nus passentà quest examen.

Probablamain ha ella legì quest cudesch.

82 La tabella che suonda dat ina **survista dal diever dals temps** en proposiziuns principallas.

temp		per exprimer in <u>fatg</u> u ina <u>supposiziun</u> .
futur		en l'avegnir
preschent		en il temp actual da valita universala
imperfect		en il passà
futur II		en l'avegnir
perfect		en il passà
plusquamperfect		en il passà

3.1.3. Furmas e dievers dals modus

83 Ins distingua **quatter modus** tar il verb:

– l'indicativ

Flurina sunà clavazin.

– il conjunctiv

Ses frar ha ditg, ch'ella sunia clavazin.

– il cundizional

Sche Flurina avess peda, sunass ella pli savens clavazin.

– l'imperativ

Flurina, va e sunà clavazin!

84 L'**indicativ** è il modus neutral dal verb. El vegn duvrà oravant tut per exprimer fatgs reals, ma po er exprimer plans ed imaginaziuns.

Uss faschain nus ina pausa.

Cur che la via è construida, na vegn il traffic betg pli ad ir tras vischnanca.

L'extraterrester è sa dasdà ed è sgulà sin tetg.

85 Las **furmas dal conjunctiv** enconusch'ins vi dal fatg, ch'ellas cuntegnan en tut las desinenzas da tut ils temps in *-i-* tar ils verbs regulars.

jau gidia, ti gidias, el gidia, nus gidian, vus gidias, els gidian

jau vendia, ti vendias, el vendia, nus vendian, vus vendias, els vendian

Per las autras furmas dal conjunctiv vesair § 110.

86 Il **conjunctiv** vegn duvrà en emprima lingia en proposiziuns subordinadas ed è dependent dal verb da la proposiziun principala u dad auters plects ch'al precedan.

Jau crai ch'els chantian bain.

Ella ha ditg ch'els vegnian damaun en vacanzas.

El è partì senza che jau sappia.

En proposiziuns principalas è il conjunctiv fitg rar. Là po el vegnir duvrà per exprimer giavischs u intimaziuns.

Tia veglia daventia.

Ins veglia respectar la zona da silenzi!

Las furmas dal **conjunctiv perfect** expriman l'anteriuradad da la proposiziun subordinada envers la proposiziun principala.

El manegia che ti hajas sunà stupent.

El ha ditg che ti sajas stà da giuven in onn en l'America.

87 Il pli savens vegn il conjunctiv duvrà en il **discurs indirect**.

Ella ha ditg ch'els vegnian damaun en vacanzas.

En il discurs indirect ston ins savens er adattar las persunas ed ils pronomes a la nova perspectiva.

– discurs direct:

Ella ha ditg: "Jau vom pli gugent cun skis."

Il bab ha ditg: "Ti has da far l'emprim ils pensums."

– discurs indirect:
Ella aveva ditg, ch'ella giaja pli gugent cun skis.
Il bab ha ditg, che jau haja da far l'emprim ils pensums.

88 Dumondas e cumonds han ina furma speziala en il discurs indirect:

– dumondas
discurs direct:
Ella ha dumandà: "Vulais er in biscuit?"
Il scolast ha dumandà: "Tgi vul cumenzar?"
discurs indirect (cun *sche* u in *pled interrogativ* + **che**):
Ella ha dumandà, sche nus veglian er in biscuit.
Il scolast ha dumandà, tgi che veglia cumenzar.

– cumonds
discurs direct:
La mamma ha ditg: "Va vi tar l'onda Nesa cun quest satget!"
discurs indirect (cun il conjunctiv preschent dal verb modal *duair* + *infinitiv* u, pli frequent, simplamain cun *da* + *infinitiv*):
La mamma ha ditg, che jau duaja ir vi tar l'onda Nesa cun quest satget.
La mamma ha ditg dad ir vi tar l'onda Nesa cun quest satget.

89 Las furmas dal cundiziunal enconusch'ins vi dal fatg, ch'ellas cuntegnan en tuttas furmas in -ss-.

gidass, gidassas, gidass, gidassan, gidassas, gidassan
vendess, vendessas, vendess, vendessan, vendessas, vendessan

Per las autras furmas dal cundiziunal vesair § 111.

90 Cun il cundiziunal pon ins exprimer:

– fatgs irrealas u dependents da cundiziuns irrealas
Jau avess bunamain pers il tren.
Ella fiss era vegnida, sch'ella avess gi peda.
– cundiziuns irrealas
Sch'ella avess gi peda, fiss ella era vegnida.
Sche jau fiss in retg, gidass jau ils paupers.
– giavischs nunrealisabels u formulads en moda curtaschaivla
Sche mo quella clausura fiss gia vargada.
Faschessas il bain e dessas il cudesch d'istorgia a mes frar.

91 Las furmas da l'imperativ èn las sequentas:

<i>chanta</i>	<i>tema</i>	<i>venda</i>	<i>sentà</i>
<i>chantai</i>	<i>temai</i>	<i>vendai</i>	<i>sentì</i>

Remartga: Tar ils verbs auxiliars *esser* ed *avair* surpiglia la furma dal conjunctiv la funcziun da l'imperativ:

Sajas cuntent cun quai che ti has.
Spetga ed hajas pazienza.

Per las autras furmas da l'imperativ vesair § 112.

92 L' **imperativ** vegn duvrà per formular cumonds, admoniziuns, giavischs u cussegls:

<u>Va a lavar l'auto!</u>	cumond
<u>Guardai lura da vegnir ad uras!</u>	admoniziun
<u>Fa il bain e <u>ve</u> ad uras!</u>	giavisch
<u>Va ina giada a far ina cura da bogns!</u>	cussegl

93 Sin basa dals **cumplements dals verbs** per propi en la frasa pon ins distinguer:

– verbs che vegnan duvrads **senza cumplements**, verbs absoluts.

Els lavuran.
Las chauras beschlan.
I plova.

– verbs che vegnan accompagnads d'in **cumplement direct** (object direct).

El ha cumprà skis novs.
Oz avain nus vilentà il scolast.

– verbs che vegnan accompagnads da **cumplements preposiziunals**.

El ha engrazià a ses camarats per lur agid.
Els sa regordan gugent da questa festa.

– verbs che vegnan accompagnads da **cumplements circumstanzials**.

La sesida ha durà ditg.
El vesa or mal.

– verbs che vegnan accompagnads da **cumplements predicativs**.

La terra è in planet.
Petra è vegnida scolasta.

Verbs che pon vegnir accompagnads d'in cumplement direct numn'ins verbs **transitivs**.
 Tut ils auters verbs èn verbs **intransitivs**.

94 Las bleras proposiziuns cun in verb transitiv pon ins metter en il passiv. Tar ils verbs intransitivs n'è quai betg pussaivel. Il **passiv** vegn furmà cun il verb auxiliar *vegnir* ed il particip dal verb. L'object direct daventa subject ed il subject in object preposiziunal.

activ:

Il president beneventa ils preschents.
 subject object direct

passiv:

Ils preschents vegnan beneventads dal president.
 subject object preposiziunal

Remartga:

Tar la midada da l'activ en il passiv na sa midan betg mo il subject e l'object, mabain er il verb auxiliar per la furmaziun dal perfect e dal plusquamperfect. En la frasa activa vegn duvrà il verb auxiliar *avair*, en la frasa passiva il verb auxiliar *esser*.

Il president **ha** beneventà ils preschents.
Ils preschents **èn** vegnids beneventads dal president.

- 95 Divers verbs pon vegnir duvrads tant transitiv sco intransitiv. Per part variescha la significaziun.

diever transitiv

Sara cuschina in brassà.

Claudia scriva ina brev.

El fima ina cigaretta.

diever intransitiv

Ella cuschina gugent.

Claudia scriva cun il maun sanester.

Il chamin fima.

- 96 Ina considerabla part dals verbs per propi po vegnir cumbinada cun il pronom reflexiv (§ 179). Quels verbs numn'ins **verbs reflexivs**. Il pronom reflexiv che accumpogna il verb sa referescha en general al subject da la frasa e s'accorda mintgamai cun quel en persuna e numerus. Il pronom reflexiv inditgescha che l'acziun sa refereschia al subject.

Nus ans essan decidids da cumprar in auto.

Jau pos m'imaginar che ti has gè tema.

Els sa scuntran damaun.

Insaquants verbs pon vegnir duvrads be sco verbs reflexivs (*sa desperar, sa stentar*). Per la furmaziun dals verbs reflexivs vesair er § 109.

3.1.4. La conjugaziun dals verbs

- 97 Sin basa dal vocal che preceda la desinenza da l'infinitiv (vocal da colliaziun) vegnan ils verbs repartids en **quatter conjugaziuns**.

1. -á-r: *gidar, chantar, sunar*
2. -ái-r: *temair, tegnair, valair*
3. -e-r: *vender, rumper, currer*
4. -i-r: *partir, sentir, durmir*

- 98 L'**infinitiv** sa cumpona d'in tschep, d'in vocal da colliaziun e d'ina desinenza:

tschep	vocal da colliaziun	desinenza da l'infinitiv
<i>chant-</i>	<i>-a-</i>	<i>-r</i>
<i>vend-</i>	<i>-e-</i>	<i>-r</i>

Il **tschep** inditgescha la significaziun dal verb. L'infinitiv dals verbs da la 3. classa ha l'accent sin il tschep, l'infinitiv dals auters verbs regulars sin il vocal da colliaziun.

Il **vocal da colliaziun** cumpara avant tut ils elements morfologics che na cumenzan betg cun in vocal, er en la furmaziun da plects:

<i>chant-a-r</i>	<i>chant-a-va</i>	<i>chant-a-ss</i>	<i>chant-à</i>	<i>chant-o-nd</i>	<i>chant-a-dur</i>
<i>vend-e-r</i>	<i>vend-i-va</i>	<i>vend-i-ss</i>	<i>vend-ì</i>	<i>vend-i-nd</i>	<i>vend-i-der</i>

Tut tenor furma po el variar tranter *-a-* ed *-o-* respectivamain *-e-* ed *-i-*.

La **desinenza** da l'infinitiv è *-r-*, che vegn adina pronunzià en rumantsch grischun.

- 99 Tar la conjugaziun sa mida era la **posiziun da l'accent** (*scríver: el scríva, ma nus scrívaín*). L'accent sin il tschep han:

- l'infinitiv da la 3. classa da conjugaziun *vender*
- 1.-3. sg. e 3. pl. indicativ preschent *jau gid, ti temas, el venda; els partan*
- il conjunctiv preschent *gidia, temia, vendia, partia*
- 2. sg. imperativ *gida! tema! venda! parta!*

Tut las autras furmas han l'accent sin la terminaziun.

Remartga:

I vegn fatg en quest chapitel ina differenza tranter terminaziun e desinenza. **Terminaziun** vegn numnà tut quai che suonda il tschep dal verb, senza resguard d'in'ulteriura analisa; **desinenza** è la part da la terminaziun, a la quala ins po attribuir ina funcziun specifica, p.ex. d'inditgar l'infinitiv u la persuna. Exempels: en la furma (*el*) *gratulescha* è *-escha* la terminaziun, *-a* la desinenza da la 3. sg., cf. *gid-a*, *gidav-a* euv. En la furma (*els*) *gidassan* è *-assan* la terminaziun, *-an* la desinenza da la 3. pl., cf. *gid-an*, *finiv-an* euv. Terminaziun e desinenza pon esser identicas, cf. *gid-a*, *gid-an*, èn dentant differents ina da l'otra en la plipart dals cas.

100 Cun la midada da la posiziun da l'accent po er il tschep dal verbs sa midar. Sin basa dal cumportament dal tschep en la conjugaziun distinguan ins trais **gruppas da verbs**:

– verbs ch'han adina il medem tschep:

vènder *el vènda* *nus vendáin*

– verbs che midan il vocal u il diftong dal tschep:

purtár *el pórtá* *nus purtáin*
ludár *el láudá* *nus ludáin*

– verbs ch'han pli che dus tscheps.

ir *el ya* *nus giain*

101 Ils verbs ch'han adina il medem tschep en il linguatg da scrittira numn'ins **verbs regulars**.

infinitiv	3. sg. preschent	1. pl. preschent
<i>gidar</i>	<i>el gida</i>	<i>nus gidain</i>
<i>temair</i>	<i>el tema</i>	<i>nus temain</i>
<i>vender</i>	<i>el venda</i>	<i>nus vendain</i>
<i>partir</i>	<i>el parta</i>	<i>nus partin</i>

Sco verbs regulars valan era ils verbs che vegnan furmads cun *-esch-*, damai ch'il tschep na sa mida er betg tar quests verbs:

gratular *el gratulescha* *nus gratulain*
finir *el finescha* *nus finin*

Remartga:

Tscherts verbs regulars pon dentant avair in particip irregular, p.ex. *far* - *fatg* (§ 129).

102 Ils verbs che midan il vocal u il diftong en il tschep entaifer la conjugaziun numn'ins **verbs alternants**. En RG datti ils suandants tips da midadas vocalicas (ordinads tenor lur frequenza):

alternanza	infinitiv	3. sg. preschent	1.pl. preschent
1. u - o	<i>crudar</i>	<i>el croda</i>	<i>nus crudain</i>
o - u (3. cl.)	<i>morder</i>	<i>el morda</i>	<i>nus murdain</i>
2. a/e - ai	<i>pasar</i>	<i>el paisa</i>	<i>nus pasain</i>
	<i>palesar</i>	<i>el palaisa</i>	<i>nus palesain</i>
ai - a/e (3. cl.)	<i>baiver</i>	<i>el baiva</i>	<i>nus bavain</i>
	<i>taisser</i>	<i>el taissa</i>	<i>nus tessain</i>
3. a - o	<i>clamar</i>	<i>el cloma</i>	<i>nus clamain</i>
4. u - au	<i>ludar</i>	<i>el lauda</i>	<i>nus ludain</i>
au - u (3. cl.)	<i>sclauder</i>	<i>el sclauda</i>	<i>nus scludain</i>

Ina glista da tut ils verbs alternants è da chattar al § 127.

Remartga:

Las autras midadas vocalicas dals differents idioms vegnan gulivadas en RG, p.ex. S *el spetga - nus spitgein* : RG *el spetga - nus spetgain*; S *el stema - nus stimein* : RG *el stima - nus stimain*; S *el brassa - nus barsein* : RG *el brassa - nus brassain*; C *el dombra - nus dumbragn* : RG *el dombra - nus dumbrain*; E *el sainta - nus sentin* : RG *el senta - nus sentin*; E *el passainta - nus passantain* : RG *el passenta - nus passentain*.

- 103** Verbs ch'han pli che duas furmas dal tschep u che divergeschan uschiglio dal model da conjugaziun regular numn'ins **verbs irregulars**.

infinitiv	1. sg. preschent	1. pl. preschent	3.pl. conj. preschent
<i>ir</i>	<i>jau <u>yom</u></i>	<i>nus <u>giain</u></i>	<i>els <u>giajan</u></i>
<i>far</i>	<i>jau <u>fatsch</u></i>	<i>nus <u>faschain</u></i>	<i>els <u>fetschian</u></i>
<i>esser</i>	<i>jau <u>sun</u></i>	<i>nus <u>essan</u></i>	<i>els <u>sajan</u></i>

La conjugaziun da tut ils verbs irregulars è da chattar al § 128. **La conjugaziun da tut ils verbs è inditgada en la banca da datas electronica dal Pledari grond.**

- 104** La pagina che suonda dat ina survista da las **furmas dals verbs regulars**. Las furmas ch'èn identicas per duas u pliras conjugaziuns han in fund grisch. La 2. e la 3. conjugaziun varieschan be en l'infinitiv.

104 Las furmas dals verbs regulars

	1. conjugaziun	2. conjugaziun	3. conjugaziun	4. conjugaziun
<u>inf.</u>	gid <u>ar</u>	tem <u>air</u>	vend <u>er</u>	part <u>ir</u>
<u>ind. prs.</u> jau ti el/ella nus vus els/ellas	gid gid <u>as</u> gid <u>a</u> gid <u>ain</u> gid <u>ais</u> gid <u>an</u>	tem tem <u>as</u> tem <u>a</u> tem <u>ain</u> tem <u>ais</u> tem <u>an</u>	vend vend <u>as</u> vend <u>a</u> vend <u>ain</u> vend <u>ais</u> vend <u>an</u>	part part <u>as</u> part <u>a</u> part <u>ain</u> part <u>ais</u> part <u>an</u>
<u>conj. prs.</u> che jau che ti ch'el che nus che vus ch'els	gid <u>ia</u> gid <u>ias</u> gid <u>ia</u> gid <u>ian</u> gid <u>ias</u> gid <u>ian</u>	tem <u>ia</u> tem <u>ias</u> tem <u>ia</u> tem <u>ian</u> tem <u>ias</u> tem <u>ian</u>	vend <u>ia</u> vend <u>ias</u> vend <u>ia</u> vend <u>ian</u> vend <u>ias</u> vend <u>ian</u>	part <u>ia</u> part <u>ias</u> part <u>ia</u> part <u>ian</u> part <u>ias</u> part <u>ian</u>
<u>cund. prs.</u>	gid <u>ass</u> gid <u>assas</u> gid <u>ass</u> gid <u>assan</u> gid <u>assas</u> gid <u>assan</u>	tem <u>ess</u> tem <u>essas</u> tem <u>ess</u> tem <u>essan</u> tem <u>essas</u> tem <u>essan</u>	vend <u>ess</u> vend <u>essas</u> vend <u>ess</u> vend <u>essan</u> vend <u>essas</u> vend <u>essan</u>	part <u>iss</u> part <u>issas</u> part <u>iss</u> part <u>issan</u> part <u>issas</u> part <u>issan</u>
<u>ipv. prs.</u>	gid <u>a!</u> gid <u>ai!</u> (na) gida betg!	tem <u>a!</u> tem <u>ai!</u> (na) tema betg!	vend <u>a!</u> vend <u>ai!</u> (na) venda betg!	part <u>a!</u> part <u>ai!</u> (na) parta betg!
<u>ind. ipf.</u>	gid <u>ava</u> gid <u>avas</u> gid <u>ava</u> gid <u>avan</u> gid <u>avas</u> gid <u>avan</u>	tem <u>eva</u> tem <u>evas</u> tem <u>eva</u> tem <u>evan</u> tem <u>evas</u> tem <u>evan</u>	vend <u>eva</u> vend <u>evas</u> vend <u>eva</u> vend <u>evan</u> vend <u>evas</u> vend <u>evan</u>	part <u>iva</u> part <u>ivas</u> part <u>iva</u> part <u>ivan</u> part <u>ivas</u> part <u>ivan</u>
<u>grd.</u>	gid <u>ond</u>	tem <u>end</u>	vend <u>end</u>	part <u>ind</u>
<u>part.</u>	gid <u>à/-ada</u>	temi/ <u>-ida</u>	vendi/ <u>-ida</u>	parti/ <u>-ida</u>
<u>pft.</u>	hai gidà has gidà ha gidà avain gidà avais gidà han gidà	hai temi has temi ha temi avain temi avais temi han temi	hai vendi has vendi ha vendi avain vendi avais vendi han vendi	sun parti/-ida es parti/-ida è parti/-ida essan partids/-idas essas partids/-idas èn partids/-idas
<u>plqpf.</u>	aveva gidà	aveva temi	aveva vendi	era parti/-ida
<u>fut.</u>	vegn a gidar vegn a gidar vegn a gidar vegnin a gidar vegnis a gidar vegnan a gidar	vegn a temair vegn a temair vegn a temair vegnin a temair vegnis a temair vegnan a temair	vegn a vender vegn a vender vegn a vender vegnin a vender vegnis a vender vegnan a vender	vegn a partir vegn a partir vegn a partir vegnin a partir vegnis a partir vegnan a partir

3.1.4.1 Las furmas simples

105 Las furmas da l'indicativ preschent dals verbs regulars èn las sequentas:

ind. prs.	1. conjugaziun	2. conjugaziun	3. conjugaziun	4. conjugaziun
	<i>gidar</i>	<i>temair</i>	<i>vender</i>	<i>partir</i>
<i>jau</i>	<i>gid</i>	<i>tem</i>	<i>vend</i>	<i>part</i>
<i>ti</i>	<i>gid<u>as</u></i>	<i>tem<u>as</u></i>	<i>vend<u>as</u></i>	<i>part<u>as</u></i>
<i>el/ella</i>	<i>gid<u>a</u></i>	<i>tem<u>a</u></i>	<i>vend<u>a</u></i>	<i>part<u>a</u></i>
<i>nus</i>	<i>gid<u>ain</u></i>	<i>tem<u>ain</u></i>	<i>vend<u>ain</u></i>	<i>part<u>ain</u></i>
<i>vus</i>	<i>gid<u>ais</u></i>	<i>tem<u>ais</u></i>	<i>vend<u>ais</u></i>	<i>part<u>ais</u></i>
<i>els/ellas</i>	<i>gid<u>an</u></i>	<i>tem<u>an</u></i>	<i>vend<u>an</u></i>	<i>part<u>an</u></i>

Ils verbs da la 1.-3. classa han las medemas furmas en l'indicativ preschent. Ils verbs da la 4. classa varieschan er be en la 1. e 2. persuna plural, che na termineschan tar quella classa betg cun *-ain*, *-ais*, mabain cun *-in*, *-is*. Quella differenza sa repeta er en la 2. persuna plural da l'imperativ (§ 112).

La 1. persuna singular da l'indicativ n'ha per regla nagin suffix persunal en rumantsch grischun: *jau gid*, *jau tem*, *jau vend*, *jau part*. Per las excepziuns vesair § 107.

Remartga ortografica:

Verbs cun consonanza dubla termineschan a la 1. sg. cun in consonant simpel: *carrer* – *jau cur*, *metter* – *jau met*, *zuppar* – *jau zup*. Ils verbs cun <ss> mantegnan dentant quel: *mussar* – *jau muss*, *passar* – *jau pass*.

106 Tar ils verbs cun *-esch-* vegn quest element intercalà tranter il tschep e la terminaziun. Verbs cun quest infix datti be tar la 1. e la 4. conjugaziun, ma tar la 1. conjugaziun è quest infix fitg frequent.

ind. prs.	1. conjugaziun		4. conjugaziun
	<i>gratular</i>		<i>finir</i>
<i>jau</i>	<i>gratulesch</i>		<i>finesch</i>
<i>ti</i>	<i>gratulesch<u>as</u></i>		<i>finesch<u>as</u></i>
<i>el/ella</i>	<i>gratulesch<u>a</u></i>		<i>finesch<u>a</u></i>
<i>nus</i>	<i>gratul<u>ain</u></i>		<i>fin<u>in</u></i>
<i>vus</i>	<i>gratul<u>ais</u></i>		<i>fin<u>is</u></i>
<i>els/ellas</i>	<i>gratulesch<u>an</u></i>		<i>finesch<u>an</u></i>

Las furmas cun *-esch-* stattan empè da las furmas cun accent sin il tschep, damai en:

- 1.-3. sg. e 3. pl. indicativ preschent *jau gratulesch*, *ti fineschas*
- il conjunctiv preschent *el gratuleschia*, *ti fineschias*
- 2. sg. imperativ *gratulescha!* *finescha!*

Ils verbs da quella conjugaziun n'èn damai mai accentuads sin il tschep.

Tar tscherts verbs è pussaivla tant la furma cun *-esch-* sco quella senza, p.ex. *occupar: el occupa/occupescha; exportar: el exporta/exportescha*, euv. En la banca da datas electronica dal Pledari grond è inditgà, tge verbs ch'han quest infix.

Remartga ortografica:

Ils verbs che fineschan en l'infinitiv sin *-gar* u *-(c)car* survegnan la scripziun <gh> resp. <ch> avant l'infix *-esch-*: *conjugar - conjughesch, delegar - deleghesch* euv.; *convocar - convochesch, bloccar - blochesch, schoccar - schochesch* euv.

107 La **1. persuna singular** da l'indicativ n'ha per regla nagina desinenza en rumantsch grischun: *jau gid, jau tem, jau vend, jau part*. Tut tenor la finiziun dal tschep u la furma dal verb datti dentant in bun dumber d'excepziuns ch'han **la desinenza -el**. Adina la desinenza *-el* han ils sequents verbs:

– ils verbs cun in tschep che finescha cun [ǵ] (<*-ger, -gir, -giar*>):

<i>leger</i>	<i>jau legel</i>
<i>fugir</i>	<i>jau fugel</i>
<i>mangiar</i>	<i>jau mangel</i>

– ils verbs sin *-miar* e *-ziar*:

<i>siemiar</i>	<i>jau siemiel</i>
<i>engraziar</i>	<i>jau engraziel</i>
<i>annunziar</i>	<i>jau annunziel</i>

Blers verbs sin *-ziar* han a la 1. sg. ind. prs. la furma cun *-esch*: *jau apprezzesch, jau differenziesch* euv.

– ils verbs d'ina silba cun in tschep che fineschan cun vocal:

<i>liar</i>	<i>jau liel</i>
<i>nuar</i>	<i>jau nuel</i>
<i>scuar</i>	<i>jau scuel</i>

– ed ils verbs:

<i>distinguer</i>	<i>jau distinguel</i>
<i>giaschair</i>	<i>jau giaschel</i>
<i>plaschair</i>	<i>jau plaschel</i>

A la fin dal pled cumparan a la 1. persuna singular da l'indicativ gruppas da consonants, (surtut consonant + *l / r*) nunusitadas en quella posiziun: *jau cumpr, jau dovr, jau contempl, jau sufl, jau avd, jau numn*, euv. En quests cas pon ins er duvrrar la varianta cun la desinenza *-el*: *jau cumprel, jau dovrel, jau contemplel, jau sufflel, jau avdel, jau numnel*, euv.

108 Insaquants verbs da la 3. conjugaziun han a la **1. e 2. ind. pl.** la desinenza *-in, -is*, sco la 4. conjugaziun, p.ex. *currer - nus currin, vus curris*. Questa furma han surtut ils verbs suandants:

<i>currer</i> e ses cumposts	<i>concurrer, discurrer</i> euv.
<i>ceder</i> e ses cumposts	<i>proceder, succeder</i> euv.
ils verbs sin <i>-poner</i>	<i>deponer, disponer, exponer</i> euv.
ils verbs sin <i>-primer</i>	<i>cumprimer, exprimer, imprimer</i> euv.
ils verbs sin <i>-sister</i>	<i>assister, desister, exister</i> euv.
ils verbs sin <i>-veder</i>	<i>proveder, reveder</i>
ils verbs:	<i>crescher, nascher, cuser, tusser, repeter, tscherner, curreger, diriger, eriger, rediger, negliger</i>

Quests verbs furman consequentamain era l'imperfect, il cundiziunal ed il gerundi sco la 4. conjugaziun, damai sin *-iva, -iss* ed *-ind*.

109 L'indicativ preschent dals **verbs reflexivs** vegn furmà cun agiuntar ils pronoms reflexivs *ma, ta, sa; ans, as, sa* al verb.

Verb che cumenza cun consonant:

sa *fermar*
jau ma ferm
ti ta fermas
el sa ferma
nus ans fermain
vus as fermais
els sa ferman

Verb che cumenza cun vocal:

s' *occupar*
jau m' occup
ti t' occupas
el s' occupa
nus ans occupain
vus as occupais
els s' occupan

110 Il **conjunctiv preschent** vegn furmà cun il tschep dal conjunctiv, ch'è identic cun il tschep da la 1.-3. sg. ind. tar ils verbs regulars. Latiers vegnan il segn modal *-i-* e las desinenzas, ch'èn per part differentas da quellas da l'indicativ preschent (1. sg.: *jau gid_ - che jau gidia*; 1./2. pl. *nus gidain - che nus gidian*; *vus gidais - che vus gidias*). La furmaziun è damai: tschep dal conjunctiv + segn modal + desinenza = *gid + i + -a, -as* euv.

conj. prs.	1. conjugaziun	2. conjugaziun	3. conjugaziun	4. conjugaziun
	<i>gidar</i>	<i>temair</i>	<i>vender</i>	<i>partir</i>
<i>che jau</i>	<i>gidia</i>	<i>temia</i>	<i>vendia</i>	<i>partia</i>
<i>che ti</i>	<i>gidias</i>	<i>temias</i>	<i>vendias</i>	<i>partias</i>
<i>ch'el/ella</i>	<i>gidia</i>	<i>temia</i>	<i>vendia</i>	<i>partia</i>
<i>che nus</i>	<i>gidian</i>	<i>temian</i>	<i>vendian</i>	<i>partian</i>
<i>che vus</i>	<i>gidias</i>	<i>temias</i>	<i>vendias</i>	<i>partias</i>
<i>ch'els/ellas</i>	<i>gidian</i>	<i>temian</i>	<i>vendian</i>	<i>partian</i>

La conjugaziun è identica en tut las classas. L'accent è adina sin il tschep, cf. 99. Ils verbs alternants preschentan damai al conjunctiv la varianta accentuada dal tschep (p.ex. *putàr - che jau pòrtia*), ed ils conjunctivs dals verbs cun infix la furma cun *-esch-* (p.ex. *gratulàr - che jau gratuléschia*).

Sche il tschep dal conjunctiv finescha cun in vocal, sa mida il segn modal dal conj. en *j* (*ha-j-a, sa-j-a*). Sche quel vocal è *-i*, croda il segn modal (*li-a, di-a*).

111 Il **cundiziunal preschent** vegn furmà cun il tschep da l'infinitiv, il vocal da colliaziun, il segn dal cundiziunal *-ss-* e las desinenzas da las persunas. La 2. e la 3. conjugaziun han il vocal da colliaziun *-e-* e cun quai las medemas furmas. Las desinenzas èn las medemas sco al conjunctiv preschent, cun excepziun da la 1./3. pers. sg., che n'ha nagina desinenza en il cundiziunal.

cund. prs.	1. conjugaziun	2. conjugaziun	3. conjugaziun	4. conjugaziun
	<i>gidar</i>	<i>temair</i>	<i>vender</i>	<i>partir</i>
<i>jau</i>	<i>gid<u>ass</u></i>	<i>tem<u>ess</u></i>	<i>vend<u>ess</u></i>	<i>part<u>iss</u></i>
<i>ti</i>	<i>gid<u>assas</u></i>	<i>tem<u>essas</u></i>	<i>vend<u>essas</u></i>	<i>part<u>issas</u></i>
<i>el/ella</i>	<i>gid<u>ass</u></i>	<i>tem<u>ess</u></i>	<i>vend<u>ess</u></i>	<i>part<u>iss</u></i>
<i>nus</i>	<i>gid<u>assan</u></i>	<i>tem<u>essan</u></i>	<i>vend<u>essan</u></i>	<i>part<u>issan</u></i>
<i>vus</i>	<i>gid<u>assas</u></i>	<i>tem<u>essas</u></i>	<i>vend<u>essas</u></i>	<i>part<u>issas</u></i>
<i>els/ellas</i>	<i>gid<u>assan</u></i>	<i>tem<u>essan</u></i>	<i>vend<u>essan</u></i>	<i>part<u>issan</u></i>

L'accent è adina sin il vocal che preceda il segn modal *-ss-*. Ils verbs cun ina midada vocalica u cun infix preschentan damai en il tschep la varianta nunaccentuada u la furma senza *-esch-* (*purtar* - *jau purtass*; *gratular* - *jau gratulass*). Er en il cundizional preschent suondan ils verbs da la 3. conjugaziun, inditgads al § 108, il model da la 4. conjugaziun (*curre* - *jau curriss*).

- 112** L'**imperativ** ha atgnas furmas unicamain per la 2. persuna sg. e la 2. persuna pl. Quellas èn:

ipv. prs.	1. conjugaziun	2. conjugaziun	3. conjugaziun	4. conjugaziun
	<i>gidar</i>	<i>temair</i>	<i>vender</i>	<i>partir</i>
2. sg.	<i>gida<u>!</u></i>	<i>tema<u>!</u></i>	<i>venda<u>!</u></i>	<i>parta<u>!</u></i>
2. pl.	<i>gidai<u>!</u></i>	<i>temai<u>!</u></i>	<i>vendai<u>!</u></i>	<i>parti<u>!</u></i>

La furma da la 2. sg. porta l'accent sin il tschep, quella da la 2. pl. sin la desinenza. Tar ils verbs alternants variescha il tschep perquai a l'imperativ: *pórta* - *purtái*, *táidla* - *tadlái*, *clóma* - *clamái*, *láuda* - *ludái*; *gratulescha* - *gratulai*, *finescha* - *fini*.

Ils verbs da la 3. conjugaziun menziunads al § 108 che furman la 1./2. pl. indicativ preschent sco quels da la 4. classa (*nus currin*, *vus curris*) furman era la 2. pl. da l'imperativ sco quels da la 4. conjugaziun, p.ex. *curre* - *curri*, *deponer* - *deponi* euv.

L'imperativ dals verbs reflexivs vegn furmà sco suonda:

ta ferma! *as fermai!*
ta serva! *as servi!*

- 113** L'**imperativ negativ** vegn exprimì cun la negaziun e l'imperativ. La particla da negaziun *na* po vegnir laschada davent.

(*na*) *gida betg!* (*na*) *parta betg!*
(*na*) *gidai betg!* (*na*) *parti betg!*
(*n'*) *accepta betg!* (*n'*) *acceptai betg!*
(*na*) *ta ferma* (*n'*) *as fermai betg*
(*na*) *ta serva betg* (*n'*) *as servi betg*

In scumond en general po er vegnì exprimì cun la negaziun e l'infinitiv.

Betg fimar!

114 En las **autras personas** vegn l'**imperativ** remplazzà dal conj. (3. sg. e pl.) u da l'ind. prs. (1. pl.).

- 3. sg. *ch'el gidia!* (3. sg. conj. prs.)
- 3. pl. *ch'els gidian!* (3. pl. conj. prs.)
- 1. pl. *gidain!* (1. pl. ind. prs.)

Questas furmas pon era vegnir circumscriittas cun ils verbs *duair* (3. pers. sg. e pl.) e *vulair* (1. pers. pl.) + infinitiv.

- El duai gidar!*
- Els duain gidar!*
- Lain curre!*

Ordinaziuns a personas indeterminadas pon era vegnir exprimidas cun l'infinitiv.

- Stritgar quai che na cunvegn betg!*
- Suttastritgar quai che constat!*

Remartga:

L'imperativ da la **furma da curtaschia** è identic cun l'imperativ da la 2. pl., damai *gidai, servi* euv. (§ 112).

115 L'**indicativ imperfect** vegn formà cun il tschep da l'infinitiv, il vocal da colliaziun, il segn dal cundiziunal -v- e las desinenzas da las personas. La 2. e la 3. conjugaziun han il vocal da colliaziun -e- e cun quai las medemas furmas. Las desinenzas èn las medemas sco al conjunctiv preschent.

ind. ipf.	1. conjugaziun	2. conjugaziun	3. conjugaziun	4. conjugaziun
	<i>gidar</i>	<i>temair</i>	<i>vender</i>	<i>partir</i>
<i>jau</i>	<i>gidava</i>	<i>temeva</i>	<i>vendeva</i>	<i>partiva</i>
<i>ti</i>	<i>gidavas</i>	<i>temevas</i>	<i>vendevass</i>	<i>partivas</i>
<i>el/ella</i>	<i>gidava</i>	<i>temeva</i>	<i>vendeva</i>	<i>partiva</i>
<i>nus</i>	<i>gidavan</i>	<i>temevan</i>	<i>vendevan</i>	<i>partivan</i>
<i>vus</i>	<i>gidavas</i>	<i>temevas</i>	<i>vendevass</i>	<i>partivas</i>
<i>els/ellas</i>	<i>gidavan</i>	<i>temevan</i>	<i>vendevan</i>	<i>partivan</i>

L'accent è adina sin il vocal che preceda il segn da l'imperfect -v-. Ils verbs cun ina midada vocalica u cun infix preschentan damai en il tschep la varianta nunaccentuada u la furma senza -esch- (*purtar* - *el purtava*; *gratular* - *el gratulava*). Er en l'imperfect suondan ils verbs da la 3. conjugaziun, inditgads al § 108, il model da la 4. conjugaziun (*curre* - *jau curriva*).

Remartga:

En RG na datti naginas furmas dal conjunctiv imperfect. El vegn exprimì cun il conjunctiv preschent u cun il conjunctiv perfect.

S El ha detg ch'ei pluvevi ier giu Cuera. RG *El ha ditg ch'i haja pluvì ier a Cuira.*

- 116 Il **gerundi** è ina furma verbala infinita ed invariabla. El vegn furmà cun il tschep da l'infinitiv, il vocal da colliaziun e la desinenza *-nd*. Il vocal da colliaziun da l'emprima conjugaziun *-a-* è remplazzà cun *-o-*. La 2. e la 3. conjugaziun han il vocal da colliaziun *-e-* e cun quai las medemas furmas.

gerundi	1. conjugaziun	2. conjugaziun	3. conjugaziun	4. conjugaziun
	<i>gidar</i>	<i>temair</i>	<i>vender</i>	<i>partir</i>
	<i>gid<u>ond</u></i>	<i>tem<u>end</u></i>	<i>vend<u>end</u></i>	<i>part<u>ind</u></i>

- 117 Il **particip regular** ha be duas modas da furmaziun: Ils verbs da la 1. conjugaziun furman il particip sin *-à/-ada*, tut ils auters sin *-ì/-ida*.

particip	1. conjugaziun	2. conjugaziun	3. conjugaziun	4. conjugaziun
	<i>gidar</i>	<i>temair</i>	<i>vender</i>	<i>partir</i>
sg. m/f	<i>gid<u>à</u>/gid<u>ada</u></i>	<i>tem<u>ì</u>/tem<u>ida</u></i>	<i>vend<u>ì</u>/vend<u>ida</u></i>	<i>part<u>ì</u>/part<u>ida</u></i>
pl. m/f	<i>gid<u>ads</u>/gid<u>adas</u></i>	<i>tem<u>ids</u>/tem<u>idas</u></i>	<i>vend<u>ids</u>/vend<u>idas</u></i>	<i>part<u>ids</u>/part<u>idas</u></i>

Er il particip n'ha mai l'accent sin il tschep. Ils verbs cun ina midada vocalica u cun infix preschantan damai en il tschep la varianta nunaccentuada u la furma senza *-esch-* (*purtar - purtà; gratular - gratulà*).

Insaquants verbs che vegnan conjugads regularmain han in particip irregular, per part sper ina furma regulara. Ina glista da las furmas dals particips irregulars è da chattar al § 129.

3.1.4.2. Las furmas cumponidas

Sper ils temps e modus cun furmas simplas pon vegnir furmads ulteriurs temps e modus sco era il passiv tras cumbinaziun dals verbs auxiliars *avair*, *esser* e *vegnir* cun il particip e cun l'infinitiv dal verb per propi.

- 118 L'**indicativ perfect** vegn furmà cun l'indicativ preschent dad *avair* u *esser* + particip

<i>jau hai gidà</i>	<i>jau sun partì/-ida</i>
<i>ti has gidà</i>	<i>ti es partì/-ida</i>
<i>el/ella ha gidà</i>	<i>el/ella è partì/-ida</i>
<i>nus avain gidà</i>	<i>nus essan partids/-idas</i>
<i>vus avais gidà</i>	<i>vus essas partids/-idas</i>
<i>els/ellas han gidà</i>	<i>els/ellas èn partids/-idas</i>

- 119 Ils verbs transitivs (§ 93) furman il perfect ed il plusquamperfect cun il verb auxiliar *avair*.

El ha clamà ses camarats, ma lezs n' han betg udì el.
Nus avevan per fortuna gia returnà il cudesch.

Ils verbs intransitivs (§ 93) furman il perfect ed il plusquamperfect per part cun *avair*, per part cun *esser*.

Igl ha pluvì.
La stad è passada e l'atun è vegnì.

El ha obedi al scolast.
Ella è turnada a chasa

I dependa da la significaziun dal verb, schebain el furma quests temps cun *esser* u cun *avoir*. Perquai na pon ins er betg dar reglas cleras per quella tscherna. Las indicaziuns che suondan duain *esser* in agid.

Cun *esser* vegnan conjugads:

– ils verbs *esser*, *star* e *restar*.

– verbs ch'expriman ina midada dal lieu: *currer*, *vegnir*, *ir*, *fugir*, *entrar* euv.

– verbs ch'expriman ina midada dal stadi: *crescher*, *nascher*, *levar*, *sflurir* euv.

– ina part dils verbs reflexivs: *sa sbagliar*, *sa retrair*, *s'enriclar*, *s'avrir* euv.

Ils auters verbs intransitivs vegnan conjugads cun *avoir*.

Remartga:

Auter che tar ils verbs reflexivs (§ 121) na datti en princip naginas differenzas en il die-ver dad *avoir* ed *esser* per la furmaziun dal perfect en ils differents idioms rumantschs.

- 120** Tar ils perfects furmads cun *esser* sa drizza la furma dal particip en il genus ed il numerus suenter il subject appartegnent: Il particip **s'accorda** cun il subject.

L'auto è partì.

Ils giasts en partids.

La sora è partida.

Las visitas èn partidas.

Nagin'influenza sin la furma dal particip ha dentant il subject, sch'il perfect vegn furmà cun il verb auxiliar *avoir*, p.ex. *Ella ha ris*. Ma il particip dals verbs conjugads cun *avoir* po s'accordar cun il pronom object nunaccentuà (§ 172) che represchenta in object direct, sche quel al preceda:

object direct

El ha envidà nus.

pronom object nunaccentuà

El ans ha envidads.

Quest accord è dentant facultativ. Pussaiplas èn damai er las furmas *El ans ha envidà*. *El las ha envidà*.

- 121** Ils **verbs reflexivs** furman il perfect en ils singuls idioms per part cun *esser* e per part cun *avoir*. Il pronom reflexiv stat avant il particip.

jau hai ma lavà

jau sun ma lavà/-ada

ti has ta lavà

ti es ta lavà/-ada

el/ella ha sa lavà

el/ella è sa lavà/-ada

nus avain ans lavà

nus essan ans lavads/-adas

vus avais as lavà

vus essas as lavads/-adas

els/ellas han sa lavà

els èn sa lavads/-adas

La concordanza dal particip cun il pronom reflexiv è obligatoria cun *esser*, ma ella è facultativa cun *avoir*: *ella ha sa lavada*.

- 122** Tenor il medem model pon ins er furmar e conjugar las sequentas furmas verbalas:

conjunctiv perfect: conjunctiv preschent dad *avoir* u *esser* + particip

che jau haja gidà

che jau saja partì/-ida euv.

cundizional perfect: cundizional preschent dad *avoir* u *esser* + particip

jau avess gidà

jau fiss partì/-ida euv.

plusquamperfect: imperfect dad *avair* u *esser* + particip

jau aveva gidà *jau era partì/-ida euv.*

infinitiv perfect: infinitiv preschent dad *avair* u *esser* + particip

avair gidà *esser partì/-ida, partids/-idas*

gerundi perfect: gerundi dad *avair* u *esser* + particip

avend gidà *essend/siond partì/-ida, partids/-idas*

- 123** L'utilisaziun dal **perfect** dad **avair** ed **esser** (empè dal preschent) cun il particip dal verb per propi permetta da furmar in ulteriura furma dal perfect (**perfect II**), ch'accentuescha anc pli ferm l'anteriurità (§ 79). Tar ils verbs conjugads cun *avair* po il perfect II vegnir furmà senza restricziuns, tar ils verbs conjugads cun *esser* dentant be da paucs verbs. Las furmas:

indicativ perfect II: indicativ perfect dad *avair* u *esser* + particip

jau hai gè gidà *jau sun stà svanì/stada svanida euv.*

conjunctiv perfect II: conjunctiv perfect dad *avair* u *esser* + particip

che jau haja gè gidà *che jau saja stà svanì/stada svanida euv.*

cundizional perfect II: cundizional perfect dad *avair* u *esser* + particip

jau avess gè gidà *jau fiss stà svanì/stada svanida euv.*

plusquamperfect II: plusquamperfect dad *avair* u *esser* + particip

jau aveva gè gidà *jau era stà svanì/stada svanida euv.*

infinitiv perfect II: infinitiv perfect dad *avair* u *esser* + particip

avair gè gidà *esser stà svanì/stada svanida*

gerundi perfect II: gerundi perfect dad *avair* u *esser* + particip

avend gè gidà *essend/siond stà svanì/stada svanida*

- 124** Il **futur** vegn furmà cun il preschent dal verb auxiliar **vegnir** + la preposiziun **a(d)** + l'**infinitiv**. L'indicativ futur ha damai las sequentas furmas:

indicativ futur: indicativ preschent da *vegnir* + *a(d)* + infinitiv

<i>jau vegn a gidar</i>	<i>jau vegn a partir</i>
<i>ti vegns a gidar</i>	<i>ti vegns a partir</i>
<i>el/ella vegn a gidar</i>	<i>el/ella vegn a partir</i>
<i>nus vegnin a gidar</i>	<i>nus vegnin a partir</i>
<i>vus vegnìs a gidar</i>	<i>vus vegnìs a partir</i>
<i>els/ellas vegnan a gidar</i>	<i>els/ellas vegnan a partir</i>

Tenor il medem model pon anc vegnir furmads:

il conjunctiv futur: conjunctiv preschent da *vegnir* + *a(d)* + infinitiv

che jau vegnia a gidar *che jau vegnia a partir*

il cundizional futur: cundizional preschent da *vegnir* + *a(d)* + infinitiv

jau vegniss a gidar *jau vegniss a partir*

- 125** Cun utilisar l'infinitiv perfect (empè da l'infinitiv preschent) cun il preschent dal verb *vegnir* vegnan furmadas las furmas dal **futur II**:

indicativ futur II: indicativ preschent da *vegnir* + *ad* + infinitiv perfect

jau vegn ad avair gidà *jau vegn ad esser partì/-ida*
nus vegnin ad esser partids/-idas

conjunctiv futur II: conjunctiv preschent da *vegnir* + *ad* + infinitiv perfect
che jau vegnia ad avair gidà *che jau vegnia ad esser partì/-ida*
che nus vegnian ad esser partids/-idas

cundizional futur II: cundizional preschent da *vegnir* + *ad* + infinitiv perfect
jau vegniss ad avair gidà *jau vegniss ad esser partì/-ida*
nus vegnissan ad esser partids/-ida

126 Cun las furmas dal verb **vegnir** + il **particip** dal verb per propi vegn furmà il **passiv**. Il particip sa drizza en gener e numerus en tut ils cas tenor il subject appartegnent. La transfurmaziun al passiv è pussaivla be tar verbs transitivs (§ 93). Las furmas:

indicativ preschent passiv: ind preschent da *vegnir* + particip
jau vegn clamà/-ada *jau vegn elegì/-ida*
ti vegns clamà/-ada *ti vegns elegì/-ida*
el/ella vegn clamà/-ada *el/ella vegn elegì/-ida*
nus vegnin clamads/-adas *nus vegnin elegids/-idas*
vus vegnis clamads/-adas *vus vegnis elegids/-idas*
els/ellas vegnan clamads/-adas *els/ellas vegnan elegids/-idas*

conjunctiv preschent passiv: conj. preschent da *vegnir* + particip
che jau vegnia clamà/-ada *che jau vegnia elegì/-ida*

cundizional preschent passiv: cund. preschent da *vegnir* + particip
jau vegniss clamà/-ada *jau vegniss elegì/-ida*

imperfect passiv: imperfect da *vegnir* + particip
jau vegniva clamà/-ada *jau vegniva elegì/-ida*

infinitiv preschent passiv: infinitiv da *vegnir* + particip
vegnir clamà, -ada, -ads, -adas *vegnir elegì, -ida, -ids, -idas*

gerundi preschent passiv: gerundi da *vegnir* + particip
vegnind clamà/-ada *vegnind elegì/-ida*

particip passiv: particip da *vegnir* + particip
vegnì clamà/vegnida clamada *vegnì elegì/vegnida elegida*
vegnids clamads/vegnidas clamadas *vegnids elegids/vegnidas elegidas*

Cun las furmas correspondentas dal perfect e dal futur da *vegnir* + particip pon anc ils suandants temps e modus vegnir furmads:

– l’indicativ perfect passiv: *el è vegnì clamà*
– il conjunctiv perfect passiv *ch’ella saja vegnida clamada*
– il cundizional perfect passiv *vus fissas vegnids clamads*
– il plusquamperfect passiv *nus eran vegnids clamads*
– l’infinitiv perfect passiv: *esser vegnì clamà*
– il gerundi perfect passiv *essend/siond vegnì clamà*
– l’indicativ futur passiv *ti vegns a vegnir clamà*
– il conjunctiv futur passiv *ch’el vegnia a vegnir clamà*
– il cundizional futur passiv *el vegniss a vegnir clamà*

Furmas dal perfect II (§ 123) na pon dentant vegnir messas en il passiv. Furmas dal futur II (§ 125) en il passiv èn teoreticamain pussaivlas (*jau vegn ad esser vegnì clamà / vegnida clamada*), ellas èn però fitg raras.

127 Glista dals verbs alternants

	infinitiv	3. sg.	1. pl.
u - o	<i>crudar</i> <i>dustar</i> <i>duvvar</i> <i>furar</i> <i>mular</i> <i>nudar</i> <i>empruvar</i> <i>purtar</i> <i>pusar</i> <i>empustar</i> <i>schluppar</i> <i>sgular</i> <i>uvar</i> <i>dulair</i> <i>durmir</i> <i>murir</i>	<i>cro<u>da</u></i> <i>do<u>sta</u></i> <i>do<u>vra</u></i> <i>fo<u>ra</u></i> <i>mo<u>la</u></i> <i>no<u>da</u></i> <i>empro<u>va</u></i> <i>po<u>rta</u></i> <i>po<u>sa</u></i> <i>empo<u>sta</u></i> <i>schlo<u>ppa</u></i> <i>sgo<u>la</u></i> <i>o<u>va</u></i> <i>do<u>la</u></i> <i>do<u>rma</u></i> <i>mo<u>ra</u></i>	<i>crud<u>ain</u></i> <i>dust<u>ain</u></i> <i>duvr<u>ain</u></i> <i>fur<u>ain</u></i> <i>mul<u>ain</u></i> <i>nud<u>ain</u></i> <i>empruv<u>ain</u></i> <i>purt<u>ain</u></i> <i>pus<u>ain</u></i> <i>empust<u>ain</u></i> <i>schlupp<u>ain</u></i> <i>sgul<u>ain</u></i> <i>uv<u>ain</u></i> - <i>dur<u>min</u></i> <i>mur<u>in</u></i>
o - u	<i>ensol<u>ver</u></i> <i>mo<u>rder</u></i> <i>mo<u>ver</u></i> <i>po<u>rscher</u></i> <i>vo<u>lver</u></i>	<i>ensol<u>va</u></i> <i>mo<u>rda</u></i> <i>mo<u>va</u></i> <i>po<u>rscha</u></i> <i>vo<u>lva</u></i>	<i>ensulv<u>ain</u></i> <i>mur<u>dain</u></i> <i>mu<u>vain</u></i> <i>pu<u>rschain</u></i> <i>vulv<u>ain</u></i>
a/e - ai	<i>man<u>ar</u></i> <i>pas<u>ar</u></i> <i>tad<u>lar</u></i> <i>tschan<u>ar</u></i> <i>pales<u>ar</u></i>	<i>mai<u>na</u></i> <i>pai<u>sa</u></i> <i>tai<u>dla</u></i> <i>tschai<u>na</u></i> <i>pai<u>sa</u></i>	<i>man<u>ain</u></i> <i>pas<u>ain</u></i> <i>tad<u>lain</u></i> <i>tschan<u>ain</u></i> <i>pales<u>ain</u></i>
ai - a/e	<i>bai<u>ver</u></i> <i>retschai<u>ver</u></i> <i>tai<u>sser</u></i>	<i>bai<u>va</u></i> <i>retschai<u>va</u></i> <i>tai<u>ssa</u></i>	<i>bav<u>ain</u></i> <i>retschav<u>ain</u></i> <i>tess<u>ain</u></i>
a - o	<i>clamar</i> <i>cumandar</i> <i>dumandar</i> <i>dumagnar</i> <i>gudagnar</i> <i>sgramar</i> <i>tschufagnar</i>	<i>cl<u>oma</u></i> <i>cum<u>onda</u></i> <i>dum<u>onda</u></i> <i>dum<u>ogna</u></i> <i>gud<u>ogna</u></i> <i>sgro<u>ma</u></i> <i>tschufro<u>gna</u></i>	<i>clam<u>ain</u></i> <i>cumand<u>ain</u></i> <i>dumand<u>ain</u></i> <i>dumagn<u>ain</u></i> <i>gudagn<u>ain</u></i> <i>sgram<u>ain</u></i> <i>tschufrag<u>nain</u></i>
u - au	<i>ludar</i> <i>pussar</i> <i>stuppar</i> <i>stuschar</i> <i>giudair</i> <i>udir</i>	<i>lau<u>da</u></i> <i>pa<u>ussa</u></i> <i>stau<u>pa</u></i> <i>stau<u>scha</u></i> <i>gi<u>auda</u></i> <i>au<u>da</u></i>	<i>lud<u>ain</u></i> <i>puss<u>ain</u></i> <i>stupp<u>ain</u></i> <i>stusch<u>ain</u></i> <i>giud<u>ain</u></i> <i>ud<u>in</u></i>
au - u	<i>sclau<u>der</u></i>	<i>sclau<u>da</u></i>	<i>sclud<u>ain</u></i>

Cas singuls èn:

i - <u>ai</u>	<i>ordin<u>ar</u></i>	<i>ord<u>ai</u>na / ordi- s<u>ch</u>a</i>	<i>ordin<u>ain</u></i>
a - <u>au</u>	<i>cham<u>ar</u></i>	<i>ch<u>au</u>ma</i>	<i>cham<u>ain</u></i>
ua - <u>ieu</u>	<i>lu<u>ar</u></i>	<i>li<u>eu</u>a</i>	<i>lu<u>ain</u></i>
ua - <u>uo</u>	<i>su<u>and</u>ar</i>	<i>su<u>o</u>nda</i>	<i>su<u>and</u>ain</i>
ua - <u>uau</u>	<i>ru<u>ass</u>ar</i>	<i>ru<u>au</u>ssa</i>	<i>ru<u>ass</u>ain</i>

128 Las furmas dals verbs irregulars

La conjugaziun da tut ils verbs è inditgada en il Pledari grond.

Ils verbs auxiliars: *avoir, esser, vegnir*

AVAIR

Preschent	<i>jau hai, ti has, el/ella ha, nus avain, vus avais, els/ellas han</i>
Imperfect	<i>jau aveva, ti avevas, el/ella aveva, nus avevan, vus avevas, els/ellas avevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau haja, che ti hajas, ch'el/ella haja, che nus hajan, che vus hajas, ch'els/ellas hajan</i>
Cundiziunal	<i>jau avess, ti avessas, el/ella avess, nus avessan, vus avessas, els/ellas avessan</i>
Particip	<i>gì m. sg.</i>
Imperativ	<i>hajas! (sg.), hajas! (pl.)</i>
Gerundi	<i>avend</i>

ESSER

Preschent	<i>jau sun, ti es, el/ella è, nus essan, vus essas, els/ellas èn</i>
Imperfect	<i>jau era, ti eras, el/ella era, nus eran, vus eras, els/ellas eran</i>
Conjunctiv	<i>che jau saja, che ti sajas, ch'el/ella saja, che nus sajan, che vus sajas, ch'els/ellas sajan</i>
Cundiziunal	<i>jau fiss, ti fissas, el/ella fiss, nus fissan, vus fissas, els/ellas fissan</i>
Particip	<i>stà m. sg., stada f. sg., stads m. pl., stadas f. pl.</i>
Imperativ	<i>sajas! (sg.), sajas! (pl.)</i>
Gerundi	<i>essend/siond</i>

VEGNIR

Preschent	<i>jau vegn, ti vegns, el/ella vegn, nus vegin, vus veginis, els/ellas veginan</i>
Imperfect	<i>jau vegniva, ti vegnivas, el/ella vegniva, nus vegnivan, vus vegnivas, els/ellas vegnivan</i>
Conjunctiv	<i>che jau vegnia, che ti vegnias, ch'el/ella vegnia, che nus veginan, che vus veginias, ch'els/ellas veginian</i>
Cundiziunal	<i>jau vegniss, ti vegnissas, el/ella vegniss, nus vegnissan, vus vegnissas, els/ellas vegnissan</i>
Particip	<i>vegnì m. sg., vegnida f. sg., vegnids m. pl., vegnidas f. pl.</i>
Imperativ	<i>ve!, vegni!</i>
Gerundi	<i>vegnind</i>

Verbs modals: *dastgar; duair; pudair; savair; stuair; vulair*

DASTGAR

Present	<i>jau dastg, ti dastgas, el/ella dastga, nus dastgain, vus dastgais, els/ellas dastgan</i>
Imperfect	<i>jau dastgava, ti dastgavas, el/ella dastgava, nus dastgavan, vus dastgavas, els/ellas dastgavan</i>
Conjunctiv	<i>che jau dastgia, che ti dastgias, ch'el/ella dastgia, che nus dastgian, che vus dastgias, ch'els/ellas dastgian</i>
Cundizional	<i>jau dastgass, ti dastgassas, el/ella dastgass, nus dastgassan, vus dastgassas, els/ellas dastgassan</i>
Particip	<i>dastgà m. sg., dastgada f. sg., dastgads m. pl., dastgadas f. pl.</i>
Imperativ	<i>dastga!, dastgai!</i>
Gerundi	<i>dastgond</i>

DUAIR

Present	<i>jau duai, ti duais, el/ella duai, nus duain, vus duais, els/ellas duain</i>
Imperfect	<i>jau dueva, ti duevas, el/ella dueva, nus duevan, vus duevas, els/ellas duevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau duaja, che ti duajas, ch'el/ella duaja, che nus duajan, che vus duajas, ch'els/ellas duajan</i>
Cundizional	<i>jau duess, ti duessas, el/ella duess, nus duessan, vus duessas, els/ellas duessan</i>
Particip	<i>dui m. sg., duida f. sg., duids m. pl., duidas f. pl.</i>
Imperativ	<i>dua!, duai!</i>
Gerundi	<i>duend</i>

PUDAIR

Present	<i>jau poss, ti pos, el/ella po, nus pudain, vus pudais, els/ellas pon</i>
Imperfect	<i>jau pudeva, ti pudevas, el/ella pudeva, nus pudevan, vus pudevas, els/ellas pudevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau possia, che ti possias, ch'el/ella possia, che nus possian, che vus possias, ch'els/ellas possian</i>
Cundizional	<i>jau pudess, ti pudessas, el/ella pudess, nus pudessan, vus pudessas, els/ellas pudessan</i>
Particip	<i>pudì</i>
Imperativ	-
Gerundi	<i>pudend</i>

SAVAIR

Preschent	<i>jau sai, ti sas, el/ella sa, nus savain, vus savais, els/ellas san</i>
Imperfect	<i>jau saveva, ti savevas, el/ella saveva, nus savevan, vus savevas, els/ellas savevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau sappia, che ti sappias, ch'el/ella sappia, che nus sappian, che vus sappias, ch'els/ellas sappian</i>
Cundiziunal	<i>jau savess, ti savessas, el/ella savess, nus savessan, vus savessas, els/ellas savessan</i>
Particip	<i>savi</i>
Imperativ	<i>sappias! (sg.), sappias! (pl.)</i>
Gerundi	<i>savend</i>

STUAIR

Preschent	<i>jau stoss, ti stos, el/ella sto, nus stuain, vus stuais, els/ellas ston</i>
Imperfect	<i>jau stueva, ti stuevas, el/ella stueva, nus stuevan, vus stuevas, els/ellas stuevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau stoppia, che ti stoppias, ch'el/ella stoppia, che nus stoppian, che vus stoppias, ch'els/ellas stoppian</i>
Cundiziunal	<i>jau stuess, ti stuessas, el/ella stuess, nus stuessan, vus stuessas, els/ellas stuessan</i>
Particip	<i>stui</i>
Imperativ	-
Gerundi	<i>stuend</i>

VULAIR

Preschent	<i>jau vi, ti vuls, el/ella vul, nus vulain/lain, vus vulais, els/ellas vulan</i>
Imperfect	<i>jau vuleva/leva, ti vulevas, el/ella vuleva, nus vulevan, vus vulevas, els/ellas vulevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau veglia, che ti veglias, ch'el/ella veglia, che nus veglian, che vus veglias, ch'els/ellas veglian</i>
Cundiziunal	<i>jau vuless/less, ti vulessas, el/ella vuless, nus vulessan, vus vulessas, els/ellas vulessan</i>
Particip	<i>vulì m. sg., vulida f. sg., vulids m. pl., vulidas f. pl.</i>
Imperativ	<i>veglias! (sg.), veglias! (pl.)</i>
Gerundi	<i>vulend</i>

Ulteriurs verbs irregulars: *dar; dir; far; fugir; ir; star*

DAR

Preschent	<i>jau dun, ti das, el/ella dat, nus dain, vus dais, els/ellas dattan</i>
Imperfect	<i>jau deva, ti devas, el/ella deva, nus devan, vus devas, els/ellas devan</i>
Conjunctiv	<i>che jau dettia, che ti dettias, ch'el/ella dettia, che nus dettian, che vus dettias, ch'els/ellas dettian</i>
Cundiziunal	<i>jau dess, ti dessas, el/ella dess, nus dessan, vus dessas, els/ellas dessan</i>
Particip	<i>dà m. sg., dada f. sg., dads m. pl., dadas f. pl.</i>
Imperativ	<i>dà!, dai!</i>
Gerundi	<i>dond</i>

DIR

Preschent	<i>jau di, ti dis, el/ella di, nus schain, vus schais, els/ellas din</i>
Imperfect	<i>jau scheva, ti schevas, el/ella scheva, nus schevan, vus schevas, els/ellas schevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau dia, che ti dias, ch'el/ella dia, che nus dian, che vus dias, ch'els/ellas dian</i>
Cundiziunal	<i>jau schess, ti schessas, el/ella schess, nus schessan, vus schessas, els/ellas schessan</i>
Particip	<i>ditg m. sg., ditga f. sg., ditgs m. pl., ditgas f. pl.</i>
Imperativ	<i>di!, schai!</i>
Gerundi	<i>schend</i>

FAR

Preschent	<i>jau fatsch, ti fas, el/ella fa, nus faschain, vus faschais, els/ellas fan</i>
Imperfect	<i>jau fascheva, ti faschevas, el/ella fascheva, nus faschevan, vus faschevas, els/ellas faschevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau fetschia, che ti fetschias, ch'el/ella fetschia, che nus fetschian, che vus fetschias, ch'els/ellas fetschian</i>
Cundiziunal	<i>jau faschess, ti faschessas, el/ella faschess, nus faschessan, vus faschessas, els/ellas faschessan</i>
Particip	<i>fatg m. sg., fatga f. sg., fatgs m. pl., fatgas f. pl.</i>
Imperativ	<i>fa!, faschai!</i>
Gerundi	<i>faschond</i>

FUGIR

Preschent	<i>jau fugel, ti fuis, el/ella fui, nus fugin, vus fugis, els/ellas fuin</i>
Imperfect	<i>jau fugiva, ti fugivas, el/ella fugiva, nus fugivan, vus fugivas, els/ellas fugivan</i>
Conjunctiv	<i>che jau fugia, che ti fugias, ch'el/ella fugia, che nus fugian, che vus fugias, ch'els/ellas fugian</i>
Cundiziunal	<i>jau fugiss, ti fugissas, el/ella fugiss, nus fugissan, vus fugissas, els/ellas fugissan</i>
Particip	<i>fugi m. sg., fugida f. sg., fugids m. pl., fugidas f. pl.</i>
Imperativ	<i>fui!, fugi!</i>
Gerundi	<i>fugind</i>

IR

Preschent	<i>jau vom, ti vas, el/ella va, nus giain, vus giais, els/ellas van</i>
Imperfect	<i>jau gieva, ti gievas, el/ella gieva, nus gievan, vus gievas, els/ellas gievan</i>
Conjunctiv	<i>che jau giaja, che ti giajas, ch'el/ella giaja, che nus gajan, che vus giajas, ch'els/ellas gajan</i>
Cundiziunal	<i>jau giess, ti giessas, el/ella giess, nus giessan, vus giessas, els/ellas giessan</i>
Particip	<i>ì m. sg., ida f. sg., ids m. pl., idas f. pl.</i>
Imperativ	<i>va!, giai!</i>
Gerundi	<i>giond</i>

STAR

Preschent	<i>jau stun, ti stas, el/ella stat, nus stain, vus stais, els/ellas stattan</i>
Imperfect	<i>jau steva, ti stevas, el/ella steva, nus stevan, vus stevas, els/ellas stevan</i>
Conjunctiv	<i>che jau stettia, che ti stettias, ch'el/ella stettia, che nus stettian, che vus stettias, ch'els/ellas stettian</i>
Cundiziunal	<i>jau stess, ti stessas, el/ella stess, nus stessan, vus stessas, els/ellas stessan</i>
Particip	<i>stà m. sg., stada f. sg., stads m. pl., stadas f. pl.</i>
Imperativ	<i>stà!, stai!</i>
Gerundi	<i>stond</i>

129 Glista dals particips irregulars

En la suandanta tabella èn ils particips irregulars inditgads, repartids tenor las quatter classas da conjugaziun.

1. classa da conjugaziun: *-ár* (*gidar* → *gidà*)

<i>agiuntar</i>	<i>agiunt, agiunta</i>
<i>far</i>	<i>fatg (cun-; cuntra-; dis-; re-; satis-; s-; sur-)</i>
<i>stizzar</i>	<i>stiz, stizza (sper stizzà)</i>
<i>tutgar</i>	<i>tutg, tutga (sper tutgà)</i>

2. classa da conjugaziun: *-áir* (*temair* → *temì*)

<i>avair</i>	<i>gì</i>
<i>crair</i>	<i>cret, cretta (sper cartì)</i>
<i>prevair</i>	<i>previs, prevista (sper prevesì) (revair)</i>
<i>trair</i>	<i>tratg, tratga (at-; dis-; ex-; re-; s-; sur-)</i>
<i>vesair</i>	<i>vis, visa (sper vesì) (pre-; re-; sur-)</i>

3. classa da conjugaziun: *'-er* (*vender* → *vendì*)

<i>arder</i>	<i>ars, arsa</i>
<i>clauder</i>	<i>claus, clausa (s-)</i>
<i>cleger</i>	<i>cletg, cletga (sper clegì) (en-; suren-)</i>
<i>coier</i>	<i>cotg, cotga</i>
<i>cumponer</i>	<i>cumpost, cumposta (sper cumponì) (de-)</i>
<i>cumprander</i>	<i>cumprais, cumpraisa (sper cumprendì) (emprender; inter-; sur-)</i>
<i>decider</i>	<i>decis, decisa (sper decidì) (cun-)</i>
<i>defender</i>	<i>defais, defaisa (sper defendì) (offender)</i>
<i>distinguer</i>	<i>distinct, distincta (sper distingui)</i>
<i>encleger</i>	<i>enclletg, enclletga (sa perencleger)</i>
<i>malencleger</i>	<i>malencletg, malencletga (sper malenclegì) (surencleger)</i>
<i>entschaiver</i>	<i>entschet, entschetta (sper entschavi) (re-)</i>
<i>esser</i>	<i>stà, stada</i>
<i>evader</i>	<i>evas, evasa (in-)</i>
<i>excluder</i>	<i>exclus, esclusa</i>
<i>exponer</i>	<i>expost, exposita (sper exponì) (pro-)</i>
<i>exprimer</i>	<i>express, expressa (sper exprimi)</i>
<i>extender</i>	<i>extais, extaisa (sper extendì)</i>
<i>extinguer</i>	<i>extinct, extincta (sper extingui)</i>
<i>fender</i>	<i>fess, fessa (sper fendì) (s-)</i>
<i>includer</i>	<i>inclus, inclusa (sper includì)</i>
<i>metter</i>	<i>mess, messa (ad-; com-; cumpro-; dis-; emper-; e-; inter-; per-; pre-; o-; read-; re-; s-; scu-; sutta-; tra-; trans-)</i>
<i>moler</i>	<i>mieut, mieuta</i>
<i>morder</i>	<i>mors, morsa</i>
<i>mulscher</i>	<i>mulsch, mulscha</i>
<i>nascher</i>	<i>nat, natta (sper naschi)</i>
<i>offender</i>	<i>offais (sper offendi)</i>
<i>opponer</i>	<i>oppost, opposta (sper opponì)</i>
<i>perder</i>	<i>pers, persa (sper perdi) (s-)</i>
<i>persvader</i>	<i>persvas, persvasa (sper persvadi)</i>

planscher	<i>plant, planta</i> (sper <i>planschi</i>) (<i>cum-</i>)
pretender	<i>pretais, pretaisa</i> (sper <i>pretendi</i>)
proponer	<i>propost</i> (sper <i>proponi</i>)
racoglier	<i>racolt, raccolta</i>
rumper	<i>rut, rutta</i> (<i>cor-; inter-; ir-; pro-</i>)
scriver	<i>scrit, scritta</i> (<i>circum-; de-; in-; per-; pre-; pro-; rein-; sutta-; tran-</i>)
retschaiver	<i>retschet</i> (sper <i>retschavi</i>)
ruier	<i>ruis, ruisa</i>
scuder	<i>scuss, scussa</i> (sper <i>scudi</i>)
smerscher	<i>smers, smersa</i>
sponder	<i>spons, sponsa</i> (sper <i>spundi</i>)
storscher	<i>stort, storta</i> (sper <i>sturschi</i>)
succeder	<i>success, successa</i> (sper <i>succedi</i>)
surprender	<i>surprais</i> (sper <i>surprendi</i>)
suspender	<i>suspais, suspaisa</i> (sper <i>suspendi</i>)
suttaponer	<i>suttapost, suttaposta</i>
torrer	<i>tost, tosta</i>
unscher	<i>unsch, unscha</i> (sper <i>unshi</i>)
volver	<i>vieut, vieuta</i> (sper <i>vulvi</i>) (<i>re-; s-</i>)

4. classa da conjugaziun: **-ír** (*partir* → *partì*)

avrir	<i>avert, averta</i>
cuvrir	<i>cuvrt, cuverta</i> (sper <i>cuvri</i>) (<i>dis-; s-; sur-</i>)
dir	<i>ditg, ditga</i> (<i>cuntra-; des-; dis-; pre-; s-</i>)
exaurir	<i>exaust, exausta</i> (sper <i>exauri</i>)
murir	<i>mort, morta</i>
offrir	<i>offert, offerta</i> (sper <i>offri</i>)
rir	<i>ris, risa</i> (<i>surrir</i>)
suffrir	<i>suffert, sofferta</i> (sper <i>suffri</i>)

130 Glista dals verbs predicativs

Accord dal predicativ cun il subject

<i>arrivar</i>	<i>Ella arriva <u>stancla e stracca</u>.</i>
<i>esser</i>	<i>Jau sun <u>malsauna</u>.</i>
<i>daventar</i>	<i>Vus daventais pli e pli <u>cumadaivels</u>.</i>
<i>sa far</i>	<i>Ella sa fa <u>bainvesida</u>.</i>
<i>ir</i>	<i>Els van tut <u>trists</u> dad isch ora.</i>
<i>nascher</i>	<i>Ils umans naschan <u>pitschens e flaivels</u>.</i>
<i>murir</i>	<i>Els èn morts anc <u>giuvens</u>.</i>
<i>sa mussar</i>	<i>Ella sa mussa <u>concilianta</u>.</i>
<i>passar per</i>	<i>Els passan per <u>bainstants</u>.</i>
<i>parair</i>	<i>Els paran fitg <u>cuntents</u>.</i>
<i>restar</i>	<i>Els eran <u>paupers</u> ed èn restads <u>paupers</u>.</i>
<i>star</i>	<i>Nus stain <u>ruassaivels</u>.</i>
<i>vegnir</i>	<i>Ella vegn <u>gritta</u>.</i>
<i>vegnir prendida per</i>	<i>Ella vegn prendida <u>per sia figlia</u>.</i>
<i>vegnir tegnida per</i>	<i>Els vegnan <u>tegnids per pluffers</u>.</i>
<i>sa retrair</i>	<i>Ella è sa <u>retratga</u> tut <u>trista</u>.</i>
<i>viver</i>	<i>Ella viva <u>suletta</u>.</i>

Accord dal predicativ cun l'object

<i>chattar</i>	<i>Nus avain chattà <u>ella sauna e salva</u>.</i>
<i>considerar sco</i>	<i>Il president <u>considerescha las acziuns dal parti sco reussidas</u>.</i>
<i>eleger</i>	<i>Ins ha elegì <u>ella cussegliera federala</u>.</i>
<i>giuditgar</i>	<i>El ha giuditgà <u>ella abla d'agir</u>.</i>
<i>mantegnair</i>	<i>Il sport mantegna la <u>glieud viscla ed en buna sanadad</u>.</i>
<i>numnar</i>	<i>La gasetta ha numnà <u>ils dus mats dus lumpazs</u>.</i>
<i>prender per</i>	<i>Jau hai prendì <u>ella per sia figlia</u>.</i>
<i>render</i>	<i>Blers raps na rendan betg <u>ils umans pli cuntents</u>.</i>
<i>stimar</i>	<i>Jau stim <u>ella per memia giuvna</u>.</i>
<i>tegnair per</i>	<i>Ins tegna <u>els per memia pauc talentads</u>.</i>

3.2. Ils nomens

131 **Nomens** èn plets ch'han las suandantas particularitads grammaticalas:

- Els han in **genus grammatical fix**.
- Els pon per ordinari vegnir duvrads en il singular ed en il plural.

Remartgas:

Il term tecnic **nomen** vegn preferì a 'substantiv' per las suandantas raschuns:

- L'expressiun **nomen** è datiers dal term pronom. In pronom è in pled che po remplazzar in **nomen**.
- Las grammaticas d'auters linguatgs (tudestg, talian) na fan betg pli u mo darar diever dal pled substantiv.
- En la sintaxa vegn fatg diever dal term gruppa nominala.

Ils casus dal tudestg (latin, russ e da blers auters linguatgs) vegnan express en rumantsch

- sco en la plipart dals auters linguatgs romans – cun agid da la posiziun sintactica e da preposiziuns. Consequentamain na vegn era betg fatg diever da las categorias "declinaziun" e "casus" en questa grammatica.

132 Mintga nomen ha in **genus grammatical fix**. En rumantsch datti **du** **genus grammaticals**:

masculin	<i>il mir</i>
feminin	<i>la paraid</i>

Tar ils nomens che cumenzan cun in vocal sa lascha il **genus** betg eruir mo sin basa da l'artitgel en il singular, mabain be en il plural.

masculin	<i>l'auto</i>	ma	<i>ils autos</i>
feminin	<i>l'aua</i>	ma	<i>las auas</i>

133 Il **genus grammatical** na po per ordinari betg vegnir deducì da la **furma dal nomen**:

il lom, il tom masculin ma *la fom* feminin

Divers nomens pon esser tant masculins sco feminins. Il **genus** vegn damai distingui mo tras l'artitgel.

<i>il collega</i>	<i>la collega</i>
<i>il battasenda</i>	<i>la battasenda</i>

Cun il **genus** midan tscherts nomens dentant savens era lur significaziun.

<i>la sien</i> (la sien d'enviern; jau hai sien)	<i>il sien</i> (in cupid, ina durmida)
<i>la part</i> (ina part da l'entir)	<i>il part</i> (la naschientscha)
<i>la mort</i> (la mort na spetga betg)	<i>il mort</i> (persuna masculina morta)
<i>la saiv</i> (la saiv enturn in curtin)	<i>il saiv</i> (il grass)

In indizi per il **genus grammatical** datti dentant per rumantsch. Plets che fineschan cun *-a*, p.ex. *la chasa, la media, la planta* euv., èn feminins en 97% dals cas.

134 Il **genus grammatical** dal nomen determinescha dentant:

- la furma da l'artitgel

<i>il mir</i>	<i>la paraid</i>
<i>in mir</i>	<i>ina paraid</i>

- la furma da l'adjectiv attributiv e predicativ

<i>in grond mir</i>	<i>ina gronda paraid</i>
<i>Il mir è grond.</i>	<i>La paraid è gronda.</i>

– la furma dal pronom

Quel era nunsurmuntabel.

Quella era nunsurmuntabla.

135 Ils nomens pon per ordinari vegnir duvrads en il **singular** ed en il **plural**.

il cudesch

ils cudeschs

la scrittira

las scrittiras

I dat dentant er nomens che pon vegnir duvrads mo en il singular u mo en il plural:

– mo singular: *la glieud, la said, la crappa, la fortuna, l'argient euv.*

– mo plural: *las vacanzas, las finanzas, ils geniturs, ils egliers euv.*

136 Il **plural regular** vegn furmà cun agiuntar la desinenza *-s* a la furma dal singular. Decisiva, schebain i vegn agiuntà in *-s* tar la furmaziun dal plural en il linguatg da scrittira, è la scripziun e betg la pronunzia.

il culm

ils culms

la planta

las plantas

l'erox

ils eroxs

il piz

ils pizs

Ils nomens che fineschan cun *-s* u cun *-ss* na survegnan en la lingua scritta nagin ulteriur *-s* en il plural.

il nas

ils nas

l'urs

ils urs

il pass

ils pass

137 In pèr paucs nomens han in **plural irregular** en rumantsch grischun. L'indizi per in plural irregular d'in nomen è l'accent grav en la furma dal singular.

– singular sin *-è*

plural sin *-els*

il chapè

ils chapels

dentant: *il café, ils cafés*

l'utschè

ils utschels

il comité, ils comités

– singular sin *-à*

plural sin *-ads*

il prà

ils prads

il deputà

ils deputads

– singular sin *-ì*

plural sin *-ids*

il vestgì

ils vestgids

l'impedì

ils impedids

Ils ultims dus plurals irregulars èn damai identics cun la furmaziun dals particips, p.ex. *bitschà* – *bitschads*, *currì* – *currids*. En il Pledari grond èn ils plurals irregulars inditgads.

138 Cas speziels èn ils plects *matta*, *dunna* ed *um*, che pon era avair las furmas suandantas:

la matta

las mattas

las mattauns

la dunna

las dunnas

las dunnauns

l'um

ils umens

(nagin plural ulteriur)

Il plural irregular *umens* tar *um* è obligatori, entant ch'ils plurals *dunnauns* e *mattauns* èn facultativs e plitost excepziunals.

Remartga:

Ultra dals cas inditgads en § 137 e 138 na datti naginas amplificaziuns e modificaziuns dal tschep. Questas irregularitads èn damai gulivadas en rumantsch grischun. Notai p.ex.: *la savur - las savurs* (E *la savur - las savuors*); *la paraid - las paraids* (C *la pare - las pareis*); *il chavriel - ils chavriels* (S *il cavriel - ils cavreuls*), *ov - ovs* (S *iev - ovs*), *iert - ierts* (S *iert - orts*), *verm - verms* (S *vierm - viarms*).

139 Il plural dals **nomens cumponids** sa drizza tenor lur scripziun.

1) Als nomens cumponids che vegnan scrits ensemen vegn l’-s dal plural agiuntà a la fin dal pled.

<i>il sgrattatschiel</i>	<i>ils sgrattatschiels</i>
<i>la viafier</i>	<i>las viafiers</i>
<i>il chaugross</i>	<i>ils chaugross</i>
<i>il dachasa</i>	<i>ils dachasas</i>

2) Tar ils nomens cumponids che vegnan scrits cun in stritg d’uniun stat l’-s dal plural suenter l’emprim pled.

<i>l’isch-chasa</i>	<i>ils ischs-chasa</i>
<i>la clav-chasa</i>	<i>las clavs-chasa</i>

3) Tar ils nomens cumponids che vegnan scrits en dus plects vegn l’-s dal plural agiuntà a tuts dus plects.

<i>l’utschè cuader</i>	<i>ils utschels cuaders</i>
<i>la risch melna</i>	<i>las rischs melnas</i>

Remartgas:

Per il pli vegnan dus nomens colliads cun ina preposiziun. Tar quels vegn l’-s dal plural suenter l’emprim pled, sco en sintaxa normala.

<i>il chaun da chatscha</i>	<i>ils chauns da chatscha</i>
<i>la curuna da cudeschs</i>	<i>las curunas da cudeschs</i>

En cas da dubi davart il genus ed il plural d’in nomen dattan tant il Pledari grond sco la grammatica alfabetica indicaziuns supplementaras.

140 Insaquants nomens han sper la furma dal singular e dal plural anc ina furma cun la desinenza -a. Ils plects cun quella desinenza designeschan ina **quantitad nundeterminada**:

singular	plural	furma nundeterminada
<i>il mail</i>	<i>ils mails</i>	<i>la maila</i>
<i>il rom</i>	<i>ils roms</i>	<i>la roma</i>
<i>il crap</i>	<i>ils craps</i>	<i>la crappa</i>

La furma nundeterminada funcziuna sintacticamain sco in singular feminin:

La maila è madira.
Mia bratscha fa mal.

Damai che questas furmas pon vegnir fatgas be da paucs nomens, tutga questa furma-ziun betg tar la morfologia grammaticala, mabain tar la derivaziun.

Remartga: Damai che questa furma deriva dal neutrum plural latin vegn ella er numnada ‘plural collectiv’. Questa denominaziun è dentant puramain istorica.

141 La furmaziun da plect pussibilitescha era da furmar numerus nomens a partir dad autras spezias da plect, numnadamain da:

- verbs: *il fimar, il chantar* euv.
- adjectivs: *il pauper, il blau* euv.
- pronomes: *il mieu, ils blers* euv.

142 Tar ils nomens tutgan era ils **nums propriis**. Lezs vegnan scrits grond.

Ier è Claudia stada a Turitg.

Anna è stada en Frantscha.

Ils Bierts stattan a Scuol.

Giachen Caspar Muoth vegn da la Cadi.

3.3. Accumpagnaders e remplazzants

143 Accumpagnaders e remplazzants èn plets ch’han las sequentas particularitads grammaticalas:

- Els èn variabels tenor numerus e genus.
- Els sa drizzan en numerus e genus tenor il nomen ch’els accumpognan u remplazzan.

144 Accumpagnaders èn plets che stattan avant u suenter in nomen e sa drizzan en numerus e genus tenor quel.

Toni ha cumprà ina chamischa.

I aveva vairamain bellas chamischas en butia.

Urs vuleva cumprar chautschas cotschnas.

Ma sia mamma n’è betg stada d’accord cun questa idea.

In nomen ha savens plirs accumpagnaders:

En stizun avevi er ina bella blusa melna.

Martina avess gi gust da cumprar questa chara blusa.

Quai fiss stà insatge per ils chauds dis da stad!

Betg tut ils accumpagnaders pon dentant vegnir cumbinads in cun l’auter, ed er la successiun dals singuls accumpagnaders suonda tschertas reglas, cf. § 149.

145 Remplazzants èn plets che remplazzan in nomen u ina gruppa nominala. Els sa drizzan en numerus e genus tenor il nomen ch’els remplazzan.

Duri ha er ina tschinta nova.

El ha cumprà quella en ina butia da tgirom.

146 Accumpagnaders e remplazzants pon avair differentas **funziuns sintactic**as en relaziun cun il nomen, sin il qual els sa refereschan. Els pon star:

- en funcziun **attributiva** avant u suenter il nomen:

Ils scolars fan pensums.

Els han da scriver in curt concept.

Questa lavur na fan tschertins betg gugent.

Per auters è quai dentant ina lavur empernailva.

- en funcziun **predicativa**, separads dal nomen tras tschertas furmas verbalas (cf. § 226):

Il concept da Gion è vaira curt.

Ma il magister è cuntent cun el.

- en funcziun **absoluta** sco remplazzant dal nomen:

El po ir a chasa.

Quai fiss pia fatg.

147 Accumpagnaders e remplazzants vegnan sutclassifitgads en **artitgels, adjectivs e pronoms**. Il criteri da classificaziun è dispietà. La classificaziun po vegnir fatga:

- tenor la funcziun sintactica dals accumpagnaders e remplazzants. En quel cas è il criteri da classificaziun lur diever en funcziun attributiva, predicativa ed absoluta.
- tenor la posiziun dals accumpagnaders e remplazzants en la gruppa nominala. En quel cas è il criteri, en tge plaz ch’els stattan en relaziun cun il nomen, damai lur successiun en la gruppa nominala.

148 Tenor las funcziuns sintacticass ch'ils differents accompagnaders e remplazzants pon avair pon ins distinguer:

– plects che pon vegnir duvrads **mo** attributiv. Quai èn ils **artitgels**.

il frar, las soras, in uffant

– plects che pon vegnir duvrads attributiv e predicativ. Quai èn ils **adjectivs**.

In grond auto vegn da via nova giu.

L'auto è mellen.

– plects che pon vegnir duvrads attributiv ed absolut u mo absolut. Quai èn ils **pronoms**.

Quel auto sto damai esser l'auto da posta.

Cun quel giain nus oz sin viadi da scola.

El n'è betg gist in dals pli svelts.

Ma tgi vuless er avair prescha oz!

149 Tenor la posiziun dals accompagnaders e remplazzants en la gruppa nominala pon ins distinguer:

– plects ch'occupan en diever sco accompagnaders l'**emprima piazza** avant il nomen. Quai èn ils **artitgels** e **pronoms**.

– plects ch'occupan la **segunda piazza** avant il nomen u stattan **suentar quel**. Quai èn ils **adjectivs**.

La gruppa nominala			
avant il nomen		nomen	suentar il nomen
1. piazza	2. piazza		
artitgel e pronom	adjectiv	nomen	adjectiv
<i>il</i>		<i>mat</i>	
<i>las</i>	<i>giuvnas</i>	<i>mammas</i>	
<i>ina</i>	<i>terribla</i>	<i>tema</i>	
<i>mias</i>	<i>bellas</i>	<i>colurs</i>	
<i>quellas</i>	<i>nauschas</i>	<i>egliadas</i>	
<i>mes</i>	<i>trais</i>	<i>frars</i>	
<i>ils</i>	<i>blers</i>	<i>turists</i>	
<i>tge</i>	<i>gronds</i>	<i>chalzers</i>	
<i>qual</i>		<i>pullover</i>	<i>blau</i>

Per ina glista pli detagliada dals differents plects che pon star en l'emprima piazza vesair § 159.

Remartga:

Tut tenor il criteri ch'ins tscherna, variescha l'attribuziun da tscherts plects e tschertas gruppas da plects. Damai che la maioritad dals collavuradors ha giuditgà il **criteri da la posiziun** per pli simpel, vegn la repartiziun dals accompagnaders e remplazzants fatga en il suandant tenor quest criteri.

3.3.1. Ils artitgels

150 Ils artitgels han, ultra da las particularitads da tut ils accompagnaders e remplazzants (§ 143), las sequentas **caratteristiche** specificas:

- Els occupan, sco ils pronomi, l'emprima piazza avant il nomen en la gruppa nominala.
- Tranter l'artitgel ed il nomen pon star in u plirs adjectivs, p.ex. *ina bella chasa*.
- Els pon vegnir duvrads be sco accompagnaders, ma èn ils accompagnaders ils pli frequents dal nomen.
- Els na pon per il solit betg vegnir cumbinads cun auters pleds che stattan en l'emprima piazza, pia cun auters pronomi.

151 Tenor lur funcziun semantica distinguan ins l'**artitgel definit** e l'**artitgel indefinit**:

l'artitgel definit *il chaun, ils vadels, la terra, las buttiglias*
 l'artitgel indefinit *in auto, ina flur*

152 La suandanta tabella mussa las furmas da l'**artitgel definit**:

	singular		plural	
	masculin	feminin	masculin	feminin
avant consonants	<i>il mat</i>	<i>la matta</i>	<i>ils mats</i>	<i>las mattas</i>
	<i>il scolar</i>	<i>la scolara</i>	<i>ils scolars</i>	<i>las scolaras</i>
avant vocals	<i>l'ami</i>	<i>l'amia</i>	<i>ils amis</i>	<i>las amias</i>
	<i>l'actur</i>	<i>l'actura</i>	<i>ils acturs</i>	<i>las acturas</i>
avant h	<i>l'hotelier</i>	<i>l'hoteliera</i>	<i>ils hoteliers</i>	<i>las hotelieras</i>
	<i>il harem</i>	<i>la halla</i>	<i>ils harems</i>	<i>las hallas</i>

Avant *h-* dependa la furma da l'artitgel dal fatg, schebain il *h-* vegn pronunzià u betg.

Il locomotivist ha survejè l'ampla ed è sigli en l'auto. Ils passagiers blessads èn vegnids salvads cun l'helicopter. La polizia ha rapportà en las gasettas che tut la glièud saja vegnida salvada.

153 L'**artitgel indefinit** exista be en il singular. En il plural vegn la funcziun indefinita inditgada cun laschar davent l'artitgel definit.

	singular		plural	
	masculin	feminin	masculin	feminin
avant consonants	<i>in mat</i>	<i>ina matta</i>	<i>mats</i>	<i>mattas</i>
	<i>in scolar</i>	<i>ina scolara</i>	<i>scolars</i>	<i>scolaras</i>
avant vocals	<i>in ami</i>	<i>in'amia</i>	<i>amis</i>	<i>amias</i>
	<i>in actur</i>	<i>in'actura</i>	<i>acturs</i>	<i>acturas</i>
avant h	<i>in hotelier</i>	<i>in'hoteliera</i>	<i>hoteliers</i>	<i>hotelieras</i>
	<i>in harem</i>	<i>ina halla</i>	<i>harems</i>	<i>hallas</i>

Remartga:

Ils plects *in, ina* han sper il diever sco artitgels indefinits anc in diever sco pronom indefinit (§ 207) ed adjectiv numeral definit (§ 242):

– pronom indefinit *Jau hai entupà in che vendeva quests cudeschs sin via.*

– adjectiv numeral definit *Jau hai cumprà be in cudesch.*

En questa frasa è *in* accentuà. Artitgels perencunter èn plects che n'èn betg accentuads.

- 154** Las preposiziuns *a* e *da* pon vegnir **colliadas cun las furmas da l'artitgel** definit masculin. Las suandantas cumbinaziuns vegnan adina scrittas ensemen:

	scripziun colliada
<i>da + il = dal</i>	<i>Ils mats han zuppà la tastga <u>dal</u> scolast. I dat bleras persunas che fan <u>dal</u> bun.</i>
<i>da + ils = dals</i>	<i>Insatgi ha engulà tut ils skis <u>dals</u> giasts. Jau sun stà tut surprais <u>dals</u> regals.</i>
<i>a + il = al</i>	<i>Nus stuessan puspè regalar insatge <u>al</u> vischin.</i>
<i>a + ils = als</i>	<i>Has ti gia telefonà <u>als</u> geniturs?</i>

Per las cumbinaziuns da preposiziuns e l'artitgel feminin *la/las* u da l'artitgel apostrofa *l'* (masculin e feminin) vegn adina duvrà la scripziun separada:

<i><u>da la</u> polizia</i>	<i><u>da las</u> vulps</i>	<i><u>da l'</u>auto</i>
<i><u>a la</u> radunanza</i>	<i><u>a las</u> sis</i>	<i><u>a l'</u>amia</i>

En tut ils auters cas vegnan la preposiziun e l'artitgel scrits separadamain:

ir cun il tren, morder sin ils dents, guardar en il spievel, far insatge per ils scolars euv.

- 155** L'artitgel precisascha, sch'il nomen vegn considerà sco enconuschent e determinà (artitgel definit) u sco nov ed indeterminà (artitgel indefinit). La distincziun daventa clera, sch'ins observa la differenza sin basa da l'entschatta d'ina fabla.

In luf ed ina nursa èn s'inscuntrads sper in flum. Il luf ha ditg a la nursa: [...] La nursa ha respundi: [...]

L'artitgel indefinit vegn duvrà, sch'il nomen è nov e n'è anc betg vegnì numnà avant en il text. L'artitgel definit vegn duvrà, sch'il nomen è gia vegnì numnà en il text ed è damai enconuschent.

- 156** L'artitgel definit vegn duvrà, sch'il nomen sa referescha ad insatge...

– ch'è gia vegnì numnà avant en il text.

(Anna ha cumprà ier in velo nov.)

Ella dovra il velo per ir a lavurar.

(Ier saira hai jau guardà in film.)

Il film è stà fitg interessant.

(Otto ha da pertgirar in giat.)

L'animal però na vul betg magliar.

– ch'è enconuschent or dal context.

Anna na va betg gugent a scola.

La magistra è fitg severa.

Ier sun jau stada a kino.

Il film è stà fitg interessant.

Otto ha già in accident sin via

Ils policists èn stads là en curt temp.

– ch'è enconuschent als interlocuturs (tant a quel che discorra sco era a quel che taidla).

Co ha tia nona superà l'operaziun?

Las elecziuns han lieu dumengia proxima.

– che designescha l'appartegnientscha.
Ella ha mal il chau. (= *ses chau*)
Nus avain pers las valischas. (= *nossas valischas*).

– ch'è unic.
Il papa ha visità la Svizra.
Nua è la staziun?
Il sulegl stgauda fitg.

157 L'artitgel indefinit vegn duvrà, sch'il nomen sa referescha ad insatge nov che n'è anc betg vegnì numnà avant en il text (e che na fa er betg part dad enconuschientschas cuminaivlas).

Annina ha cumprà in velo nov.
Dumengia hai jau guardà in film.
Igl era ina giada in cont.

L'artitgel indefinit vegn avant be en il singular. Las furmas dal plural mancan. Duai in nomen esser indeterminà en il plural, vegn el duvrà senza artitgel.

	singular	plural
determinà:	<i><u>La</u> planta è plain tschareschas.</i>	<i><u>Las</u> plantas èn plain tschareschas.</i>
indeterminà:	<i>En curtin è <u>ina</u> planta.</i>	<i>En curtin èn plantas.</i>

L'artitgel indefinit po plinavant accompagnar be nomens dumbrabels, damai nomens ch'han era in plural. Tar ils auters manca l'artitgel indefinit er en il singular.

Per far betun dovr'ins cement, glera ed aua.
Vegetaris na mangian betg charn.
En il Rain è vegnì chattà aur.

158 Vaira savens vegnan nomens er duvrads **senza artitgel**. Quel manca p.ex.:

– davant nomens che servan sco complement predicativ:
El è anc emprendist. (ma: *El è in bun emprendist.*)
El è vegnì elegì deputà.

– en bleras locuziuns che sa cumponan d'in verb e d'in nomen che furman ina unitad fitg stretga:
avoir tema, avoir raschun, dar peda, dar resposta, far daners, prender part euv.

– en bleras expressiuns cun preposiziun, senza u cun in verb:
avant tschaina, davos pigna, en scola, sin viadi euv.
ir a pè, dar en venter, esser en chasa, esser ord chadaina euv.
El lavura en fabrica. (ma: *El lavura en la fabrica da Domat.*)

– en blers proverbis e locuziuns:
Cotschen da la saira fa bella tschaira.
lavurar di e notg, cun corp ed olma, esser be pel ed ossa euv.

– tranter dus nomens colliads cun ina preposiziun e resentids sco unitad:
cumpogn da viadi, chanaster da palpieri, chadaina d'aur euv.

– en inscripziuns, titels da cudeschs u da gasetta:
Entrada, Prefaziun, Pledari grond, Normas surmiranas euv.
Motociclist fa accident

3.3.2. Ils pronoms

159 Ils pronoms han, ultra da las particularitads da tut ils accompagnaders e remplazzants (§ 143), las sequentas **caratteristiche specificas**:

- Els occupan, sco ils artitgels, l’**emprima piazza** avant il nomen en la gruppa nominala e na pon betg star suenter il nomen, cun excepziun da *sez*, cf. tabella sut.
- Tranter pronom e nomen pon star in u plirs adjectivs, p.ex. *questa bella chasa*.
- Els na pon per il solit betg vegnir cumbinads cun auters pleds che stattan en l’emprima piazza, pia cun auters pronoms e cun ils artitgels.
- Els vegnan duvrads sco accompagnaders e/u sco remplazzants dal nomen.

La gruppa nominala (GN)			
avant il nomen		nomen	suenter il nomen
1. piazza	2. piazza		
pronom	adjectiv	nomen	adjectiv
artitgel	adjectiv		adjectiv
<i>il</i>		<i>mat</i>	
<i>las</i>	<i>giuvnas</i>	<i>mammas</i>	
<i>ina</i>	<i>terribla</i>	<i>tema</i>	
	<i>bels</i>	<i>dissegns</i>	
pronom possessiv			
<i>mes</i>		<i>cudesch</i>	<i>nov</i>
<i>mias</i>	<i>bellas</i>	<i>colurs</i>	
pronom demonstrativ			
<i>quellas</i>	<i>nauschas</i>	<i>egliadas</i>	
<i>il</i>		<i>mattatsch</i>	<i>sez</i> (pronom)
<i>in tal</i>	<i>bun</i>	<i>schani</i>	
<i>autras</i>	<i>bunas</i>	<i>chaschuns</i>	
pronom interrogativ			
<i>tge</i>		<i>chalzers</i>	<i>gronds</i>
<i>qual</i>		<i>pullover</i>	<i>blau</i>
<i>quantas</i>	<i>bellas e bunas</i>	<i>turtas</i>	
pronom indefinit			
<i>intgins</i>		<i>uffants</i>	
<i>tuttas</i>		<i>persunas</i>	

Ina enumeraziun da tut ils pronoms èn mintgamai da chattar tar la descripziun da las singulas gruppas da pronoms.

160 Ils pronoms vegnan duvrads sco **accompagnaders** e/u sco **remplazzants** dal nomen.

accompagnaders

La magistra ha curregì ils cumponiments.

Questa novitad fa plaschair.

Tschertas persunas èn stadas fitg generusas.

remplazzants

Ella als ha curregids.

Quai fa plaschair.

Tschertins èn stads fitg generus.

161 Tenor lur funcziun semantica pon ins classifitgar ils pronoms en **set sutgruppas**. La suandanta tabella preschenta las furmas da las differentas sutgruppas.

pronoms persunals			pronoms reflexivs		pronoms possessivs		
<i>jau</i>	<i>mai</i>	<i>ma, m'</i>	<i>ma, m'</i>	<i>mai</i>	<i>mes</i>	<i>mia</i>	<i>mias</i>
<i>ti</i>	<i>tai</i>	<i>ta, t'</i>	<i>ta, t'</i>	<i>tai</i>	<i>tes</i>	<i>tia</i>	<i>tias</i>
<i>nus</i>	<i>nus</i>	<i>ans</i>	<i>ans</i>	<i>nus</i>	<i>noss</i>	<i>nossa</i>	<i>nossas</i>
<i>vus</i>	<i>vus</i>	<i>as</i>	<i>as</i>	<i>vus</i>	<i>voss</i>	<i>vossa</i>	<i>vossas</i>
<i>el</i>	<i>el</i>	<i>al</i>	<i>sa, s'</i>	<i>sai</i>	<i>ses</i>		
<i>ella</i>	<i>ella</i>	<i>la, l'</i>				<i>sia</i>	<i>sias</i>
<i>i / igl</i>							
<i>els, i</i>	<i>els</i>	<i>als</i>	<i>sa, s'</i>	<i>sai</i>	<i>lur</i>		
<i>ellas, i</i>	<i>ellas</i>	<i>las</i>				<i>lur</i>	<i>lur</i>
pronoms demonstrativs		pronoms interrogativs			colliaziuns relativas		
<i>quest</i>	<i>sez</i>		<i>tgi</i>		<i>che</i>		
<i>quel</i>	<i>in tal</i>		<i>tge</i>		<i>il(s) qual(s), la(s) quala(s)</i>		
<i>tschel</i>			<i>tgenin</i>				
<i>lez</i>			<i>qual</i>				
			<i>quant</i>				
pronoms indefinits				artitgels			
<i>intgins</i>	<i>scadin</i>		<i>insatgi</i>		<i>definitis</i>		
<i>insaquants</i>	<i>finadin</i>		<i>insatge</i>		<i>il, l', la, l'</i>		
<i>varsaquants</i>	<i>nagin</i>		<i>in, ina</i>		<i>ils, las</i>		
<i>plirs</i>	<i>mintga, mintgin</i>		<i>ins</i>		<i>indefinitis</i>		
<i>inqual</i>	<i>tschert, tschertins</i>		<i>i</i>		<i>in, ina</i>		
<i>insaqual</i>	<i>tut</i>						

En intginas sutgruppas èn ils accumpagnaders e remplazzants formalmain identics cun quels dad autras sutgruppas. Quels èn marcads cun in fund grisch en la tabella. Il dumber da pronoms è fitg limità. Ils pronoms furman be ina pitschna part dal stgazi da plets, vegnan dentant duvrads fitg savens.

3.3.2.1. Ils pronoms persunals

162 Ils pronoms persunals pon vegnir duvrads be sco remplazzants. Tut tenor lur funcziun sintactica sco **subject** u sco **object** han els per part furmas differentas. Ins distingua perquai:

– pronoms (persunals) subjects

Ella ha vistas tut cotschnas.

Va a chasa, ti es malsauna!

– pronoms (persunals) objects

La mamma fa segiramain in té per tai.

Quel fa lura puspè vegnir sauna mai.

163 La suandanta tabella mussa las **formas dals pronom subjects**.

	singular	plural
1. persuna	<i>jau</i>	<i>nus</i>
2. persuna	<i>ti</i>	<i>vus</i>
3. persuna	<i>el</i>	<i>els</i>
	<i>ella</i>	<i>ellas</i>
	<i>i (igl avant vocal)</i>	<i>i (invariabel)</i>

164 Els inditgeschan las suandantas **persunas grammaticalas**.

<i>jau; nus</i>	l'emprima persuna: quella che discurra	<i>jau legel</i> <i>nus currin</i>
<i>ti; vus</i>	la segunda persuna: quella che vegn plementada	<i>ti lavuras</i> <i>vus quintais</i>
<i>el, ella;</i> <i>els, ellas,</i> <i>i (invar.)</i>	la terza persuna: quella da la quala ins discurra	<i>el/ella chanta</i> <i>els/ellas rin</i> <i>i mangian</i>

Tuttas trais persunas vegnan avant tant en il singular sco en il plural. La terza persuna è plinavant era variabla tenor il genus.

165 Il pronom *i/igl* (3. sg.) ed il pronom *i* (3. pl.)

– Ultra dals pronom *el/ella* exista per la 3. pers. sg. anc in pronom senza referenza ad in genus, numnadamain *i (igl avant vocal)*.

I plova. Igl è bel.

Igl è succedi ina disgrazia.

– Il pronom *i* en la 3. pl. po remplazzar tant il pronom *els* sco il pronom *ellas*.

Ils uffants organiseschan in martgà. I vulan rimnar raps.

Las dunnas organiseschan in martgà. I vulan rimnar raps.

Sch'il pronom vegn dentant accumpagnà d'in adjectiv, vegn quel accordà:

Vuls ti empustar in pèr fotografias? I èn fitg bellas.

Vuls ti empustar in pèr cudeschs? I èn fitg bels.

– Il pronom *i* da la 3.pl. po er vegnir duvrà sco pronom indefinit. En quest diever correspunda el al pronom indefinit *ins* (§ 207).

I din che ti veglias partir per l'America.

Ins di che ti veglias partir per l'America.

166 Per exprimer la **furma da curtaschia** dovr'ins la 2. persuna plural *Vus*. La 2. persuna plural vegn era duvrada, cur ch'ins s'adressescha be ad ina singula persuna. En la lingua scritta vegn la furma da curtaschia scritta grond. Quai vala tant per il pronom personal sco era per il pronom possessiv *Voss* (§ 184).

Stimà sar Pult, - Jau engraziel a Vus per Voss agid.

Stimadas damas, - Jau engraziel a Vus per Voss salids.

167 Suenter il verb datti er **furmas scursanidas dal pronom subject**. Questas vegnan aggiuntadas al verb. En la 2. persuna po il pronom persunal subject mancar cumpletta-main.

<i>Damaun vom <u>jau</u> en vacanzas.</i>	jau	→	-a	<i>Damaun vom<u>a</u> en vacanzas.</i>
<i>Suenter kino vegns <u>ti</u> a chasa.</i>	ti	→	Ø	<i>Suenter kino vegns a chasa.</i>
<i>Tge ha <u>el</u> fatg?</i>	el	→	'l	<i>Tge ha '<u>l</u> fatg?</i>
<i>Cura va <u>ella</u> a scola?</i>	ella	→	'la	<i>Cura va '<u>la</u> a scola?</i>
<i><u>I</u> naiva l'entir di.</i>	i	→	-i	<i>L'entir di <u>naiv</u>i.</i>
<i>Damaun savain <u>nus</u> la vardad.</i>	nus	→	-sa	<i>Damaun savain<u>sa</u> la vardad.</i>
<i>Pertge na gidais <u>vus</u> betg el?</i>	vus	→	Ø	<i>Pertge na gidais betg el?</i>
<i>Oz dorman <u>els/ellas</u> anc.</i>	els/ellas	→	-i	<i>Oz dorman<u>i</u> anc.</i>

Remartgas:

Sch'il pronom subject da la 3. pers. sg. (*el, ella*) stat suenter in verb che terminescha cun in consonant, na dovr'ins betg la furma scursanida.

Oz vegn el.

Oz vegn ella.

Las furmas scursanidas dal pronom *i/igl* suenter verbs auxiliars e modals èn per part irregularas. Questas furmas èn inditgadas en la glista § 212.

168 Ils pronom objects pon star a l'intern da la frasa en differentas posiziuns. La posiziun ha er consequenzas per la furma, uschia ch'ins distingua pronom objects accentuads e pronom objects nunaccentuads. Ils **pronom objects accentuads** stattan suenter il verb per propi, ils **pronom objects nunaccentuads** avant la furma verbala finita.

pronom object accentuà

Jau ves tai il pli tard damaun.

pronom object nunaccentuà

Jau ta ves il pli tard damaun.

169 Las furmas dals **pronom objects accentuads** èn las sequentas:

	singular		plural
1. persuna	<i>mai</i>		<i>nus</i>
2. persuna	<i>tai</i>		<i>vus</i>
3. persuna	<i>el, ella</i>		<i>els, ellas</i>

Remartga:

Las furmas *i/igl* ed *i* (pl.) na pon betg star sco object.

170 Ils pronom objects accentuads pon avoir la **funcziun** d'in object direct ubain far part d'in object preposiziunal.

object direct

Jau ves ella.

object preposiziunal

Jau dun in matg flurs ad ella.

Jau cumprel in cudesch per ella.

Remartga:

L'object ch'inditga ina persuna u tschertas creatiras vegn furmà en ladin cun la preposiziun *a*. En rumantsch grischun scroda l'*a* en tals cas.

*E Eu vez **ad** ella.*

RG *Jau ves ella.*

- 171 Il pronom object accentuà **stat suent** il verb per propi. Tranter verb e pronom object pon dentant er star adverbs u, en cas d'inversiun, il pronom subject.

Jau ves ella damaun.
Jau na ves betg ella damaun.
Damaun ves jau ella.

Ils pronom objects han la successiun: pronom object direct + object preposiziunal

Prenda ils pitschens cun tai! → *Prenda els cun tai!*
Ti has dà il cudesch a Maria. → *Ti has dà el ad ella.*
Nus avain fatg ir la polizia cun l'um. → *Nus avain fatg ir ella cun el.*

- 172 Las furmas dals **pronom objects nunaccentuads** che correspundan a la furmas dals pronom objects accentuads èn las suandantas:

	singular		plural	
	pronom objects accentuads	pronom objects nunaccentuads	pronom objects accentuads	pronom objects nunaccentuads
1. persuna	<i>mai</i>	<i>ma (m' av. voc.)</i>	<i>nus</i>	<i>ans</i>
2. persuna	<i>tai</i>	<i>ta (t' avant voc.)</i>	<i>vus</i>	<i>as</i>
3. persuna	<i>el</i>	<i>al</i>	<i>els</i>	<i>als</i>
	<i>ellas</i>	<i>la (l' avant voc.)</i>	<i>ellas</i>	<i>las</i>

Ils pronom objects nunaccentuadas remplazzan per ordinari in object direct, pon dentant er remplazzar ils blers objects preposiziunals ch'èn furmads cun la preposiziun *a*. La preposiziun *a* da l'object preposiziunal accentuà svanescha, sch'el vegn nunaccentuà.

object preposiziunal accentuà pronom object nunaccentuà
Anna vul dar in cudesch ad ella. *Anna la vul dar in cudesch.*
Andri pensa ad ella. **Andri la pensa. (betg pussaivel)*

- 173 Il pronom object nunaccentuà **stat** per ordinari **avant la furma finita** dal verb.

El ma salida.
Ella ans scriveva mintg'emna ina brev.
Ella na m'ha betg envidà a tschaina.
El ta vegn a gidar, sche ti has da basegn.

Tar ils verbs modals po il pronom object nunaccentuà era star avant la furma infinitiva (infinitiv).

Ti al pos fidar. ubain *Ti pos al fidar.*
El na ma vul betg dar il cudesch. ubain *El na vul betg ma dar il cudesch.*

- 174 Cura ch'il pronom object nunaccentuà stat avant la furma finita dal verb, **stat la particla da negaziun** (*na, n'*) immediat avant il pronom, la particla *betg* directamain suent la furma finita dal verb.

El na ma scriva betg ina charta.
Jau n'al dun betg il cudesch.
El na ma vegn betg a gidar.
El na ma vul betg dar il cudesch.
Na ma scriva betg!

Cura ch' il pronom object nunaccentuà stat avant la furma infinita (l'infinitiv), mettan ins la particla da negaziun (*na, n'*) avant la furma finita, la particla *betg* sunter la furma finita:

Nus na stuain betg las emprender.
El n'ha betg vulì ma dar il cudesch.

175 En il perfect po il particip s' **accordar** en genus e numerus cun il pronom object direct nunaccentuà ch'al preceda. Quest accord è dentant facultativ.

furmas senza accord	furmas cun accord
<i>El l'ha envidà.</i>	<i>El l'ha envidada.</i>
<i>El <u>ans</u> ha envidà.</i>	<i>El <u>ans</u> ha envidads.</i>

176 Damai ch' il pronom object nunaccentuà po er remplazzar in object preposiziunal cun la preposiziun *a*, poi er dar che **dus pronomns nunaccentuads** stattan avant la furma verbala finita. Las cumbinaziuns pussaivlas èn dentant limitadas a:

ma u *ta* + *al* / *la* / *als* / *las* (3. sg. e pl.)

La successiun è fixa; *ma* u *ta* stattan adina avant ils pronomns objects directs da la 3. persuna *al*, *la*; *als*, *las*:

<i>Ti <u>das</u> il cudesch <u>a</u> <u>mai</u>.</i>	→	<i>Ti <u>m'</u>al <u>das</u>.</i>
<i>Els <u>tramettan</u> <u>las</u> <u>fotografias</u> <u>a</u> <u>tai</u>.</i>	→	<i>Els <u>ta</u> <u>las</u> <u>tramettan</u>.</i>

Savens vegnan cumbinaziuns da dus pronomns evitadas cun remplazzar in dals dus pronomns objects nunaccentuads tras il pronom object accentuà correspudent. Per regla vegn l'object preposiziunal duvrà en la furma accentuada.

<i>Ti <u>m'</u>al <u>das</u>.</i>	→	<i>Ti <u>al</u> <u>das</u> <u>a</u> <u>mai</u>.</i>
<i>Els <u>ta</u> <u>las</u> <u>tramettan</u>.</i>	→	<i>Els <u>las</u> <u>tramettan</u> <u>a</u> <u>tai</u>.</i>

3.3.2.2. Ils pronomns reflexivs

177 Ils pronomns reflexivs han las suandantas **particularitads grammaticalas**:

- Els èn variabels tenor la persuna.
- Els pon vegnir duvrads mo sco remplazzants.
- Els sa refereschan per il pli al subject da la frasa.
- Els vegnan duvrads per furmar ils verbs reflexivs.

178 Las **furmas** èn per gronda part identicas cun quellas dals pronomns persunals objects (§ 169, 172). In'atgna furma ha sulettamain la 3. persuna singular e plural: *sai*, *sa*. Tuttina sco tar ils pronomns persunals datti er tar ils pronomns reflexivs tant furmas nunaccentuadas sco furmas accentuadas. Las furmas nunaccentuadas èn dentant pli frequentas.

pronom nunaccentuà	<i>El <u>sa</u> lava ils mauns.</i>
pronom accentuà	<i>El <u>discurra</u> adina be da <u>sai</u>.</i>

179 Las **furmas nunaccentuadas** dal pronom reflexiv èn las sequentas:

furmas	avant consonant	avant vocal
<i><u>ma</u> (m' avant voc.)</i>	<i>Jau <u>ma</u> lav ils mauns.</i>	<i>Jau m'engasch fitg per quai.</i>
<i><u>ta</u> (t' avant voc.)</i>	<i>Ti <u>ta</u> lavas ils mauns.</i>	<i>Ti t'engaschas fitg per quai.</i>
<i><u>sa</u> (s' avant voc.)</i>	<i>El/Ella <u>sa</u> lava ils mauns.</i>	<i>El/Ella s'engascha fitg per quai.</i>
<i><u>ans</u></i>	<i>Nus <u>ans</u> lavain ils mauns.</i>	<i>Nus ans engaschain fitg per quai.</i>
<i><u>as</u></i>	<i>Vus <u>as</u> lavais ils mauns.</i>	<i>Vus as engaschais fitg per quai.</i>
<i><u>sa</u> (s' avant voc.)</i>	<i>Els/Ellas <u>sa</u> lavan ils mauns.</i>	<i>Ellas s'engaschan fitg per quai.</i>

180 Ils pronomes reflexivs accentuads vegnan per il solit rinforzads cun agid dal pronom demonstrativ *sez* (§ 195). I dat damai dus paradigmas per las **furmas accentuadas**:

furmas	simples	rinforzadas cun <i>sez</i>
<u>mai</u>	<i>Jau lavur per <u>mai</u>.</i>	<i>Jau lavur per <u>mamez</u> / <u>mamezza</u>.</i>
<u>tai</u>	<i>Ti lavuras per <u>tai</u>.</i>	<i>Ti lavuras per <u>tatez</u> / <u>tatezza</u>.</i>
<u>sai</u>	<i>El lavura per <u>sai</u>.</i> <i>Ella lavura per <u>sai</u>.</i>	<i>El lavura per <u>sasez</u>.</i> <i>Ella lavura per <u>sasezza</u>.</i>
<u>nus</u>	<i>Nus lavurain per <u>nus</u>.</i>	<i>Nus lavurain per <u>nus sez</u> / <u>nus sezzas</u>.</i>
<u>vus</u>	<i>Vus lavurais per <u>vus</u>.</i>	<i>Vus lavurais per <u>vus sez</u> / <u>vus sezzas</u>.</i>
<u>sai</u>	<i>Els lavuran per <u>sai</u>.</i> <i>Ellas lavuran per <u>sai</u>.</i>	<i>Els lavuran per <u>sasez</u>.</i> <i>Ellas lavuran per <u>sasezzas</u>.</i>

181 Ils pronomes reflexivs accentuads pon vegnir duvrads tant sco object direct che sco part d'in object preposiziunal:

object direct	<i>Jau hai vesì <u>mai</u> en il spievel.</i>
object preposiziunal	<i>Vus pensais adina be a <u>vus</u>.</i>

Ils pronomes reflexivs pon er sa referir ad **autras parts da la frasa** ch'il subject, tranter auter a l'object direct:

<i>La quietezza ha gidà <u>ella</u> (object direct) da <u>sa</u> regurdar.</i>
<i>Jau hai laschè discurrer <u>ella</u> (object direct) da <u>sasezza</u>.</i>

182 Ils verbs reflexivs furman las **furmas cumponidas verbalas** per part cun *esser*, per part cun *avoir*. Tar il perfect e tar il plusquamperfect stat il pronom reflexiv avant il particip. L'accord dal particip cun il pronom reflexiv è obligatori, sch'il verb vegn conjugà cun *esser*. Sch'il verb vegn conjugà cun *avoir*, na vegn betg accordà.

<i>ella è <u>sa</u> lavada</i>	<i>ella ha <u>sa</u> lavà</i>
<i>els eran <u>sa</u> lavads</i>	<i>els avevan <u>sa</u> lavà</i>

Tar las furmas cumponidas dal futur stat il pronom reflexiv avant l'infinitiv u il particip.

<i>Ella vegn a <u>sa</u> lavar.</i>
<i>Jau vegn a <u>ma</u> meglierar.</i>

3.3.2.3. Ils pronomes possessivs

183 Ils pronomes possessivs han, ultra da las particularitads da tut ils accompagnaders e remplazzants (§ 143), las suandantas **particularitads grammaticals**:

- Els occupan, sco ils artitgels, l'emprima plazza avant il nomen en la gruppa nominala.
- Tranter pronom e nomen pon star in u plirs adjectivs, p.ex. *mia bella val*.
- Els pon vegnir duvrads be sco accompagnaders.
- Els han, sco ils adjectivs, in diever predicativ.
- Els pon, sco ils adjectivs, vegnir nominalisads (= substantivads).

Remartga:

En bleras grammaticas vegnan ils pronomes possessivs quintads tar ils adjectivs, perquai ch'els pon vegnir duvrads predicativ e pon vegnir nominalisads. Qua vegnan els considerads sco pronomes, perquai ch'els na pon betg star, sco ils adjectivs, tranter artitgel e nomen u sunter il nomen.

<i>mes cudesch</i>	ma: <i>*il mes cudesch</i>	<i>*il cudesch mes</i>
--------------------	----------------------------	------------------------

184 A mintga **pronom personal** (*jau, ti, el* euv., § 163) correspunda in **pronom possessiv**.

	pronom personal	pronom possessiv
1. persuna	<i>jau</i>	<i>mes</i>
	<i>nus</i>	<i>noss</i>
2. persuna	<i>ti</i>	<i>tes</i>
	<i>vus/Vus</i>	<i>voss/Voss</i>
3. persuna	<i>el/ella</i>	<i>ses</i>
	<i>els/ellas</i>	<i>lur</i>

Il pronom possessiv *Voss* correspunda a la furma da curtaschia *Vus* (§ 166), che vegn scritta grond.

185 Ils pronom possessivs stattan en general sco accumpagnaders tar in nomen ch'exprima il possess ed inditgeschan il "possessur". En lur **furma** sa drizzan els en la persuna tenor il "possessur", en genus e numerus dentant tenor il possess, damai tenor il nomen ch'els accumpognan:

	possess			
	sg. masc.	sg. fem.	pl. masc.	pl. fem.
"possessur"				
1. pers. sg.	<i>mes cudesch</i>	<i>mia mappa</i>	<i>mes cudeschs</i>	<i>mias mappas</i>
2. pers. sg.	<i>tes cudesch</i>	<i>tia mappa</i>	<i>tes cudeschs</i>	<i>tias mappas</i>
3. pers. sg.	<i>ses cudesch</i>	<i>sia mappa</i>	<i>ses cudeschs</i>	<i>sias mappas</i>
1. pers. pl.	<i>noss cudesch</i>	<i>nossa mappa</i>	<i>noss cudeschs</i>	<i>nossas mappas</i>
2. pers. pl.	<i>voss cudesch</i>	<i>vossa mappa</i>	<i>voss cudeschs</i>	<i>vossas mappas</i>
3. pers. pl.	<i>lur cudesch</i>	<i>lur mappa</i>	<i>lur cudeschs</i>	<i>lur mappas</i>

Ils pronom possessivs duvrads sco accumpagnaders vegnan adina duvrads senza artigel.

186 Ils pronom possessivs han ultra dal diever sco accumpagnaders era in **diever predicativ**. En quest diever sumeglian els als adjectivs. I na dat dentant nagina differenza tranter la furma sco accumpagnader e quella en diever predicativ en rg.

en diever attributiv

Mes cudesch è bel.

Mia mappa è bella.

Mes cudeschs èn bels.

Mias mappas en bellas.

en diever predicativ

Quest cudesch è mes.

Questa mappa è mia.

Quests cudeschs èn mes.

Questas mappas èn mias.

Per exprimer il possess da la 3. persuna plural prefereschan ins il diever sco accumpagnader ubain la construcziun cun il pronom personal.

**Quest cudesch è lur.*

→

Quai è lur cudesch.

ubain

→

Quest cudesch è dad els.

187 Ils pronom possessivs pon vegnir **nominalisads** (substantivads). En quest diever sa mida la furma da la 1., 2. e 3. persuna sg. masc. Il pronom possessiv nominalisà remplazza ina grupp nominala ch'è gia stada numnada u vegn anc numnada en il text u en la frasa. El sa drizza en genus e numerus tenor il nomen.

	sg. masc.	sg. fem.	pl. masc.	pl. fem.
1. pers. sg.	<i>il miu</i>	<i>la mia</i>	<i>ils mes</i>	<i>las tias</i>
2. pers. sg.	<i>il tieu</i>	<i>la tia</i>	<i>ils tes</i>	<i>las mias</i>
3. pers. sg.	<i>il sieu</i>	<i>la sia</i>	<i>ils ses</i>	<i>las sias</i>
1. pers. pl.	<i>il noss</i>	<i>la nossa</i>	<i>ils noss</i>	<i>las nossas</i>
2. pers. pl.	<i>il voss</i>	<i>la vossa</i>	<i>ils voss</i>	<i>las vossas</i>
3. pers. pl.	<i>il lur</i>	<i>la lur</i>	<i>ils lur</i>	<i>las lur</i>

Quai è mes parasol, nua è il tieu.

Tes chalzers èn loms, ils mes èn memia dirs.

Mintgatant pon ils pronomi possessivs nominalisads era sa referir a persunas u chaussas che na vegnan betg numnadas.

Salida ils tes.

El fa il sieu.

3.3.2.4. Ils pronomi demonstrativs

188 Ils pronomi demonstrativs han, ultra da las particularitads da tut ils accumpagnaders e remplazzants (§ 143), las suandantas **particularitads grammaticalas**:

- Els occupan, sco ils artitgels, l'emprima plazza avant il nomen en la gruppa nominala.
- Tranter pronom e nomen pon star in u plirs adjectivs, p.ex. *questa bella chasa*.
- Els pon vegnir duvrads sco accumpagnaders e/u sco remplazzants.

accumpagnaders

Quella chasa ha ina stupenta vista.

Tschella notg n'hai jau betg durmì bain.

Lezza giada n'eras ti betg stada cuntenta.

remplazzants

Quel è il pli spert.

Quai n'è betg vair.

Tschels han pers.

Lez è in fegher.

189 Ils blers pronomi demonstrativs pon vegnir duvrads sco accumpagnaders e sco remplazzants. Insaquants pon vegnir duvrads be en ina moda e maniera. Ina survista dals **differents dievers** dat la tabella suandanta.

sco accumpagnaders e remplazzants	
<i>quest(s), questa(s)</i> <i>quel(s), quella(s)</i> <i>tschel(s), tschella(s)</i> <i>lez(s), lezza(s)</i>	<p>sco accumpagnaders: <i>Quest cudesch è propi bel.</i> <i>Quella chasa ha ina stupenta vista.</i> <i>Tschellas istorgias m'han plaschè meglier.</i> <i>Da lezs temps pudevan ins anc giugar sin via.</i></p> <p>sco remplazzants: <i>Quest qua plascha meglier a mai.</i> <i>Quels (= ils giasts) vegnan anc ad esser stuts.</i> <i>Quellas chautschas èn pli bellas che tschellas.</i> <i>La mamma, tge vegn lezza a dir?</i></p>
be sco accumpagnaders	
<i>in(a) tal(a), tal(a)s</i> <i>sez(s), sezza(s)</i>	<i>Tals accidents n'emblidan ins betg uschè spert.</i> <i>Jau mez hai fatg gentar.</i>

be sco remplazzants	
<i>quai</i> invar.	<u>Quai</u> n'è betg vair.
<i>tschai</i> invar.	<u>Tschai</u> pos tegnair per tai.
<i>gliez</i> invar.	<u>Gliez</u> na crai jau mai.

- 190** Ils pronom demonstrativs **quest** e **quel** pon vegnir duvrads sco accompagnaders e sco remplazzants (§ 144-145). Cun il pronom demonstrativ *quest* po il pledader menziunar ina persuna u chaussa ch'al stat datiers en spazi e temp. L'adjectiv *quel* inditgescha en general insatge u insatge ch'è pli dalunsch dal pledader.

Questa saira giain nus a teater. Jau n'emblid mai quella saira.
 Per questa giada sun jau d'accord. Sas anc quella giada che nus essan idas...

Per accentuar la posiziun – vischinanza ubain distanza – pon ins plinavant agiuntar ils adverbs *qua* e *là*:

Prenda quest cudesch qua e betg quel là.

La furma senza referenza ad in genus, **quai**, po vegnir duvrada be sco remplazzant.

Has ti vis quai?
Quai è il chaun da Mario.

Remartga:

Ils accompagnaders che correspundan ad S: *quei um*, *tschei di* èn *quel (quest)* e *tschel: quel um*, *quest um*, *tschel di*.

- 191** Il pronom demonstrativ **tschel** po vegnir duvrà sco accompagnader e sco remplazzant. El stat savens en opposiziun cun *quest* u *quel*.

Quest chaun è bun per ir a chatscha, tschel è plitost in chaun da guardia.
Quella ves jau, tschella betg.

La furma senza referenza ad in genus, **tschai**, po vegnir duvrada be sco remplazzant.

Tschai ston els decider sezs.
Quai vi jau far ussa, tschai pir damaun.

- 192** Il pronom demonstrativ **lez** po vegnir duvrà sco accompagnader e sco remplazzant. Fitg savens pon ins remplazzar il pronom demonstrativ *lez* cun *quel*.

E la mamma, tge vegn lezza a dir? E la mamma, tge vegn quella a dir?
 Las mattas, lezzas èn idas cun patinas. Las mattas, quellas èn idas cun patinas.

La furma senza referenza ad in genus, **gliez**, po vegnir duvrada be sco remplazzant.

Gliez lain nus alura anc guardar.
Gliez na crai jau mai.

Remartga: En E fan ins diever da *quai* en tals cas.

- 193** Il pronom demonstrativ **tal** po vegnir duvrà be sco accompagnader. El sa distingua dentant dals auters pronom demonstrativs qua tras, ch'el po vegnir cumbinà cun l'artitgel indefinit *in*, *ina*.

Tals grevs accidents n'emblid'ins betg uschè spert.
 Ils demonstrators han fatg in tal tumult che la polizia ha stuì intervegnir.

Il pronom *tal* vegn savens remplazzà cun *da quels/da quellas* u *da quests/da questas*.

Talas tuppadads n'hai jau anc mai udi. → Da quellas tuppadads...

- 194 Il pronom demonstrativ *sez* sa distingua en ses diever dals auters pronom demonstrativs. El stat usualmain sunter in pronom persunal per rinforzar il pled che preceda. Il pronom demonstrativ *sez* è variabel tenor persuna, genus e numerus. Las furmas èn las medemas sunter il pronom persunal subject sco sunter il pronom persunal object:

Jau mezza hai scrit quai. *Mai mezza n'ha el betg vis*
Ella sezza han ditg quai. *Dad ella sezza n'ha el ditg nagut.*

- 195 Las **furmas** dal pronom demonstrativ *sez* èn las sequentas:

	pron. persunal subject		pron. persunal object	
persuna	sg. masc.	sg. fem.	pl. masc.	pl. fem.
1. pers. sg.	<i>jau mez</i>	<i>jau mezza</i>	<i>mai mez</i>	<i>mai mezza</i>
2. pers. sg.	<i>ti tez</i>	<i>ti tezza</i>	<i>tai tez</i>	<i>tai tezza</i>
3. pers. sg.	<i>el sez</i>	<i>ella sezza</i>	<i>el sez</i>	<i>ella sezza</i>
1. pers. pl.	<i>nus sezs</i>	<i>nus sezzas</i>	<i>nus sezs</i>	<i>nus sezzas</i>
2. pers. pl.	<i>vus sezs</i>	<i>vus sezzas</i>	<i>vus sezs</i>	<i>vus sezzas</i>
3. pers. pl.	<i>els sezs</i>	<i>ellas sezzas</i>	<i>els sezs</i>	<i>ellas sezzas</i>

Remartga:

Sch'il pronom object sa referescha al subject, sa tracti d'ina relaziun reflexiva. En quel cas han las furmas dal singular e da la 3. plural in'otra furma, vesair § 180.

pronom persunal object	pronom reflexiv accentuà
<i>Jau dun quai a tai tez.</i>	<i>Tegna quai per tatez.</i>
<i>Ella sezza n'hai jau betg vis.</i>	<i>Ella pensa adina be a sasezza.</i>

- 196 Savens vegnan ils pronom demonstrativs duvrads cun la **subjuncziun che** ed introduceschan alura ina proposiziun subordinada.

Quai che ti dis, na constat betg.
Quel che ti has vis, è mes frar.
Tschel, che steva dasperas, era in ami.

3.3.2.5. Las colliaziuns relativas

- 197 Las proposiziuns en funcziun relativa vegnan introducidas da la **subjuncziun che**, ch'è invariabla e che n'ha er naginas autras caracteristicas dals pronom.

La scolara che sesa davant è stada malsauna.
Jau enconusch il mat che ti has solidà.

La colliaziun relativa è tractada en connex cun las proposiziuns subordinadas, § 47.

- 198 Il *che* cun funcziun relativa na po betg star sunter ina preposiziun. Perquai vegn el remplazzà en questa funcziun ed en questa posiziun cun **il qual**. Quel è adina collià cun l'artitgel definit en questa funcziun, ma è variabel tenor numerus e genus.

La matta, a la quala jau hai scrit, è stada mia scolara.
Il patrun, per il qual jau lavur, è cusseglier naziunal.

En stil administrativ-giuridic vegn er duvrà be *il(s) qual(s)*, *la(s) quala(s)* senza preposiziun, ma per il solit fan ins diever da *che* en tals cas.

Nus avain trais perditgas, las qualas conferman questa chaussa.
Nus avain trais perditgas che conferman questa chaussa.

3.3.2.6. Ils pronoms interrogatius

- 199** Ils **pronoms interrogatius** han, ultra da las particularitads da tut ils accumpagnaders e remplazzants (§ 143), las suandantas particularitads grammaticalas:
- Els occupan, sco ils artitgels, l'emprima plazza avant il nomen en la gruppa nominala.
 - Tranter pronom e nomen pon star in u plirs adjectivs, p.ex. *tge bella chasa*.
 - Els pon vegnir duvrads sco accumpagnaders e/u sco remplazzants.

diever sco accumpagnader	diever sco remplazzant
	<i>Tgi vegn cun mai?</i>
	<i>Tge è quai?</i> <i>Tge fas ti qua?</i>
<i>Tge chaunun che ti has!</i> <i>Tge cudeschs legiais vus?</i>	<i>Tgenin è il tieu?</i> <i>Vuls ti propi savair tgenins?</i>
<i>Qual pullover cumpras ti?</i>	<i>Qual ta plascha il meglier?</i>
<i>Quantas abitaziuns stos ti nettegiar?</i>	<i>Quant ditg dura quai?</i>

- 200** Ils pronoms interrogatius vegnan per il pli **duvrads per far dumondas**. Els introduce-schan damai frasas interrogativas directas u indirectas (§ 12). Ils pronoms interrogatius pon dentant er vegnir duvrads per furmar frasas affectivas exclamativas (§ 13).

frasa interrogativa directa

Tgi ha telefonà?

Tge pullover duai jau trair en?

En tge chasa abitais vus?

frasa affectiva exclamativa

Tgi faschess ina tala tuppada!

Tge bel pullover che ti has!

En tge bella chasa che vus abitais!

- 201** Il pronom interrogativ **tgi** po vegnir duvrà be sco remplazzant. El stat damai adina senza in nomen ed è invariabel. Cun il pronom *tgi* dumondan ins suenter personas.

Tgi ha gudagnà la cursa?

Tgi ha scrit questa brev?

Cun tgi faschais quest viadi?

Rico.

Mia amia.

Cun noss vischins.

- 202** Cun il pronom interrogativ **tge**, duvrà sco remplazzant, dumondan ins suenter chaussas u activitads.

Tge è crudà per terra?

Per tge es ella sa decisa?

Tge fas ti qua?

Tge vuls ti far damaun?

In taglier.

Per la rassa blaua.

Jau bogn las flurs.

Jau vuless ir a far bogn.

- 203** Cun il pronom interrogativ **tge**, duvrà sco accumpagnader, pon ins dumandar suenter personas e chaussas. Sco remplazzant fan ins diever da las furmas *tgenin(s)*, *tgenina(s)* en quel cas.

diever sco accumpagnader

Tge velo ta plascha?

En tge chasa stas ti?

Tge cudeschs legiais vus?

Tge vacanzas t'han plaschi meglier?

diever sco remplazzant

Tgenin ta plascha?

En tgenina stas ti?

Vuls ti propi savair tgenins?

Tgeninas t'han plaschi meglier?

Remartga:

La cumbinaziun engiadinaisa *tgenina chasa* n'exista betg en rumantsch grischun (= *tge chasa*).

- 204** Era cun il pronom interrogativ **qual** pon ins dumandar suenter persunas e chaussas. El vegn savens remplazzà dal pronom interrogativ *tge*. *Qual* vegn duvrà sco accumpagnader e remplazzant ed è variabel tenor genus e numerus.

diever sco accumpagnader
Qual pullover cumpras ti?
euv.

diever sco remplazzant
Qual ta plascha?
euv.

Remartga:

Suenter il diever da *tgenin* e *qual* sco remplazzants stat savens ina precisaziun.

Tgenin da vus è il pli svelto?
Qual dals dus ta plascha?

- 205** Il pronom interrogativ **quant** vegn duvrà per dumandar suenter ina quantitat u in dumber. El po vegnir duvrà sco accumpagnader e remplazzant ed è variabel tenor genus e numerus.

diever sco accumpagnader
Quant paun duvrain nus?
Quanta tschagula has duvrà?
Quants onns ha el?
Quantas abitaziuns stos ti pulir?

diever sco remplazzant
Quant manegias?
Jau na sai mai, quanta ch'i fa da basegn.
Quants crajas?
Quantas vuls ti per tai?

- 206** Savens vegnan ils pronom interrogativs duvrads **cun la subjuncziun che** ed introduce-schan alura ina proposiziun subordinada.

Annina ha dumandà, tgi ch'haja telefonà.
El ha dumandà, tge pullover ch'el duaja trair en.
Arno na sa betg, tge ch'el vul far suenter la scola.
Ella ha vulì savair, en tge chasa ch'els abitian.
Tina n'è anc betg segira, quala (da las dus giaccas) che la plascha il meglier.
Nus na savain betg, quant ditg che quai dura.

Remartga:

Tut ils plects interrogativs che introduceschan proposiziuns interrogativas indirectas n'èn dentant betg pronom interrogativs. Plects sco *nua*, *cura*, *pertge*, *co* èn adverbs (§ 281).

Ella m'ha dumandà, nua che jau saja stà.

3.3.2.7. Ils pronom indefinits.

- 207** Ils **pronom indefinits** designeschan in dumber da persunas u chaussas nundeterminà ed han, ultra da las particularitads da tut ils accumpagnaders e remplazzants (§ 143), las suandantas particularitads grammaticalas:

- Els occupan, sco ils artitgels, l'emprima plazza avant il nomen en la gruppa nominala.
- Tranter pronom e nomen pon star in u plirs adjectivs, p.ex. *pliras bellas chasas*.
- Els pon vegnir duvrads sco accumpagnaders e/u sco remplazzants.

sco accompagnaders e remplazzants	
<i>intgins, intginas; insaquants, insaquantas; varsaquants, varsaquantas;</i> <i>plirs, pliras</i> <i>inqual(s), inquala(s); insaqual(s), insaquala(s)</i> <i>scadin, scadina; finadin, finadina</i> <i>nagin(s), nagina(s)</i> <i>tant(s), tanta(s)</i>	
furma sco accompagnader	furma sco remplazzant
<i>mintga (invar.)</i> <i>tschert(s), tscherta(s)</i> <i>tut il, tut ils, tutta, tut las</i>	<i>mintgin, mintgina (be singular)</i> <i>tschertins, tschertinas (be plural)</i> <i>tut, tuts, tuttas</i>
	be sco remplazzants
	<i>insatgi (invar.)</i> <i>insatge (invar.)</i> <i>ins (invar.)</i> <i>i (invar.)</i> <i>in, ina</i>

Remartga:

In dumber da personas u chaussas indeterminà po er vegnir exprimì dad autras spezias da pleds, p.ex. dad:

– adjectivs numerals indefinits

Ils numers visitaders èn stads cuntents da l'exposiziun.

– adverbs

Jau vom savens a kino.

- 208** Per distinguer ils pronom indefinits dals adjectivs numerals indefinits serva la **prova cun l'artitgel**. Entant ch'ils adjectivs numerals indefinits pon vegnir cumbinads cun l'artitgel, n'è quai betg pussaivel per ils pronom indefinits.

**ils nagins umens* → pronom

**las inqualas dunnas* → pronom

ils numerus visitaders → adjectiv

las bleras dunnas → adjectiv

Remartga:

In'exceptiun è il pled *tschert*, che po vegnir duvrà cun l'artitgel indefinit *in/ina*, p.ex. *in tschert dumber, ina tscherta persuna*. I sa tracta lura d'in adjectiv, er sch'el na po betg vegnir duvrà en moda predicativa.

- 209** La gronda part dals pronom indefinits po vegnir duvrada tant sco accompagnaders che sco remplazzants (§ 207). Ils suandants pronom indefinits **midan** dentant **lur furma**, tut tenor lur diever sco accompagnader u remplazzant.

diever sco accompagnader

Mes frar siemia mintga notg.

Tscherta glied n'è mai cuntenta.

Ier han tut ils trens gi retard.

Tutta notg han ins udi canera.

diever sco remplazzant

Mintgina è bainvegnida.

Tschertins avessan mustgas da far opposiziun.

Tuts en stads cuntents cun il resultat.

Tuttas èn turnadas.

210 Sch' il pronom *ins* stat suenter il verb, apostrofesch'ins la desinenza *-a* da la 3.sg. Nua che quai n'è betg pussaivel, agiunsch'ins in *n* per evitar dus vocals in suenter l'auter.

Ozendi ves 'ins dal tut.

ma: *Ozendi fanin ins dal tut.*

Ozendi stonin ins far dal tut.

Ozendi stoppianin ins far dal tut.

Ina glista cun ils differents tips ch'han quest *n* suonda al § 211.

Remartga:

Tar il cundizional n'èsi betg necessari d'introducir *-an* avant il pronom *ins*, damai che la 3. sg. cund. na finescha betg sin vocal: *ins chantass* → *chantass ins*.

211 Il pronom indefinit *ins* suenter il verb (glista)

Verbs auxiliars e modals

indicativ

avant il verb

suenter il verb

ins ha

hanin ins

ins è

ènin ins

ins duai

duainin ins

ins po

ponin ins

ins sa

sanin ins

ins sto

stonin ins

ins va

vanin ins

ins vegn

vegn ins

ins vul

vul ins

conjunctiv

avant il verb

suenter il verb

ins haja

hajanin ins

ins saja

sajanin ins

ins duaja

duajanin ins

ins possia

possianin ins

ins sappia

sappianin ins

ins stoppia

stoppianin ins

ins giaja

gianin ins

ins vegnia

vegnianin ins

ins veglia

vegljanin ins

En las furmas dal conjunctiv è quai adina necessari.

Verbs cun [g] a la fin dal tschep

ins mangia

mangianin ins

ins legia

legianin ins

ins studegia

studegianin ins

Verbs sin *-ziar* e *-miar*

ins engrazia

engrazianin ins

ins siemia

siemianin ins

Il verb *distinguer*

ins distingua

distinguanin ins

Ils verbs curts (d'ina u duas silbas) cun in u dus vocals a la fin da la 3. sg.

ins coi

coinin ins

ins crai

craianin ins

ins cua

cuanin ins

ins di

dinin ins

ins lia

lianin ins

ins lieua

lieuanin ins

ins paja

pajanin ins

<i>ins ri</i>	<i>rin ins</i>
<i>ins rui</i>	<i>ruin ins</i>
<i>ins scua</i>	<i>scuan ins</i>
<i>ins sua</i>	<i>suan ins</i>

Tar tut ils auters verbs vegn la desinenza -a da la 3. sg. apostrofada.

<i>ins maglia</i>	<i>magl'ins</i>
<i>ins venda</i>	<i>vend'ins</i>
<i>ins tascha</i>	<i>tasch'ins</i>

<i>ins parta</i>	<i>part'ins</i>
------------------	-----------------

<i>ins cumpra</i>	<i>cumpr'ins</i>
<i>ins sufla</i>	<i>suf'l'ins</i>

<i>ins plega</i>	<i>pleg'ins</i>
<i>ins sega</i>	<i>seg'ins</i>

<i>ins telefonescha</i>	<i>telefonesch'ins</i>
-------------------------	------------------------

<i>ins tegna</i>	<i>tegn'ins</i>
<i>ins vesa</i>	<i>ves'ins</i>

euv.

212 Las furmas dal pronom *i/igl* suenters verbs auxiliars e modals (glista)

indicativ

avant il verb	suenters il verb
<i>igl ha</i>	<i>hai</i>
<i>igl è</i>	<i>èsi</i>
<i>i (d)astga</i>	<i>(d)astgi</i>
<i>i duai</i>	<i>duai</i>
<i>i po</i>	<i>poi</i>
<i>i sa</i>	<i>sai</i>
<i>i sto</i>	<i>stoi</i>
<i>i vegn</i>	<i>vegni</i>
<i>i vul</i>	<i>vuli</i>

conjunctiv

avant il verb	suenters il verb
<i>igl haja</i>	<i>haja</i>
<i>i saja</i>	<i>saja</i>
<i>i (d)astgia</i>	<i>(d)astgia</i>
<i>i duaja</i>	<i>duaja</i>
<i>i possia</i>	<i>possia</i>
<i>i sappia</i>	<i>sappia</i>
<i>i stoppia</i>	<i>stoppia</i>
<i>i vegnia</i>	<i>vegnia</i>
<i>i veglia</i>	<i>veglia</i>

Remartga:

Il pronom *i/igl* croda adina al conjunctiv suenters il verb. Sch'i vegn duvrà in pronom en questa successiun, pon ins duvra il pronom *quai*: *haja quai, saja quai, dettia quai* euv.

3.3.3. Ils adjectivs

213 Ils adjectivs han, ultra da las particularitads da tut ils accumpagnaders (§ 143-144), las sequentas **caracteristicas specificas**:

- Els occupan la segunda piazza avant il nomen u la piazza gist suenter il nomen, cf. tabella sut.
- Els èn, cun excepziun dal pronom *sez*, ils sulets che pon er star suenter il nomen.
- Tranter l’adjectiv ed il nomen po star be in auter adjectiv, p.ex. *ina gronda, bella chasa*.
- Els pon vegnir cumbinads cun praticamain tut ils plets che stattan en l’emprima piazza, pia cun ils artitgels e pronom.
- Els vegnan duvrads mo sco accumpagnaders dal nomen, betg sco remplazzants.
- Els èn ils sulets che pon er vegnir duvrads en funcziun predicativa.

La gruppa nominala			
avant il nomen		nomen	suenter il nomen
1. piazza	2. piazza		
artitgel e pronom	adjectiv	nomen	adjectiv
<i>il</i>		<i>mat</i>	
<i>las</i>	<i>giuvnas</i>	<i>mammas</i>	
<i>ina</i>	<i>terribla</i>	<i>tema</i>	
	<i>bels</i>	<i>dissegns</i>	
<i>in</i>		<i>auto</i>	<i>blau</i>
<i>mias</i>	<i>bellas</i>	<i>colurs</i>	
<i>quellas</i>	<i>nauschas</i>	<i>egliadas</i>	
<i>ils</i>	<i>paucs</i>	<i>turists</i>	
	<i>bleras</i>	<i>manzegas</i>	
<i>la</i>	<i>suletta</i>	<i>figlia</i>	
<i>las</i>	<i>numerusas</i>	<i>gratulaziuns</i>	
<i>mintga</i>	<i>singul</i>	<i>toc</i>	
	<i>divers</i>	<i>cas</i>	
		<i>experientschas</i>	<i>diversas</i>

214 Las furmas regularas dals adjectivs vegnan furmadas cun:

- agiuntar in *-a* al masculin singular per designar il feminin (genus).

curt *curta* *brin* *brina*

- ed agiuntar in *-s* a questas dus furmas per designar il plural (numerus).

curt *curts* *brin* *brins*
curta *curtas* *brina* *brinas*

Ils adjectivs furman damai lur plural regular sco ils nomens (§ 136).

Remartga:

En rumantsch grischun na datti nagins midaments da tschep tar la furmaziun dal genus e numerus da l’adjectiv: *nov/nova/novs*; *avert/averta/averts*; *cotschen/cotschna/cotschens*. Il midament da tschep dals adjectivs en S (*niev/nova*; *aviert/aviarta*; *tgietschen/cotschna*) scroda damai en RG.

215 Tar la **formaziun dal feminin** datti dentant intginas **particularitads**:

- adjectivs che fineschan en il masculin singular cun *-en*, *-el* ed *-er* nunaccentuà, perdan l'*-e* tar la formaziun dal feminin.

<i>pitschen</i>	<i>pitschna</i>	<i>giuven</i>	<i>giuvna</i>
<i>flaivel</i>	<i>flaivla</i>	<i>ventiraivel</i>	<i>ventiraivla</i>
<i>mender</i>	<i>mendra</i>	<i>meglier</i>	<i>meglra</i>

- tar adjectivs che fineschan en il masculin singular cun in vocal curt accentuà + in consonant che po vegnir dublegià, vegn quel dublegià en la scripziun per formar il feminin.

<i>grop</i>	<i>groppa</i>	<i>plat</i>	<i>platta</i>
<i>luc</i>	<i>lucca</i>	<i>tschuf</i>	<i>tschuffa</i>
<i>bel</i>	<i>bella</i>	<i>solen</i>	<i>solenna</i>
<i>sez</i>	<i>sezza</i>		

- formaziuns irregularas han:

<i>agen</i>	<i>atgna</i>	<i>mez</i>	<i>mesa</i>
<i>lartg</i>	<i>largia</i>		

ils particips regulars (§ 117)

- particularitads puramain ortograficas han:

<i>allegher</i>	<i>allegra</i>	<i>stanchel</i>	<i>stancla</i>
<i>mellen</i>	<i>melna</i>	<i>svizzer</i>	<i>svizra</i>
<i>viscal</i>	<i>viscla</i>		

216 Concernent la **formaziun dal plural** valan las medemas **particularitads** sco tar il nomen (§ 136):

- adjectivs masculins che fineschan en il singular cun *-s* u *-ss* na midan betg lur furma en il plural.

<i>in uman ambizius</i>	<i>umans ambizius</i>
<i>in fauss resultat</i>	<i>fauss resultats</i>

- als adjectivs che termineschan sin *-x* respectivamain *-z* vegn perencunter agiuntà in *s* sco indicatur dal plural.

<i>il punct fix</i>	<i>ils puncts fixs</i>
<i>in tizun stiz</i>	<i>tizuns stizs</i>

217 Insaquants **adjectivs** èn **invariabels**. Els tutgan tar ils adjectivs, perquai ch'els occupan las medemas plazzas e vegnan damai duvrads tuttina sco quels. Invariabels èn:

- ils adjectivs numerals cardinals (§ 242) a partir da *trais*.

<i>Reto ha traiss frars.</i>	<i>El avess pli gugent traiss soras.</i>
<i>quatter vadels</i>	<i>quatter vadellas</i>

- insaquants adjectivs ch'inditgeschan ina color.

<i>chautschas rosa</i>	<i>maschas lila</i>
<i>vestgadira antracit</i>	<i>chapitscha ocher</i>

- l'emprima part dals adjectivs cumponids.

<i>egls brin stgirs</i>	<i>soccas blau cler</i>
-------------------------	-------------------------

218 Er blers **particips** (§ 117) pon avoir la **funziun dad adjectivs**. Els pon vegnir duvrads tant en diever attributiv sco en diever predicativ:

particip duvrà sco adjectiv
Il curs sa drizza a glièud maridada.
El ha bandunà la citad destruida.
Quest cudesch è cumplitgà.
Las stizuns èn serradas.

particip sco part d'ina furma verbala
Ella ha maridà avant in onn.
L'entira citad è vegnida destruida.
L'aura ha cumplitgà las lavurs.
Las stizuns han serrà a las tschintg.

Ils particips regulars han ina furmaziun speziala dal feminin e dal plural. Ils particips che termineschan sin *-à* furman il plural sin *-ads* ed il feminin sin *-ada(s)*, ils particips che termineschan sin *-i* furman il plural sin *-ids* ed il feminin sin *-ida(s)*.

<i>maridà</i>	<i>marid<u>ads</u></i>	<i>marid<u>ada</u></i>	<i>marid<u>adas</u></i>
<i>destruì</i>	<i>destru<u>ids</u></i>	<i>destru<u>ida</u></i>	<i>destru<u>idas</u></i>

Ils particips irregulars furman il feminin ed il plural sco ils adjectivs:

<i>fatg</i>	<i>fatg<u>a</u></i>	<i>fatg<u>s</u></i>	<i>fatg<u>as</u></i>
<i>pers</i>	<i>pers<u>a</u></i>	<i>pers</i>	<i>pers<u>as</u></i>

219 Ils adjectivs pon star en relaziun cun il nomen en **duas posiziuns** differentas:

– gist avant u sunter il nomen. Quest diever da l'adjectiv numn'ins **diever attributiv**.

<i>in auto <u>blau</u></i>	<i>dus <u>gronds</u> craps</i>
<i>ina <u>curta</u> visita</i>	<i>las colurs <u>verdas</u></i>

– separads dal nomen tras ina furma verbala. Quest diever da l'adjectiv numn'ins **diever predicativ**.

<i>L'auto è <u>blau</u>.</i>	<i>Ils lareschs vegnan <u>mellens</u>.</i>
<i>La chasa para <u>gronda</u>.</i>	<i>Las notgs restan <u>fraidas</u>.</i>

Ils verbs ils pli frequents che pretendan in cumplement predicativ èn: *esser*, *vegnir* (en il senn da "daventar"), *daventar*, *parair*, *restar* euv. (cf. glista § 130).

Remartga:

Pleds ch'èn variabels tenor genus e numerus e stattan directamain sunter il nomen, al qual els sa refereschan, èn adina adjectivs, cun excepziun dal pronom *sez*.

220 Il nomen po esser accumpagnà da **plirs adjectivs**. Els pon star:

– tuts avant il nomen

ina bella, clera vusch, ina bella e clera vusch, ina curta, ma bella festa

– tuts sunter il nomen

ina dunna simpatica e chara, giasts talians, portugais e spagnols

– in avant ed in sunter il nomen

gronds problems finanzials

221 Per eruir, schebain i sa tracta da dus adjectivs u d'in pronom e d'in adjectiv che stattan avant il nomen, pon ins sa servir dal **test da coordinaziun**. Tar quest test vegn pruva da coordinar ils pleds che stattan avant il nomen cun la conjuncziun *e*. Entant che dus adjectivs pon vegnir coordinads cun *e*, n'è ina coordinaziun cun *e* tranter in pronom ed in adjectiv betg pussaivla.

<i>ina bella, clera vusch</i>	<i>ina bella e clera vusch</i>
<i>ina gronda, buna turta</i>	<i>ina gronda e buna turta</i>
<i>questa bella vusch</i>	<i>*questa e bella vusch</i>
<i>ina gronda turta</i>	<i>*ina e gronda turta</i>

Dus pleds che na tutgan betg tar la medema piazza na pon betg vegnir coordinads.

222 L'adjectiv sa drizza, sco tut ils accumpagnaders e remplazzants, en genus e numerus tenor il nomen, al qual el sa referescha. Particularitads datti, sche l'adjectiv sa referescha a **plirs nomens**.

– Sche l'adjectiv sa referescha a plirs nomens da medem genus, coordinads cun *e*, stat el en il singular.

El ha cumprà in cudesch ed in carnet nov.

El ha cumprà ina rassa ed ina giacca nova.

– Sche l'adjectiv sa referescha a plirs nomens da different genus sa drizza el tenor il nomen ch'el accumpogna.

El ha cumprà ina giacca ed in vestgì verd.

223 L'adjectiv en diever attributiv n'ha betg ina **posiziun** fixa. El po star **tant avant sco suenter** il nomen. Sia posiziun dependa da sia funcziun e betg da sia significaziun. L'adjectiv stat avant il nomen, sch'el valitescha, descriva u decorescha il nomen (funcziun descriptiva); el stat suenter il nomen, sch'el precisescha il nomen u distingua ensemen cun lez ina chausa d'in'otra (funcziun distinctiva):

funcziun descriptiva

in grond zain

ina pitschna sutga

ina bella stiva

funcziun distinctiva

il zain grond (betg il pitschen)

la sutga pitschna (betg ina da grondezza normala)

la stiva bella (betg quella da mintga di)

224 Tut tenor lur significaziun è ina part dals adjectivs pli adattada per vegnir duvrada en **funcziun descriptiva**. Quels adjectivs stattan alura per ordinari er **avant il nomen**. I sa tracta d'adjectivs ch'expriman in giudicat u in'opiniun, ina durada u ina quantiad, ubain ina qualiad enconuschenta dal nomen.

ina bella chasa

ina curta visita

da bel cler di

ina buna schuppa

in 'unica giada

in vegl ami

Ils blers da quests adjectivs pon dentant era vegnir duvrads en funcziun distinctiva e stattan alura suenter il nomen.

la stiva bella

egls clers

chautschas curtas

in mat vegl

225 In'otra part dals adjectivs ha significaziuns ch'èn pli adattadas per vegnir duvradas en **funcziun distinctiva**. Quests adjectivs stattan per il solit **suenter il nomen**. I sa tracta dals adjectivs ch'inditgeschan qualitats ch'ins po tschiffar cun ils senns (colur, furma, temprà, gust euv.) u l'appartegnientscha ad ina gruppa (naziunalitad, religiun, lingua, partida euv.). Funcziun distinctiva han per ordinari era ils particips.

ina rassa blaua

in vent chaud

il psalm svizzer

la grammatica ladina

ina festa reussida

ina maisa quadra

auas dultschas

la baselgia protestanta

ina elecziun democratica

tartuffels brassads

Blers adjectivs da questa gruppa pon dentant era vegnir duvrads en funcziun descriptiva e stattan alura avant il nomen. Els pon alura exprimer ina qualiad che sa chapescha da sasez u avair in senn figurativ. Quest diever è dentant plitost excepziunal:

senn litteral
in auto blau
in lain dir
in 'aua dultscha
latg frestg

senn figurativ
la blaua mar
in dir cumbat
in dultsch siemi
in frestg giuven

Remartga:

Ultra da la funcziun datti anc auters facturs che pon avair in'influenza sin la posiziun da l'adjectiv, sco p.ex. la furmazion d'expressiuns fixas (*nairas uras*, *cun perfetga stima*), l'influenza d'auters linguatgs ubain la lunghezza dals adjectivs euv. Tendenzialmain stattan adjectivs pli lungs (duas silbas e dapli) plitost suenter il nomen, perquai ch'els han il pli savens significaziuns distinctivas. Questa tendenza po servir sco pitschen agid.

226 Tar il **diever predicativ** è l'adjectiv separà dal nomen tras almain ina furma verbala.

La chasa para gronda.

Il lareschs vegnan ussa mellens.

Las notgs restan fraidas.

Ti es memia giuvna.

Remartga:

Cuntrari al sursilvan na datti en rumantsch grischun nagin -s predicativ.

S Il cudisch ei vegls.

RG Il cudesch è vegl.

227 Ils **verbs ils pli frequents** ch'inditgeschan il diever predicativ èn: *esser*, *vegnir* (en il senn da "daventar"), *daventar*, *parair*, *restar* euv. cf. glista § 130. Tar quests verbs sa referescha l'adjectiv al subject da la frasa.

Il pes vegnan bletschs.

Mias vischinas èn daventadas ritgas.

Ella para cuntenta.

Els èn restads quiets.

En cumbinaziun cun auters verbs, p.ex. *numnar*, *chattar*, *render*, *giuditgar* euv., po l'adjectiv era sa referir a l'object direct da la frasa.

Nus avain chattà la mattatscha sauna e frestga.

Savens na rendan blers raps betg pli cuntents ils umans.

228 Er tar il diever predicativ sa drizza l'adjectiv en genus e numerus tenor il nomen (subject u object direct), al qual el sa referescha. Quai vala er, sche l'adjectiv preceda il nomen:

Bletschs vegnan ils pes en scadin cas. (subject)

Quai na fa betg pli cuntenta ella. (object direct)

Particularitads datti er qua, sche l'adjectiv sa referescha a plirs nomens:

– Sche l'adjectiv sa referescha a plirs nomens da medem genus, coordinads cun *e*, stat el en il plural.

Il cudesch ed il carnet èn novs.

La rassa e la giacca èn bellas.

– Sche l'adjectiv sa referescha a plirs nomens da different genus, vegn el mess en il plural e surpiglia il genus dal nomen masculin.

La rassa ed il chapè eran novs.

– Mintgatant designescha il subject ina chausa en general u insatge che na vegn betg precisà pli exact. En tals cas resta l'adjectiv invariabel. Ils nomens n'han nagin artitgel.

La charn è buna.

Charn è bun.

Las cigarettas èn charas.

Cigarettas è nuschaivel.

229 La gronda part dals adjectivs po vegnir cumbinada cun adverbs d'intensidad e particlas da cumparegliaziun. Tras questas cumbinaziuns èsi pussaivel d'exprimer **differentes grads d'intensidad e da cumparegliaziun**.

– cun adverbs d'intensidad: *fitg, detg, pulit, vaira, magari, ordvart, pauc, enorm* euv.

in fitg bun cudesch

ina detg bella chasa

ina situaziun ordvart cumplitgada

ina chaussa pauc empernaivla

L'adverb d'intensidad stat adina avant l'adjectiv. El è dentant invariabel.

– cun particlas da cumparegliaziun: *uschè/tuttina, pli, main*.

Tes bab è uschè vegl sco jau.

El è tuttina vegl sco sia dunna.

N'avessas betg pudì trair en ina rassa pli curta!

El è anc pli grond che ses frar.

In pli grond quint n'avess el betg savì trametter!

Jon è main spert che sia sora.

Tar tscherts grads da cumparegliaziun sto vegnir fatg diever da las conjuncziuns da cumparegliaziun che e sco (§ 265).

Remartga:

Ina gradaziun formala, sco quai ch'ella exista en il latin ed en il tudestg, na datti betg en il rumantsch. En quels linguatgs sa mida la furma da l'adjectiv (p.ex. *gross - grösser - grössten*). En rumantsch vegnan ils grads da cumparegliaziun circumscriets cun l'agid d'adverbs e da particlas (*pli...che, main...che, uschè...sco, tuttina...sco*). Perquai na vegn betg fatg diever da la categoria «gradaziun» en questa grammatica.

230 Per exprimer l'**egualità** tranter dus essers vivents u duas chaussas fan ins diever da las cumbinaziuns *uschè...sco* u *tuttina...sco*. Questas cumbinaziuns enserran l'adjectiv.

Andrea è uschè gronda sco jau. u *Andrea è tuttina gronda sco jau.*

Remartga:

Cun agiuntar l'adverb *bunamain* pon ins era exprimer ina quasi egualità: *El è bunamain uschè vegl sco jau*. Ils grads da cumparegliaziun pon damai vegnir modifitgads anc ulteriuramain cun agiuntar auters adverbs.

231 Per exprimer la **diversità** tranter dus essers vivents u duas chaussas fan ins diever dals adverbs *pli/main* e da la conjuncziun *che*. Questa conjuncziun serva per introducir il term da cumparegliaziun. La diversità po damai vegnir exprimida en duas modas:

– tras in'augmentaziun (*pli...che* u *il pli* + adjectiv)

Bruno è pli grond che ses frar.

Il Bernina è il pli aut piz dal Grischun.

– tras ina sminuziun (*main...che*)

Il velo blau è main char ch'il cotschen.

232 Tar l'augmentaziun vegn la **cumparegliaziun relativa** (cumparativ) exprimida cun *pli...che*:

Bruno è pli grond che ses frar.
Tia chamischa è pli chara che bella.

Il term da la cumparegliaziun po mintgant era mancar. El po magari vegnir imaginà:

Quai è per gliud pli passada. (betg giuvna, dentant era betg veglia)
cumprar in vestgì pli schic (in vestgì ch'è pli schic che quel che jau hai gia)
scriver in artitgel main lung (in artitgel ch'è main lung che l'ultim)
El m'ha dà ina summa pli gronda. (ina summa d'ina tscherta dimensiun)

233 Sche la cumbinaziun da *pli* + adjectiv stat directamain suenter l'artitgel definit (u l'adjectiv possessiv), designescha ella il **pli aut grad** da cumparegliaziun (superlativ):

Il Bernina è il pli aut piz dal Grischun.
Quai è la pli bella chasa da l'entir vitg.
Quai è mes pli bel cristal.

En furma attributiva stat questa cumbinaziun per il pli avant il nomen. Sch'ella stat suenter lez, sto l'artitgel definit star tant avant il nomen sco er avant la furma da cumparegliaziun.

Quai è il pli bel cudesch che jau hai survegnì.
Quai è il cudesch il pli bel che jau hai survegnì.
Il pli enconuschent giugader da la squadra da ballape taliana.
Il giugader il pli enconuschent da la squadra da ballape taliana.

234 Per exprimer ina **sminuziun** relativa pon ins far diever da la construcziun *main...che*. Per ordinari vegn questa construcziun dentant evitada tras autras formulaziuns.

Il velo blau è main char ch'il cotschen. → *na custa betg tant sco*
La rassa è main chara che las chautschas. → *n'è betg uschè chara sco*

Il pli aut grad da sminuziun, nua che la particla da cumparegliaziun *main* stat directamain suenter l'artitgel definit (u l'adjectiv possessiv), è be teoretic. I vegn duvrà l'augmentaziun da l'adjectiv ch'exprima il cuntrari.

**La main gronda chasa dal vitg.* → *La pli pitschna chasa dal vitg.*

235 Per insaquants adjectivs datti sper las furmas regularas anc **furmas spezialas**.

<i>bun</i>	<i>meglier</i>	<i>il meglier</i>	(sper: <i>pli bun, il pli bun</i>)
<i>mal</i>	<i>pir</i>	<i>il pir</i>	(sper: <i>pli mal, il pli mal</i>)
<i>nausch</i>	<i>mender</i>	<i>il mender</i>	(sper: <i>pli nausch, il pli nausch</i>)

236 Per exprimer **ulteriurs grads d'intensidad** po l'adjectiv vegnir modifitgà en differentas manieras:

– cun agiuntar il suffix *-ischem/-ischma* per exprimer in grad d'intensidad fitg aut
in bellischem cudesch, ina schuppa bunischma

– cun agiuntar tscherts prefixs, sco p.ex. *extra-*, *multi-*, *iper-*, *ultra-* per exprimer in grad ordvart aut u bass
in 'aissa extralunga, in prospect multicolor, in auto ipermodern, in teater ultramodern

– cun agid da cumparegliaziuns fixas senza la particla *uschè*

alv sco la naiv, sblatg sco in lenziel, dir sco la crappa, ferm sco in urs, furbra sco ina vulp euv.

237 Ultra dal diever attributiv e predicativ pon ils adjectivs, auter ch' ils artitgels e pronom:

– vegnir **nominalisads**

El è il megl^{er}.

Il^s flaivels vegnan adina a la curta.

Quest cotschen ma plascha il megl^{er}.

– avair la funcziun dad **adverb** (§ 274)

Ella curra spert da via giu.

El chanta fauss.

Quai tuna curius.

Remartga:

Ch'i sa tracta en quest cas dad adjectivs ch'han la funcziun dad adverbs ves'ins vi dal fatg, ch'ins po furmar la furma feminina dals plects correspondent: *sperta*, *faussa*, *curiusa*. Ils adverbs perencunter èn invariabels (§ 275).

adjectiv: *El è spert.*

Ella è spert^a.

Els èn sperts.

adverb: *El curra spert.*

Ella curra spert.

Els curran spert.

Per furmar in adverb different da l'adjectiv po vegnir agiuntà a l'adjectiv en la furma dal singular feminin il suffix *-main* (§ 273). Be paucs adjectivs pon dentant avair la funcziun dad adverbs.

238 Ina gruppa distincta semanticain, ch'ha dentant er particularitads visavi ils auters adjectivs, èn ils **adjectivs numerals**. Quai giustifitgescha da tractar els separadamain entaifer ils adjectivs. Ils adjectivs numerals han, ultra da las particularitads da tut ils accumpagnaders (§ 143-144), las sequentas **caracteristicas specificas**:

– Els occupan, sco ils adjectivs, la segunda piazza avant il nomen, cf. tabella sut.

– Els pon vegnir cumbinads cun praticamain tut ils plects che stattan en l'emprima piazza, pia cun ils artitgels e pronom, p.ex. *ils trais vents*.

– Els vegnan usualmain duvrads sco accumpagnaders dal nomen, cun excepziun dals numerals cardinals (§ 242).

– Els pon vegnir duvrads, sco ils adjectivs, en funcziun predicativa.

1. piazza	2. piazza	nomen	adjectiv
	adjectiv numeral		
<i>ils</i>	<i>trais</i>	<i>vents</i>	
<i>la</i>	<i>terza</i>	<i>pitga</i>	
<i>la</i>	<i>dubla</i>	<i>purziun</i>	
<i>ils</i>	<i>blers</i>	<i>visitaders</i>	
<i>ils</i>	<i>paucs</i>	<i>turists</i>	
	<i>multifaras</i>	<i>experientschas</i>	
<i>la</i>	<i>suletta</i>	<i>figlia</i>	
<i>las</i>	<i>numerusas</i>	<i>regurdanzas</i>	
<i>mintga</i>	<i>singul</i>	<i>toc</i>	
	<i>divers</i>	<i>cas</i>	
		<i>chaussas</i>	<i>diversas</i>

Remartga:

En questa grammatica vegnan ils numerals tractads sco adjectivs, perquai ch'els pon vegnir cumbinads cun in artitgel u in pronom. Autras grammaticas tractan ils numerals tar ils pronom, perquai ch'els pon per part er vegnir duvrads sco remplazzants.

239 Ils adjectivs numerals stattan **per regla avant il nomen:**

*quatter ovs, ils trais sabis, la terza classa
blera munaida, paucs sbagls, numerus animals
però: il chapitel quatter; pagina nov; la maisa quindesch*

Sulettamain ils adjectivs multiplicativs (§ 247) pon era star suenter il nomen:

*El ha pajà la traidubla summa. u El ha pajà la summa traidubla.
L'auter onn survegns ti la dubla paja. u L'auter onn survegns ti la paja dubla.*

240 Ins distingua **duas sorts dad adjectivs numerals**. Ils adjectivs numerals, ch'expriman in dumber definit ubain ina quantad definida e che pon er vegnir scrits cun cifras, numn'ins adjectivs numerals definit. Ils adjectivs ch'expriman percunter in dumber indefinit u ina quantad nundefinida tutgan tar ils adjectivs numerals indefinits.

– adjectivs numerals definit

Nus finin en diesch minutas.

La terza classa ha lavurà bain.

Nus avain mangià la dubla purziun.

– adjectivs numerals indefinits

Questa exposiziun ha attratg numerusas persunas.

Nus avain cumprà bleras oranschas.

241 Ils **adjectivs numerals definit** expriman in dumber definit che sa lascha era scriver cun cifras. I sa tracta alura da *dumbers cardinals* e *dumbers ordinals*. Ins distingua las suandantas gruppas dad adjectivs numerals definit:

– adjectivs numerals cardinals (dumbers cardinals):

in, dus, trais, quatter, diesch, trenta, tschient, milli

– adjectivs numerals ordinals (dumbers ordinals):

emprima, segunda, terz, quart, deshdotgavla, tschuncantavel

– adjectivs numerals multiplicativs:

simpel, dubel, tripel u traidubel, quadrupel u quatterdubel, tschintgdubel euv.

Remartga:

En la matematica ston ins far la differenza tranter il numer, la cifra ed il dumber.

Il curridur svizzer ha il numer diesch. ("Nummer")

Il dumber 54 sa cumpona da la cifra tschintg e da la cifra quatter. ("Zahl", "Ziffer")

Questa differenza è er resguardada en questa grammatica.

242 Ils **adjectivs numerals cardinals** inditgeschan in dumber definit. Els han las sequentas particularitads:

– Els èn invariabels davent da *trais*.

El aveva in figl ed ina figlia.

El aveva trais figls e trais figlias.

Nus essan stads quatter frars.

Nus essan stadas tschintg.

– Els pon vegnir duvrads sco remplazzants.

Trais èn ids dad ina vart, quatter da l'autra.

Trais ed anc dus èn tschintg.

Be dus dad otg han cuntanschì il piz.

En questa particularidad sumeglian ils dumbers cardinals plitost als pronom (duvrads sco remplazzants).

243 La sequenta glista cuntogna ils **dumbers cardinals** ils pli frequents enfin *dieschmilli*.

0 <i>nulla</i>	10 <i>diesch</i>	20 <i>ventg</i>	100 <i>tschient</i>
1 <i>in, ina</i>	11 <i>indesch</i>	21 <i>ventgin</i>	101 <i>tschientedin</i>
2 <i>dus, duas</i>	12 <i>dudesch</i>	22 <i>ventgadus</i>	200 <i>duatschient</i>
3 <i>trais</i>	13 <i>tredesch</i>	30 <i>trenta</i>	300 <i>traï(a)tschient</i>
4 <i>quatter</i>	14 <i>quattordesch</i>	40 <i>quaranta</i>	400 <i>quattertschient</i>
5 <i>tschintg</i>	15 <i>quindesch</i>	50 <i>tschuncanta</i>	500 <i>tschintgtschient</i>
6 <i>sis</i>	16 <i>sedesch</i>	60 <i>sessanta</i>	1000 <i>milli</i>
7 <i>set</i>	17 <i>deschset</i>	70 <i>settanta</i>	2000 <i>duamilli</i>
8 <i>otg</i>	18 <i>deschdotg</i>	80 <i>otganta</i>	3000 <i>traï(a)milli</i>
9 <i>nov</i>	19 <i>deschnov</i>	90 <i>novanta</i>	10000 <i>dieschmilli</i>

Las furmas suandantas èn particularas:

<i>ventgin, ventgotg</i> <i>ventgadus, ventgatrais</i>	<i>ventg + vocal (in, otg)</i> <i>ventga + consonant (dus, traïs, quatter...)</i>
<i>trentin, trentotg</i> <i>trentaquatter, trentatschintg</i>	<i>trent + vocal (in, otg)</i> <i>trenta + consonant (quatter, tschintg...)</i>
<i>tschientedin, tschientedotg</i> <i>tschientedus, tschientetraïs</i> <i>tschientquaranta, tschienttschuncanta</i>	<i>tschient + ed + vocal (in, otg)</i> <i>tschient + e + consonant (dus, traïs, quatter)</i> <i>tschient + cifra cardinala a partir da 40</i>

Remartgas:

Il pled *nulla* na vegn betg duvrà savens sco adjectiv numeral. Per ordinari fan ins diever da la negaziun: *El n'ha fatg nagins sbagls*.

Ils dumbers cardinals *in/ina, dus/duas* èn variabls: *in film, ina balla, dus ballas* ubain *duas ballas*. Il dumber *in/ina* s'accorda adina cun il nomen, tar il dumber *dus/duas* è l'accord facultativ.

Els èn stads du frars e du(a)s soras.

Per ils dumbers *dus* e *trais* existan era anc las furmas collectivs *dua* e *traï(a)*: *duamilli, dua pèra chalzers, traï(a)tschient, traï(a) pèra chalzers*.

244 Ils numerals cardinals pon era vegnir **nominalisads**. En quest cas èn els savens accompagnads d'in artitgel u d'in pronom.

Andrina ha survegnì in siser.

Ti stos dumbrar l'emprim ils iners, ils dieschers e pir lura ils tschienters.

Igl è las tschintg.

La chatscha entschaiva ils nov (da settember).

Quels trais èn ids a spass.

245 Las quatter operaziuns matematicas vegnan exprimidas cun numerals cardinals duvrads sco remplazzants.

$7 + 8 = 15$	<i>set ed (anc) otg fa(n) quindesch</i>
$10 - 3 = 7$	<i>diesch main trais fa(n) set</i>
$3 \times 3 = 9$	<i>trais giadas trais fa(n) nov</i>
$20 : 5 = 4$	<i>ventg partì cun tschintg fa(n) quatter</i>

246 Ils **adjectivs numerals ordinals** inditgeschan in plaz u la successiun exacta. Els stattan adina avant il nomen. Els vegnan furmads cun agiuntar al numeral cardinal la terminaziun *-avel/-avla*. Per ils emprims quatter numerals ordinals datti furmas spezialas.

1. <i>emprim, <u>emprima</u></i>	10. <i>dieschavel, dieschavla</i>
2. <i>segund, <u>segunda</u></i>	11. <i>indeschavel, indeschavla</i>
3. <i>terz, <u>terza</u></i>	20. <i>ventgavel, ventgavla</i>
4. <i>quart, <u>quarta</u></i>	50. <i>tschuncantavel, tschuncantavla</i>
5. <i>tschintgavel, <u>tschintgavla</u></i>	60. <i>sessantavel, sessantavla</i>
6. <i>sisavel, sisavla</i>	100. <i>tschientavel, tschientavla</i>
7. <i>settavel, settavla</i>	137. <i>tschienttrentasettavel, -settavla</i>

Ils numerals ordinals vegnan per il solit inditgads en cifras. Ils emprims quatter numers vegnan scrits cun in punct (1., 2., 3., 4.), als auters vegn mintgatant er agiuntà la terminaziun *-avel/-avla* (5avel, 6avla euv.) al dumber.

247 Ils **adjectivs numerals multiplicativs** inditgeschan il multipel da l'unitad prendida sco basa. Enfin la cifra *quatter* existan per ils adjectivs numerals multiplicativs furmas spezialas. A partir da tschintg sa cumponan quels adina dal numer cardinal e da la terminaziun *-dubel/-dubla*.

furmas spezialas	furmas cun terminaziun
<i>simpel, <u>simpela</u></i>	<i>traidubel, traidubla</i> <i>quatterdubel, quatterdubla</i> <i>tschintgdubel, tschintgdubla</i> <i>sisdubel, sisdubla</i>
<i>dubel, <u>dubla</u></i>	
<i>tripel, <u>tripla</u></i>	
<i>quadrupel, <u>quadrupla</u></i>	

Enstagl da l'adjectiv numeral multiplicativ vegn savens fatg diever da la cumparegliaziun *x giadas tant (sco)*, p.ex. *Otto mangia duas giadas tant sco ils auters.*

248 Ils numerals multiplicativs han las suandantas **caracteristicas grammaticals**:

– Els pon star en diever attributiv avant e sunter il nomen.

Otto mangia la dubla purziun.

Jau avess gugent ina purziun dubla.

– Els pon vegnir duvrads predicativ.

Ses profit è damai dubel.

– Els èn savens nominalisads.

Otto mangia adina il dubel.

249 Ils **adjectivs numerals indefinits** designeschan in dumber u ina quantitat nundefinida. Els han las suandantas particularitads grammaticalas:

– Els pon vegnir duvrads en diever attributiv, pon dentant be star avant il nomen.

Quest onn hai jau chattà paucs bulieus.

La suletta figlia dals Carischs è emigrada.

Mintga singul schuldà è vegnì inspectà.

– Els pon vegnir duvrads en diever predicativ.

Nus eran blers.

Ils visitaders èn stads fitg numerus.

– Els pon vegnir nominalisads

Ils blers eran gia ids a chasa a las diesch.

Ils paucs èn stads cuntents.

250 Ils adjectivs numerals indefinits **sa distinguan** dals pronomi indefinits en ils sequents puncts:

– Els pon vegnir cumbinads cun l’artitgel u in pronom, stattan damai en secunda piazza (§ 213).

Ils blers visitaders han già plaschair dal concert.

Quests paucs incendis da questa stad han pudì vegnir stizzads immediat.

– Els pon vegnir duvrads predicativ.

Nus essan stads be paucs.

– Els pon vegnir nominalisads.

Ella è stada la suletta ch’è vegnida.

251 I dat era plects ch’expriman ina quantitat e ch’appartegnan ad **autras spezi** da plects.

– nomens: *ina dunsaina, in tozzel, in milliun, in mez, in pèr, in pau, in zic/zichel*

Jau hai cumprà in tozzel/ina dunsaina ovs.

La fabrica ha producì dus milliuns autos.

– adverbs: *savens, mintgatant*

Jau vom savens a kino.

Nus ans inscuntrain be mintgatant.

– pronomi indefinits: *inqual, varsaquants, insaquants*

Varsaquants han già plaschair.

Inquals han mal il chau da favugn.

Insaquants hai jau chattà.

3.4. Las particlas

252 Las **particlas** èn plects invariabels che na pon betg vegnir flectads. Tut tenor lur diever pon ins distinguer quatter gruppas:

preposiziuns: *a, da, en, sin, per, tras, tranter* euv.

conjuncziuns

da coordinaziun: *e, ma, u, tant...sco, u...ni, perquai* euv.

da subordinaziun: *che, sche, nua che, cur che, perquai che* euv.

adverbs: *qua, sisum, ier, tard, gudent, avunda, spert, regularmain* euv.

interjecziuns: *au!, he!, oha!, pst!, allo!, hopla!, chau!*

253 I dat **particlas** ch'appartegnan a **pliras sutgruppas** da la spezia da plects particlas, tut segund tge funcziun ch'ellas han en la frasa, sco p.ex.:

particla	diever	exempel
<i>dador</i>	preposiziun	<i><u>Dador</u> il vitg na datti pli naginas cabinas da telefon.</i>
	adverb	<i>Ils uffants prefereschon da giugar <u>dador</u>.</i>
<i>dasper</i>	preposiziun	<i><u>Dasper</u> il cunfin è la stalla da Jon.</i>
	adverb	<i>Il cunfin è fitg <u>dasper</u>.</i>
<i>si</i>	preposiziun	<i>Nus vulevan ir <u>si</u> munt.</i>
	adverb	<i>Damaun stos alura <u>star si</u> ad ura.</i>
<i>tras</i>	preposiziun	<i>Nus chaminain <u>tras</u> la chavorgia.</i>
	adverb	<i>Ella <u>legia tras</u> l'artitgel.</i>
<i>davent</i>	preposiziun	<i><u>Davent</u> da las set pon ins telefonar.</i>
	adverb	<i>Ella <u>curra davent</u>.</i>
	interjecziun	<i><u>Davent</u> da qua, avant ch'i plovia!</i>
<i>enturn</i>	preposiziun	<i>La culauna <u>enturn</u> culiez hai jau survegnì da mia mamma.</i>
	adverb	<i>Els èn arrivads <u>enturn</u> mezdi.</i>
	interjecziun	<i><u>Enturn</u>, hop!</i>

3.4.1. Las preposiziuns

254 Preposiziuns èn particlas ch'**accumpognan in auter plect** ubain ina grupp da plects. Ellas na pon betg star sulettas.

Mario vegn en stiva.

El regala in cudesch a sia sora.

Quella sa legra da quai.

255 Las **preposiziuns cumbinadas** èn ina grupp da plects ch'ha la funcziun d'ina preposiziun, p.ex. *sur da, or da, vi da, pervi(a) da, davart da, ultra da, per amur da, grazia a, confirm a, cuntrari a* euv. Ellas introduceschan la grupp preposiziunala cun agid da las preposiziuns *da* u *a*.

Pervi da la chalira n'èn els betg ids a spass.

Per amur da la pasch ha el taschè.

Nossa chasa è datiers da l'ospital.

Grazia a l'agid da la polizia ha l'um pudì vegnir salvà.

256 Las preposiziuns introduceschan **gruppas preposiziunalas**. La gruppa preposiziunala po vegnir furmada en differentas manieras. La preposiziun po star avant:

– ina gruppa nominala

Il tat raquinta da temps passads.

Il giuven ha dà in matg flurs ad ella.

– ina gruppa adverbiala

Quai savain nus dapi ier.

Ella è partida per adina.

– in infinitiv

El ha emblidà da cumprar latg.

Igl ha cumenzà a plover.

Per mitschar da la daratga essan nus ids en l'ustaria.

257 Savens vegnan las preposiziuns duvradas **senza artitgel**, cunzunt sch'ellas inditgeschan in cumplement dal lieu, p.ex. *si culm, a chasa, avant uigl, sin tetg, sut via* euv.

En in'emna giain nus si culm.

Il parasgulader è sa tschentà sin tetg.

258 Las preposiziuns inditgeschan usualmain, en tge relaziun semantica che la gruppa preposiziunala stat cun l'entira frasa. Tenor lur **funcziun semantica** pon ins distinguer:

– preposiziuns localas. Quellas inditgeschan ina posiziun e/u ina direcziun en il spazi.

posiziun

La sora è en stiva.

Ils discs eran sin maisa.

Il kino sa chatta sper la posta.

direcziun

Quest tren va en Engiadina.

Il giat è sigli sin la sutga.

La balla è rudlada da via giu.

– preposiziuns temporalas. Quellas inditgeschan in mument determinà ubain in spazi da temp.

Il concert entschaiva a las tschintg.

Il bogn è serrà durant ils mais d'october e november.

– preposiziuns modalas. Quellas inditgeschan ina relaziun da la moda e maniera.

Questa valischa è da tgirom.

El ha mangià spaghettis cun sosa da tomata.

– preposiziuns causalas. Quellas inditgeschan ina raschun.

Pervi da la naiv n'ha la cursa betg gi lieu.

Grazia al sustegn finanziel d'in sponsur ha la lavur pudì vegnir terminada.

Malgrà sia blessura ha el participà a la cursa.

Remartga:

En tscherts cas n'inditgeschan las preposiziuns betg ina relaziun semantica, ma ina relaziun grammaticala:

Ella dat in cudesch ad el.

Sin il far di èn els partids.

Andri patratga vi da quai.

259 Insaquantas preposiziuns pon er vegnir **cumbinadas cun che**. Ellas introduceschan alura proposiziuns subordinadas. Las suandantas preposiziuns vegnan cumbinadas cun *che*: *per che, fin che, suenter che, avant che, senza che, durant che, dapi che*.

La mamma ha cumprà dus kilos paun, per che nus hajan avunda.

Jau stun qua, (en)fin che ti vegns.

Suenter ch'il chaun è stà davent, essan nus ids vinavant.

260 Tschertas preposiziuns pon er **introducir proposiziuns subordinadas infinitivas** (§ 52). En quest cas surpiglian questas preposiziuns la funcziun da subjuncziun. Las preposiziuns las pli frequentas ch'introduceschan proposiziuns subordinadas infinitivas èn *da* e *a*. Lur significaziun è neutrala, uschia ch'ellas pon vegnir duvradas en differents contexts semantics. Per contexts semantics pli precis servan las preposiziuns *senza, enstagl da, per* euv.

El ha emblidà da comprar latg.

Igl ha cumenzà a plover.

Els na van mai ord chasa senza controllar che tut saja en urden.

Enstagl dad ir a kino, sto ella star oz a chasa cun fevra.

Guido ha tschentà en il radio per tadlar musica.

3.4.2. Las conjuncziuns

261 Conjuncziuns èn plects invariabels che na furman betg in'atgna part da la frasa, mabain **collian differentas parts da la frasa** ina cun l'autra. Ins distingua:

– **conjuncziuns** da coordinaziun. Quellas collian plects, gruppas da plects u perfin proposiziuns.

Petra e Flurina dattan tennis.

Ils attests da scolaziun ed ils matgs da flurs èn vegnids surdads pir a la fin.

Robert vules dar tennis, ma Silvana legia pli gugent in cudesch.

– conjuncziuns da subordinaziun u **subjuncziuns**. Quellas introduceschan e marcan sulettas u en cumbinaziun cun in auter plect proposiziuns subordinadas e collian uschia la proposiziun subordinada cun la proposiziun principala u surordinada.

En il temp medieval crajevan ins anc ch'il mund saja ina rudella.

Jau hai gia guardà il film che jau hai cumprà ier suentermezdi.

Jau na sai betg, sch'el vegn a tschaina.

262 Las conjuncziuns collian elements d'ina frasa, che **stattan** grammaticalmain **sin il me-dem stgalim**. Ellas pon p.ex. colliar:

– cumplements (§ 28):

Robert e Flurina dattan tennis.

El prenda mantè e parasol e va a la lavur.

Nus avain scrit ina cartulina tant a Maja sco a Niculina.

La premiera dal teater ha lieu oz u damaun.

Quest maletg è bel, ma char.

– attributs (§ 42):

Las fotografias dad Anna e da Reto èn reussidas bain.

– verbs (u gruppas verbalas):

Durant las vacanzas vi jau mo leger e star a sulegl.

– singuls plects (p.ex. duas particlas):

El curra da stgala si e giu.

– singulas proposiziuns d'ina frasa cumponida, p.ex.

a) proposiziuns subordinadas:

Il privel d'incendis è fitg grond, perquai ch'igl è chaud e perquai ch'igl ha pluvi memia pauc.

El è vegnì per gidar e per visitar nus.

b) proposiziuns principalas:

Annina giess gugent a chaminar, ma Rico vul guardar televisiun.

El prenda ses mantè e va a la lavur.

263 Tschertas conjuncziuns èn cumbinadas cun in'otra conjuncziun, p.ex. *tant...sco, u...u, ni...ni* euv. Questas cumbinaziuns vegnan numnadas **conjuncziuns cumbinadas**.

Tant in sco l'auter han gi tema.

U oz u damaun stos ti far questa lavur.

Ni Toni ni Tina èn vegnids.

Remartga:

Sco conjuncziuns cumbinadas valan era *u che...u che* e *ubain che...ubain che*. Conjuncziuns n'èn però mai accumpagnadas directamain d'in'otra conjuncziun. Ellas pon be vegnir precisadas tras autras particlas: *ed er, ed alura, ed uschia, e perquai, ma er, ma tuttina, sco era* euv.

Per far quest dessert dovr'ins glatsch e groma, sco era tschigulatta e nuschs.

Per far quest dessert dovr'ins glatsch e groma, ma era tschigulatta e nuschs.

264 Tscherts **adverbs** pon avair ina funcziun sumeglianta a las **conjuncziuns**, uschia ch'i n'è betg adina simpel da distinguer quels da las conjuncziuns.

Jau sun ida a cumprar en ed Otto ha cuschinà. (conjuncziun)

Jau sun ida a cumprar en, alura ha Otto cuschinà. (adverb)

Cun agid dals suandants tests pon ins però chattar ora, sch'i sa tracta d'in adverb ubain d'ina conjuncziun:

a) Conjuncziuns na sa laschan mai cumbinar cun in'otra conjuncziun, ils adverbs perencunter bain. Uschia pon els p.ex. vegnir cumbinads cun la conjuncziun *e(d)*.

Jau sun ida a cumprar en, alura ha Otto cuschinà.

Jau sun ida a cumprar en, ed alura ha Otto cuschinà.

Martin n'ha betg cartì quest'istorgia, schizunt jau sun stada sceptica.

Martin n'ha betg cartì quest'istorgia, e schizunt jau sun stada sceptica.

b) Sche l'adverb stat al cumenzament da la proposiziun, provochescha el en general l'**inversiun** dal subject e da la furma verbala, las conjuncziuns betg.

– adverb (inversiun)

Jau hai salidà el, alura ha el squassà il chau.

– conjuncziun (nagina inversiun)

Jau hai salidà el ed el ha be squassà il chau.

265 Ils elements che vegnan colliads tras conjuncziuns pon star en differents **rapports semantic** in cun l'auter. La conjuncziun inditgescha, da tge rapport ch'i sa tracta. Sin fundament dals rapports semantic che pon vegnir exprimids pon ins distinguer quatter gruppas da conjuncziuns:

– conjuncziuns copulativas. Quellas vegnan duvradas per agiuntar ed enumerar.

Arno e Madlaina han gudagnà la cursa.

Geniturs sco era uffants èn envidads a la festa.

Questa stizun venda tant victualias sco era utensils.

Ni mes um ni jau avain udì insatge dad el.

– conjuncziuns adversativas u restrictivas. Quellas opponan u restrenschan las duas parts.

Els na van betg en vacanzas en Italia, ma en Frantscha.

L'enviern è lung, dentant era fitg bel en il Grischun.

Sabina fiss gugent vegnida cun il tren, Martin però ha vulì prender l'auto.

Gion avess gugent in chaun, la mamma percunter vul in giat.

Betg Maria, mabain Annina ha gudagnà la concorrenza.

Ils plets *dentant* e *però* pon era esser adverbs.

La gliעד na saveva dentant betg quai.

La polizia stuess però esser pli rigurusa.

– conjuncziuns disjunctivas. Quellas excludan ina pussaivladad.

Vegns ti damaun u puschmaun?

U ti u el sto star a chasa.

Ni l'in ni l'auter ha dal tutfatg raschun.

– conjuncziuns da cumparegliaziun. Quellas servan per cumparegljar.

Nora curra bunamain uschè spert sco Ursina.

Il velo blau è main char ch'il cotschen.

Remartga:

Ins dovra per il pli ils adverbs uschè, tuttina, pli, main e las duas conjuncziuns sco, che per exprimer ils grads da cumparegliaziun (§ 229). Per betg stuir distinguer adina adverbs e conjuncziuns, èsi pli simpel da duvra il term "particlas da cumparegliaziun" per omadus.

266 La **conjuncziun sco** po er vegnir duvrada **per introducir ina gruppa nominala**, sco las preposiziuns. La gruppa nominala dependenta s'accorda en genus e numerus cun il subject.

Annamaria lavura sco dentista.

Sco bunas quintistas avessan ellas stuì remartgar il sbagl.

Analog a las gruppas preposiziunalas numn'ins quellas gruppas da conjuncziun + gruppa nominala dependenta er **gruppas conjuncziunalas**. En questa grammatica èn ellas subsummadas sut las gruppas preposiziunalas (§ 37).

267 Las **subjuncziuns** èn invariablas. Ellas introduceschan las proposiziuns subordinadas finitas (§ 46).

Jau n'avess mai pensà che ti sajas bun da far quai.

El saveva ch'igl era privlus.

Jau na sai betg, sche jau hai fatg endretg ils pensums.

Jau ma dumond, schebain ella ha ditg la vardad.

268 La **subjuncziun** la pli frequenta ed impurtanta è **che** (*ch'* avant vocal). Il *che* sez n'ha nagina significaziun, perquai vegn el savens cumbinà cun in auter pled, p.ex. *cura che, nua che, tgi che, perquai che* euv. En tscherts tips da proposiziun subordinada stat il *che* però era sulet. La subjuncziun *che* po vegnir duvrada en quatter modas e manieras:

1) diever da *che* sulet

Igl è impurtant che ti fineschias la scola.
Jau ma regord anc ch'ella aveva chavels alvs.
L'abitaziun, che jau vuleva prender a fit, è gia affittada.
El n'aveva betg fatg tschintg pass, ch'el è crudà per terra.

2) diever da *che* en cumbinaziun cun in'otra particla

Mai interessass da savair, cura ch'els arrivin.
L'interpresa ha infurmà, pertge che l'accident ha pudì capitar.
Schebain ch'ella ha trenà l'entira stad, n'ha ella betg pudì ir als gieus olimpics.
Durant ch'ella ha fatg vacanzas, è Martin sa preparà per ils examens.
Nus stuain far spert, per che nus tschiffian anc il tren.
El ha mess giud maisa, senza che jau haja ditg da far quai.

3) diever da *che* en cumbinaziun cun in pronom

Tgi che legia regularmain la gasetta, enconuscha quest problem.
Jau na sai betg tge ch'el manegia.
Nus na savain betg, cun qual tren che Maria arriva.

4) diever da *che* en cumbinaziun cun ulteriurs plects u locuziuns

Per cas che ti avessas da passar sperasvia, dà part.
L'accusà ha cumbatti fin il davos, da maniera ch'el ha gudagnà il process.

Per ina descripciun pli detagliada da las funcziuns semanticas da las subjuncziuns vesair § 271.

269 La **subjuncziun sche** introducescha proposiziuns interrogativas indirectas e proposiziuns cundiziunalas.

– proposiziun interrogativa indirecta

Jau na sai betg, sch'el po vegnir.
Nus controllain anc, sche ti has ditg la vardad.

En questa funcziun po ella era vegnir remplazzada da la subjuncziun *schebain* (§ 270).

– proposiziun cundiziunala

Sche ti vas a kino, vegn jau er.
Sch'i na vegn betg prest a plover, datti mancanza d'aua.

La particla *sche* po era vegnir cumbinada cun la particla *sco*.

Ella fa sco sch'ella avess gia gudagnà la cursa.

270 La **subjuncziun schebain** po introducir ina dumonda indirecta e remplazza en questa funcziun savens la subjuncziun *sche* (§ 269).

I dependa da tai, schebain nus vegnin anc ad uras.
Nus na savain betg, sch'el / schebain el ha ditg la vardad.

Remartga:

La subjuncziun *schebain* po era vegnir cumbinada cun la particla *che*.

Annina n'è betg vegnida, schebain ch'ella era envidada.

En tals cas ha *schebain che* la significaziun da *malgrà che*.

271 Las subjuncziuns pon, grazia a lur pussaivladads da cumbinaziun, exprimer in grond dumber da **relaziuns semanticas** tranter la proposiziun principala e la proposiziun subordinada introducida d'ina subjuncziun. Las relaziuns pon esser:

- causalas. Quellas inditgeschan il motiv u la raschun.
subjuncziuns: *perquai che, cunquai che, damai che* euv.
Ella n'ha betg pudì vegnir, perquai ch'ella è malsauna.
- cundiziunalas. Quellas inditgeschan ina cundiziun u ina premissa.
subjuncziuns: *sche, per cas che, nun che, a cundiziun che* euv.
El vegn er a kino, sch'el ha peda.
- finalas. Quellas inditgeschan ina mira, in intent.
subjuncziuns: *che, per che, sinaquai che* euv.
Discurra pli dad aut, ch'ins audia insatge.
Fa vinavant, per che nus vegnian ad uras.
- consecutivas. Quellas inditgeschan las consequenzas u l'effect.
subjuncziuns: *che, uschia che, da maniera che* euv.
El è talmain stanchel ch'el sa durmenta avant il computer.
Ella è vegnida memia tard, uschia ch'ella n'ha vis nagut.
- concessivas. Quellas inditgeschan ina opposiziun.
subjuncziuns: *malgrà che, schebain che, schegea che, er sche* euv.
Els han fatg l'excursiun, malgrà ch'i pluveva la damaun.
- adversativas. Quellas inditgeschan in cuncontrast.
subjuncziuns: *entant che, auter che* euv.
Jau hai stuì lavurar, entant ch'ils auters han fatg festa.
- temporalas. Quellas inditgeschan il temp ni la durada.
subjuncziuns: *che, cura che, durant che, dapi che, avant che, sco che* euv.
Jau era gist vegnì ch'ella è ida.
Cura che ti has finì la lavur, giain nus a festivar quai.
- localas. Quellas inditgeschan il lieu.
subjuncziuns: *nua che, danunder che*
Jau na sai betg, nua che ti stas.
- modalas. Quellas inditgeschan la moda e maniera.
subjuncziuns: *sco che, sco sche, senza che*
Ella viva sco sch'ella fiss ritga.
- introducziun dal discurs indirect.
subjuncziun: *che*
Ella ha ditg ch'ella vegnia damaun.

3.4.3. Ils adverbs

272 La gruppada dals **adverbs** cumpiglia las particlas las pli differentas. Tut ils peds invariables che na pon betg vegnir attribuids a las preposiziuns, a las conjunziuns ed a las interjecziuns tutgan tar questa gruppada. Tenor la furma pon ins distinguer:

– adverbs simpels

baud, tard, gugent, savens, avunda euv.

– adverbs cumponids, che sa cumponan da plirs elements

davosvart, dasperas, spera(s)via, vitiars, enavos, giusum, giufuns, entasum, ordadora, ordvart, dapersai, surtut, tuttafatg euv.

– locuziuns adverbialas, che vegnan scrittas dapart, dentant duvradas sco ils adverbs simpels

dad aut, da bass, per cas, da cuntin, dal tuttafatg, da vart sanestra euv.

– adverbs derivads dad adjectivs cun il suffix *-main*

curtain, deplorablain, fermamain euv.

273 La gronda part dals adverbs derivan dad adjectivs. Els vegnan **furmads** per regla **cun agiuntar il suffix *-main*** a la furma feminina da l'adjectiv:

adjectiv (masc. sg.)	adjectiv (fem. sg.)	adverb
<i>curt</i>	<i>curta</i>	<i>curtain</i>
<i>legher</i>	<i>legra</i>	<i>legrain</i>
<i>profund</i>	<i>profunda</i>	<i>profundain</i>

Tar adjectivs da pli d'ina silba cun la terminaziun *-al*, *-ar* accentuada e cun la terminaziun *-il* vegn il suffix *-main* agiuntà directamain a la furma masculina da l'adjectiv.

adjectiv (masc. sg.)	adverb
<i>final</i>	<i>finalmain</i>
<i>regular</i>	<i>regularmain</i>
<i>gentil</i>	<i>gentilmain</i>
<i>facil</i>	<i>facilmain</i>

Adjectivs d'ina silba che termineschan sin *-al*, *-ar* vegnan dentant furmads cun l'adjectiv feminin:

adjectiv (masc. sg.)	adjectiv (fem. sg.)	adverb
<i>mal</i>	<i>mala</i>	<i>malain</i>
<i>char</i>	<i>chara</i>	<i>charain</i>

274 Tschertas furmas masculinas da l'**adjectiv** pon avoir la **funziun d'adverb**, p.ex. *mal*, *ferm*, *spert*, *tard*, *plaun*, *fauss* euv. Questas furmas existan per part sper las furmas dal tip *-main* sco *malain*, *fermamain* euv. che n'han dentant betg adina la medema significaziun.

El stat mal.

Ti smatgas memia ferm.

Els curran spert.

Igl è memia tard.

Ils scolars legian plaun.

Ella scriva fauss.

Ella sa ferescha malain.

El è fermain persvadì da quai.

Remartga:

A l'adjectiv *bun* correspunda l'adverb *bain*.

Il gentar è stà bun.

Ella ha cuschinà bain.

- 275 Distinguer adverbs dad adjectivs** n'è betg adina facil. Ils adverbs èn invariabels. Ils adjectivs però èn variabels tenor genus e numerus.

Toni è stà il pli spert dals mats.

variabel en il feminin

Anna è stada la pli sperta da las mattas.

→ adjectiv

Toni curra spert.

invariabel er en il feminin

Anna curra spert.

→ adverb

Per la distincziun tranter adverbs e conjuncziuns vesair § 264.

- 276** Ils **adverbs sa refereschan** savens al verb, ma pon er sa referir ad autras spezias da plects ubain a l'entira frasa:

– al verb

Il chaun siglia trasora en l'aua.

Ella lavura bler.

– a l'adjectiv

La fotografia è fitg bella.

Il segund film è stà pli interessant che l'emprim.

– a l'adverb

Quai poss jau dir pir damaun.

L'apparat da fotografar è sisum a dretga.

– al nomen

Avra quella porta là!

Il quader giudim è da Picasso.

– a l'entira frasa

Deplorablmain n'ha el betg pudì vegnir.

- 277** La **posiziun da l'adverb** è fitg variabla. Savens determineschan aspects stilistics la posiziun da l'adverb:

Laura ha damaun natalizi.

Damaun ha Laura natalizi.

Laura ha natalizi damaun.

- 278** Sco ils adjectivs (§ 229) pon era ils adverbs vegnir cumbinads cun adverbs d'intensidad e da cumparegliaziun. Tras questas cumbinaziuns èsi pussaivel d'exprimer differents grads d'intensidad e da cumparegliaziun. Adverbs pon vegnir cumbinads cun:

– ulteriurs adverbs d'intensidad: *fitg, detg, pulit, vaira, magari, ordvart, enorm* euv.

Ella lavura spert.

Ella lavura fitg spert.

Marietta chanta bain.

Marietta chanta vaira bain.

– adverbs da cumparegliaziun: *uschè/tuttina, pli, main*. Tar tscherts grads da cumparegliaziun sto plinavant vegnir fatg diever da las particlas sco e che per pudair agiuntar il term da cumparegliaziun.

El disegna pli bain.

Madlaina curra uschè/tuttina spert sco Pia.

Ella cuschina pli/main bain che jau.

– cun l’artitgel definit e l’adverb da cumparegliaziun *pli* per furmar il pli aut grad da cumparegliaziun (superlativ).

Giachen disegna il pli bain da l’entira classa.

Madlaina curra il pli spert.

279 Sco tar ils adjectivs (§ 235) datti er per ils adverbs in pèr **furmas da cumparegliaziun spezialas**:

<i>bain</i>	<i>meglier/pli bain</i>	<i>il meglier/il pli bain</i>
<i>mal</i>	<i>pir/pli mal</i>	<i>il pir/il pli mal</i>
<i>nausch</i>	<i>mender/pli mal</i>	<i>il mender/il pli mal</i>
<i>bler</i>	<i>dapli/pli bler</i>	<i>il pli bler</i>
<i>pauc</i>	<i>(da)main/pli pauc</i>	<i>il pli pauc</i>

Selina scriva il meglier.

Gian lavura dapli.

Quest chor chanta mender ch’il noss.

Remartga:

In grad fitg aut po era vegnir exprimì cun il suffix *-ischem* (*bainischem, malischem, blerischem, pauchischem, charischem* euv.).

280 Sin basa da la funcziun semantica dils adverbs pon ins divider quels en differentas modas e manieras en **gruppas semanticas**. Sco usità tar gruppas semanticas, na datti dentant nagina gruppaziun fixa, e plirs adverbs appartegnan, tut tenor diever, a differentas gruppas. Per la descripziun sintactica èn las suandantas gruppas **impurtantas**:

– adverbs locals (dal lieu e da la direcziun)

qua, là, sur, sut, dapertut, ordador, davant, davos, sisur, damanaivel, nagliur, vi euv.

Las clavs èn qua.

Ti na stuessas adina chatschar en il nas dapertut.

Davosvart sin las chautschas èsi anc in flatg.

Vus prendais l’emprima strada a sanestra e lura la segunda a dretga.

– adverbs temporals (dal temp)

oz, damaun, avant, danovamain, suenter, ussa, alura, puspè, mintgatant, adina euv.

Oz hai jau danovamain stuì ir tar la dentista.

Ussa basti però!

Els van puspè en Italia en vacanzas.

Marina na vul però ir adina al medem lieu.

– adverbs modals (da la moda e maniera)

bain, gugent, auter, circa, var, sur, enturn, auter, insumma, probabel euv.

Ella faschess gugent passlung.

Quai ston ins far auter.

Martin emblida regularmain il paraplievgia.

Er adverbs da validaziun, sco *segir, forsa, magari* euv. espriman la moda e maniera.

– adverbs conjuncziunals (che mettan en relaziun il cuntegn da duas proposiziuns).

perquai, pertge, damai, pia, uschia, consequentamain, uschiglio, persuenter, autramain, però, dentant, malgrà, perencunter euv.

Anna è malsauna, perquai na vegn ella a far il trenament.

El era i pli baud. Uschia na pudeva el savair tge che nus avevan decidì.

Ins sto gidar immediat, uschiglio pudessi dar ina catastrofa.

La guida aveva anc admonì ils alpinists. Els èn però/dentant tuttina partids.

281 Autras gruppas semanticas d'adverbs ch'ins po numnar èn:

- adverbs interrogativs
nua?, co?, cura?, pertge? euv.
- adverbs d'enumeraziun
prima, primo, segund(a), secundo euv.
- adverbs d'affirmaziun e particlas da negaziun
gea, davaira, exactamain, nagliur, mai, na, betg, gnanc euv.
- adverbs d'intensidad
fitg, detg, pulit, vaira, ordvart, pauc, enorm, zunt, almain, bler euv.
- adverbs da cumparegliaziun
uschè, tuttina, pli, main euv.

Differents adverbs han particularitads formalas, sintacticas u da diever, che vegnan tractadas en ils proxims paragrafs:

282 Ils adverbs *uschè* ed *uschia* vegnan duvrads differentamain. Entant che la furma *uschè* vegn duvrada en cumbinaziun cun in adjectiv u cun in adverb, vegn la furma *uschia* duvrada suletta. Ella po damai star a l'entschatta ubain a la fin da la frasa.

<i>uschè</i>	<i>uschia</i>
<i>Tes quader è <u>uschè</u> bel.</i>	<i><u>Uschia</u> na pos ti betg far quai.</i>
<i>El chamina adina <u>uschè</u> spert.</i>	<i>Quai na pos ti betg far <u>uschia</u>.</i>

La furma *uschia* vegn er duvrada en cumbinaziun cun la subjuncziun *che*.
Nus avain pers il tren, uschia che nus stuain ir ussa a pe.

283 Tar ils adverbs tutgan era las particlas da negaziun. L'**adverb da negaziun absolut** è na.

Vegn ti questa saira a teater? Na.

284 Las **particlas da negaziun en connex cun furmas verbalas** a l'intern d'ina frasa èn na/n' + betg.

avant consonant: <u>na</u> + <u>betg</u>	avant vocal: <u>n'</u> + <u>betg</u>
<i>El <u>na</u> vegn betg a chasa.</i>	<i>El <u>n'</u> è <u>betg</u> a chasa.</i>

Sco variantas stilisticas èn er permessas las furmas na e nun senza *betg*:

avant consonant: <u>na</u>	avant vocal: <u>nun</u>
<i>El <u>na</u> vegn a chasa.</i>	<i>El <u>nun</u> è a chasa.</i>

La particla da negaziun *nun* po vegnir duvrada unicamain avant in vocal ed avant in *h* betg pronunzià e stat adina senza *betg*.

Remartga:

Las duas particlas *na* e *betg* na stattan mai gist ina suenter l'autra

285 La particla ***betg*** vegn avant **suletta** en tscherts contexts:

- a l'imperativ avant infinitiv
Betg fimar, per plaschair!

- avant l’infinitiv en proposiziuns infinitivas negadas
Per betg stuaire ir a scola, fa Andri finta dad esser malsaun.
- sch’in element accentuà vegn negà al cumenzament u a la fin d’ina frasa
Betg ti pos cumprar in glatsch, mabain tes frar!
Jau vi vin, betg sirup!

286 En las **furmas cumponidas** preceda la particla da negaziun *na/n’* la furma finita dal verb. La particla *betg* percunter stat directamain davant la furma infinita. Tranter la furma finita e la particla da negaziun *betg* pon anc star tscherts adverbs u adverbials.

El n’ha betg salidà mai.
El na va probablamain betg a chatscha quest onn.
Ella n’è betg anc vegnida a tshaina.

En frusas cun inversiun stat la particla *betg* suentar il subject che suonda la furma finita dal verb.

Pertge na chantais vus betg?

287 Sch’in **pronom object nunaccentuà** preceda la furma finita, stat la particla da negaziun *na/n’* immediat avant il pronom, la particla da negaziun *betg* stat directamain suentar la furma finita dal verb.

Jau na l’hai betg dà il cudesch.
El n’al vegn betg a gidar.
Ella na ma vul betg dar il cudesch.

Sch’il pronom object nunaccentuà preceda l’infinitiv, stat la particla da negaziun *na/n’* avant e la particla *betg* suentar la furma finita.

Ella na vul betg ma dar il cudesch.

288 Ils blers **pleds da negaziun** na furman *betg* sulets la negaziun, mabain ensemen cun la particla *na*.

<i>na + particla</i>	
<i>ni...ni...na</i>	<i><u>Ni</u> jau <u>ni</u> ti <u>na</u> savain quai.</i>
<i>na...gnanc</i>	<i>Jau <u>na</u> sun <u>gnanc</u> vegnida a pled.</i>
<i>na...nagliur</i>	<i>Las clavs <u>n’èn</u> <u>nagliur</u>.</i>
<i>na...mai</i>	<i>Ella <u>na</u> va <u>mai</u> a kino.</i>
<i>na...nagin</i>	<i>Vus <u>na</u> ma stuais trametter <u>pli</u> <u>nagin</u> invit.</i>
<i>na...nagut</i>	<i>El <u>na</u> vesa <u>nagut</u>.</i>

Las particlas da negaziun *ni...ni*, *gnanc*, *nagliur*, *mai*, *nagin* e *nagut* pon er star al cumenzament da la frasa. La particla *na* è er en quest cas obligatoria:

Nagliur n’avain nus pudì far in pausa.
Mai pli na vegn jau a kino cun tai.
Nagin n’ha ditg la vardad.

289 La **negaziun** vegn savens **rinforzada cun** la particla **pli** suentar la segunda particla da negaziun.

Jau na sun betg pli ida a gimnastica. u: Jau na sun betg ida a gimnastica pli.
Els na m’han gnanc pli pajà la tshaina.
Ella na va mai pli a kino.

290 Tscherts adverbs han la **funcziun da remplazzants** e cun quai ina funcziun sumeglianta a quella dals pronoms. I sa tracta dad adverbs interrogativs e da tscherts adverbs cun significaziun demonstrativa.

*Nua / cura / pertge / co avais vus gidà?
Il cudesch è là / qua.*

Insaquants adverbs cun diever pronominal remplazzan ina gruppa preposiziunala.

*Quai è stà in di da bellezza. Jau pens anc oz londervi / vidlonder (vi da quel).
Ella ha cumprà ina stgatla ed ha mess lien (en quella) tut las cartinas.
Sche ti ma das la colur cotschna, ta dun jau persuenter (per quella) la blaua.*

291 Sper preposiziuns u pronoms pon era adverbs star **avant la subjuncziun che**. Tals adverbs cumbinads cun *che* introduceschan alura proposiziuns subordinadas.

*Questa stad hai dà incendis, perquai ch'igl è stà memia chaud.
Els han gidà, uschia che nus avain pudì cumenzar pli baud.
Jau hai legì, entant che ti es ida a spass.
Tuts èn stads levgiads, cur che ti es vegnida en dad isch.*

3.4.4. Las interjecziuns

292 Las **interjecziuns** èn plects invariabels, damai particlas, che:

- stattan ordaifer las proposiziuns.
- ston vegnir consideradas sco proposiziuns autonomas.
- vegnan per il solit separadas cun ina comma ubain cun in segn d'exclamaziun.
- vegnan duvradas oravant tut en il linguatg discurre.

293 Las interjecziuns pon vegnir **duvradas** per:

- exprimer sentiments u impressiuns spontanias:
 - il plaschair *Juhui! Damaun avain nus liber!*
 - la dolor *Au! Quai fa mal!*
 - il smirvegl *Oh, tge bella vista!*
 - la ponderaziun *Hm! Constat quai?*
 - la malaveglia, la ravgia *Merda! Quai n'è betg bun!*
 - il disgust *Bah! Co quai toffa!*
- attrair l'attenziun u intimar da far insatge:
 - Allo? Tgi è qua?*
 - He! Tge fas ti là?*
 - Pst! Stai quiets*
 - Halt! Stai airi!*
- per imitar ramurs u viers d'animals:
 - Peng! Jau hai tutgà tai.*
 - Pumfata! Quai è stà il viertgel.*
 - Miau!, Cucu!, Muh!*

Remartga:

Ina part da las interjecziuns han suns u cumbinaziuns da suns che n'èn betg usitadas en rumantsch, p.ex. *Bah!, Pumf!, Brr!, Pst!*

4. Suns e letras (fonetica ed ortografia)

- 294** Il linguatg vegn discurrì e scrit. Tut ils plets d'in linguatg sa cumponan d'in tshert dumber da suns respectivamain letras. Ils **suns** èn las pli pitschnas unitads dal linguatg discurrì, las **letras** las pli pitschnas unitads dal linguatg scrit.
- 295** Cura ch'insatgi discorra, aud'ins ina successiun da suns ch'è be mintgatant interrutta:
Enconuschaslafabladalavulpedaliva?
- Discorra ina persuna sapientivamain fitg plaun, pon ins divider la successiun da suns en **silbas**: *En-co-nu-schas la fa-bla da la vulp e da l'i-va*
- Las **silbas** consistan dad in ubain da plirs suns. Segund la moda e maniera d'articulaziun distingu'ins dus categorias da suns: ils *vocals* ed ils *consonants*. Entant ch'ils vocals furman il center da mintga silba, stattan ils consonants davant u davos quest center. I dat però era silbas che consistan mo dad in vocal, p.ex. *u-tschè*.
- 296** La scrittira s'orientescha als suns dal linguatg discurrì. Uschia distingu'ins era tar la scrittira tranter vocals e consonants. Vocals e consonants furman las 23 respectivamain 26 letras da l'**alfabet rumantsch**. Ils nums da las letras èn masculins sco era ils terms vocal e consonant.

<i>a</i> [a]	<i>n</i> [en]
<i>b</i> [be]	<i>o</i> [o]
<i>c</i> [tse]	<i>p</i> [pe]
<i>d</i> [de]	<i>q</i> [ku]
<i>e</i> [e]	<i>r</i> [er]
<i>f</i> [ef]	<i>s</i> [es]
<i>g</i> [ghe]	<i>t</i> [te]
<i>h</i> [ha]	<i>u</i> [u]
<i>i</i> [i]	<i>v</i> [ve]
<i>j</i> [jot, i lung]	<i>x</i> [iks]
<i>l</i> [el]	<i>z</i> [tset]
<i>m</i> [em]	

I dat anc las letras *k* [ka], *w* [ve dubel] ed *y* [ipsilon u i grec], che vegnan duvradas be en plets esters ed internaziunals sco era en nums:

kilogram, ski, kino, kiosc, kilo, kilowat, Washington, western, stewardess, whisky, hockey, happy end

Normalmain vegnan las letras *k*, *w* ed *y* dentant remplazzadas en rumantsch da *c*, *v*, *i*:
collega (Kollege), *vest* (Westen), *ipsilon* (Ypsilon).

- 297** Adina na correspunda ina letra dentant betg ad in sun. Uschia equivala in sulet sun [š] a la cumbinaziun da letras <sch> en *schimgia*. Autras cumbinaziuns da letras dal medem tip èn da chattar en plets sco *tschintg, famiglia, muntogna, schaner, chaura* euv.

Il cas cuntrari n'è betg uschè frequent. El è per exempel da chattar en il pled *taxa*, nua che la letra <x> correspunda ad ina sequenza da dus suns [k + s].

Mintgatant vegnan duvradas pliras letras u cumbinaziuns da letras per scriver in unic sun, p.ex.: *saiy, luf* per il sun [f]; *staila, schanza* per il sun [š]. Inqual giada vegn la medema letra u cumbinaziun da letras dentant pronunziada en differentas modas. En il pled

schanugl è la pronunzia da la cumbinaziun da letras sonora, [ž], entant ch'il <sch> da *schanza* è surd [š].

Remartga:

Las parentesas quadras inditgeschan il [sun], quellas da cugn la <letra>.

4.1. Ils vocals

298 Suns che passan tras la bucca (u bucca e nas) senza impediments numnain nus **vocals**. Tut ils vocals vegnan producids tras la vibraziun da las cordas vocalicas ed èn qua tras **sonors**. Tar ils vocals savain nus distinguer tranter **vocals simpels** e **gruppas da vocals**.

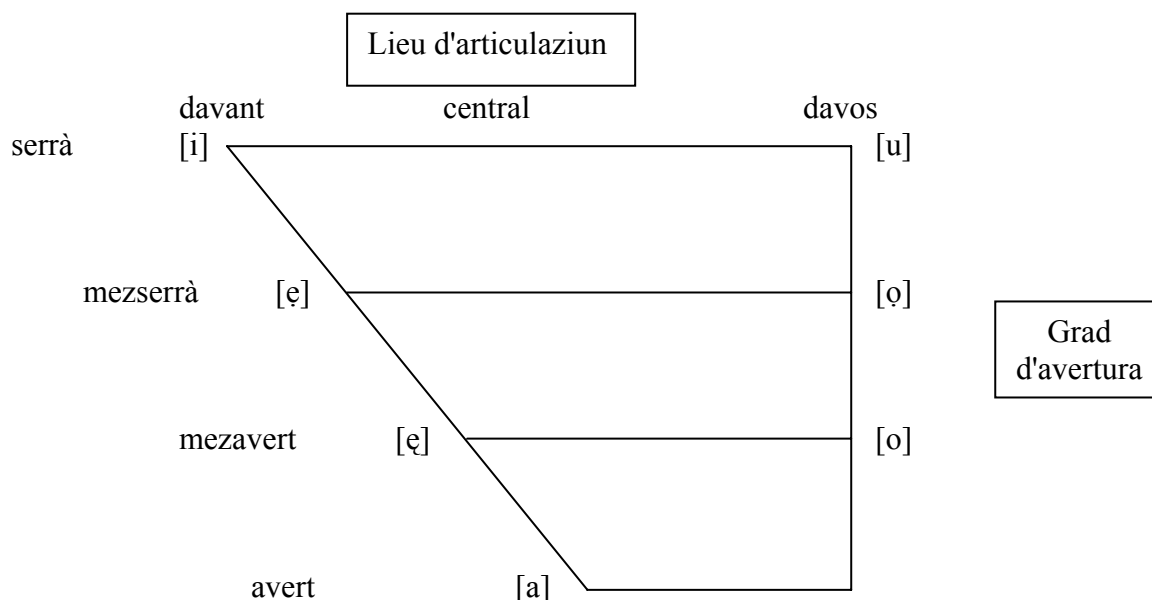
299 Ils **vocals simpels** èn en il linguatg scrit <a, e, i, o, u>. Ils vocals èn gruppads en in **trapez vocalic** segund il lieu da l'articulaziun ed il grad d'avertura da la bucca. Uschia datti en il linguatg discurrì:

- trais vocals anteriurs (u palatals), [i], [e], [e],
- in vocal central [a],
- e trais vocals posteriurs (u velars), [o], [o], [u].

Tant l'<e> sco l'<u> vegnan damai pronunziads sin duas modas. En ils plects *fevra, festa; culm, stumbel* èn l'<e> e l'<u> averts; en *betg, chapè; bun, lung* perencunter èn els serrads. La repartiziun da quels suns variescha en ed entaifer las regions.

Sper il grad d'avertura è era la **durada dals vocals** variabla (*chāsa, cassa*). Er quella variescha in pau tenor la region. Per pli blers detagls davart la pronunzia dals vocals vesair § 3.

300 Grafica dal trapez vocalic

- 301** Sin basa da quests vocals èsi pussaivel da furmar **gruppas da** dus u schizunt trais **vocals**. Las bleras da quellas gruppas n’han betg ina pronunzia fixa, vesair § 4 concernent la grappa <ua>.

Gruppas da dus vocals che furman ensemen ina suletta silba numn’ins **diftongs**. Sco diftongs dastgan valair en rumantsch grischun <ai>, <au> e <ie>: *maisa, saira, auto, aur, tschient, pievel*. Las autras gruppas da dus vocals pon er vegnir pronunziadas en ina silba, dentant er sco vocals cumplains, tut tenor ils consonants che precedan.

Las gruppas da trais vocals cuntregnan adina in *i* ed/u in *u* nunaccentuads a l’entschatta ed a la fin da la grappa ed in auter vocal accentuà entamez (*stuair, jau, gaud, miaivel*). Ellas cumpiglian mintgamai be paucs plets (tranter 3 e 7). La suletta grappa da trais vocals ch’appartegnan adina ad ina unica silba, che furman damai in **triftong**, è la grappa <ieu> [ɛv]: *fieu, gieu, lieu, bulieu, mieur, arvieut, svieuta, avieul, lieunga* euv. Quella è lura er la pli frequenta da quellas gruppas da trais vocals.

- 302** Ultra dals diftongs numnads existan anc diversas cumbinaziuns da vocals sumegliantas a diftongs. Ils dus vocals n’appartegnan però betg a la medema silba. En quests cas discurr’ins da **hiats**.

Hiats èn da chattar:

- en gruppas da vocals che na sa cumponan ni d’in *i* ni d’in *u*: *i-de-a, te-a-ter, ge-o-graf*.
- en plets cun in *i* u in *u* accentuà: *li-a, vi-a, mi-a, nu-a, scu-a*.
- en plets furmads cun in prefix: *re-u-niun, bi-en-ni, tri-an-gul, co-or-di-nar*.

La distincziun tranter diftongs, triftongs e hiats è en emprima lingia relevanta tar la separaziun dals plets (§ 318).

4.2. Ils consonants

- 303** Tar la pronunzia dals consonants (cun excepziun dal [h]) scuntra l’aria en bucca divers impediments (la lieunga, ils dents, ils lefs euv.).

Ils consonants pon u esser **surds** (producids senza la vibraziun da las cordas vocalicas, p.ex. [p], [t], [k], *pasta, center, bloc*) u **sonors** (accumpagnads da vibraziuns p.ex. [b], [d], [g], *bau, tenda, gaud*).

Ils consonants vegnan classificgads tenor **la moda e maniera ed il lieu d’articulaziun**. La suandanta tabella illustrescha questa classificaziun.

304 Survista grafica da l'articulaziun dals consonants

lieu d'articulaziun		moda d'articulaziun						
		bilabials	labiodentals	alveoloars	palato-alveolars	palatals	velars	faringals
occlusivs	surds	p		t		č	k	
	sonors	b		d		ǰ	g	
fricativs	surds		f	s	š			h
	sonors	(u)	v	z	ž	(i)		
nasals		m		n		ñ		
lateralis				l		ł		
vibrants				r				
affricatas	surds			ts	tš			
	sonoras							

un dals consonants

- bilabials: tuts dus lefs
- labiodentals: ils lefs ed ils dents
- dentals: ils dents
- palatals: il tshiel da la bucca
- velars: il palat lom / la tenda dal tshiel da la bucca
- faringals: la gula

La moda e maniera d'articulaziun dals consonants

- occlusivs: La bucca vegn serrada en ina maniera u l'otra, tut tenor il consonant, e puspè averta.
- fricativs: L'aria passa tras ina stretgira furmada da la bucca.
- affricatas: In consonant occlusiv è suandà d'in fricativ.
- liquids: L'aria che vibrescha sorta cuntinuadamain or da la bucca.
- nasals: L'aria sorta or dal nas. La bucca resta serrada.

4.3. Ortografia

305 Cunquai ch'i dat pli paucas letras che suns, ston tsherts suns vegnir scrits cun cumbinaziuns da letras. Plinavant datti er **differentas scripziuns** (grafias) **per il medem sun**. Quai vala per ils sequents suns consonantics:

- [č] <ch> a l'entschatta dal pled avant *a* ed *o*: *chau, chantun, chomma*
en plets cumponids avant *a* ed *o*: *surchargiar*
- <tg> en tut ils auters cas: *tgenin, tgina, tguli, petgen, sitg*, cf. er § 307.
- [k] <c> avant *a, o, u*: *calma, colur, cudesch*
- <ch> avant *e, i*: *che, chemia, chinais, pachet*
- <k> en insaquants plets internaziunals: *kilo, kino, skizza, skelet*
- [ǰ] <g> avant *e* ed *i*: *gentar, gidar*
- <gi> avant *a, o, u*: *giat, giomber, giubilar*
- [g] <g> avant *a, o, u*: *garantir, golf, gust*

	<gh>	avant <i>e, i</i> : <i>ghetto, ghitarra, lunghezza, marenghin</i>
[s]	<s>	usualmain
	<ss>	tranter vocals: <i>fossa, passar, taisser, mussa</i> a la fin dal pled, sch' il pled ha furmas cun <ss>: <i>mussar - jau muss; passar - jau pass; grassa - grass; nossa - noss</i>
[š]	<sch>	avant vocal, avant <i>l</i> ed a la fin dal pled: <i>sche, laschar, schlatta, pesch</i>
	<s>	avant consonant surd (§ 303): <i>spazi, stagiun, scola, frestg, puspè</i> avant <i>m, n, r</i> a l'entschatta dal pled: <i>smanar, snegar, sromar</i>
[ž]	<sch>	avant vocal: <i>schanugl, schelar, schumber, garascha</i>
	<s>	avant in consonant sonor (§ 303): <i>sbagl, sdrappar, sgular, svidar</i>
[ts]	<c>	avant <i>e</i> , avant <i>i</i> + consonant e suenter <i>s</i> : <i>cedel, ciclus, scienza; december, difficil, conscient</i>
	<z>	avant <i>a, o, u</i> , avant <i>i</i> + vocal, a la fin dal pled ed a la fin dal pled avant <i>i</i> : <i>zavrar, ozon, zuppar, grazia, piz, uffizi</i> , cf. er § 306.
[tʃ]	<gl>	avant <i>i</i> ed a la fin dal pled: <i>glisch, glina, giaglina, fegl, sigl</i> en la furma <i>meglra</i>
	<gli>	avant <i>a, e, o, u</i> : <i>pigliar, glied, giaglioffa, vegliurd</i>

Remartga:

Tar las differentas scripziuns per il medem sun tutgan er las geminatas u dublaziuns (*vita - gritta* euv.), cun excepziun da <ss>, e la scripziun da consonants sonors a la fin dal pled (*verd - avert; jau vend - jau rent* euv.), che vegnan adina pronunziads surd.

En rumantsch grischun èn las sequentas scripziuns regladas in pau auter ch' en ils idioms:

306 La scripziun da **c** e **z** (per [ts]):

c vegn scrit:

- avant **e** (*celebrar, cella, center, december, recepir*)
- avant **i** + **cons.** (*circa, citad, difficil, musicista*)
- suenter **s**: (*scena, scienza, conscient*)
- sco excepziun **deci** e **soci** ed ils plects che derivan da quels (*deciliter, decimal, social, societad, associaziun*)

z vegn scrit en tut ils auters cas, en particular era:

- avant **i** + **vocal** (*spezia, uffizial*) (sch' i na preceda betg in *s*, sco en *conscient*, euv.)
- avant **i** a la fin dal pled ed a la fin dal pled insumma (*edifizi, uffizi, niz, piz*)

z empè da **c** tenor la regla pon ins er chattar:

- a l'entschatta dal pled avant **e** ed **i** + **cons.** (*zercladur, zichel, zinsla*)
- a l'intern en paucs plects, sco *manzegna, chalzers, clavazin, magazin, chavazzin*

307 La scripziun da **ch** e **tg** (per [ç])

ch vegn scrit:

- a l'entschatta dal pled sch' i suonda in *a* u in *o*
cha-: *chantun, chasa, chatscha, chaminar, chargiar, char, chapibel*
cho-: *chombra, chomma, chonna*
- en plects cumponids avant *a* ed *o*, exceptà suenter *s*
interchantunal, surchargiar euv. ma: *stgargiar, stgatschar, distgargia* euv.

tg vegn scrit en tut ils auters cas:

- a l'entschatta dal pled avant *e, i, u*: *tge?*, *tgenin?*, *tgi?*, *tgina*, *tgirom*, *tgunsch*, *tgular*
- a l'intern ed a la fin dal pled: *ritga*, *setga*, *vatga*; *latg*, *notg*, *rintg*
- adina suenter *s*: *stgars*, *stgella*, *stgir*; *mustga*, *ristgar*; *frestg*, *rustg*

Remartga:

La repartiziun tranter [k] e [č] tar ils verbs sin *-tgar* u *-car* e lur abstracts è reglada sequentamain:

- itgar* *deditgar*, *inditgar*, *modifitgar*, *signifitgar*
 ma: *dedicaziun*, *indicaziun*, *modificaziun*, *significaziun*
- ocar* *evocar*, *provocar*, *revoocar*; *provocaziun*, *revoocaziun* euv.
- ucar* *educar*; *educaziun*

308 La scripziun *sch/s* (per [š], [ž])

sch vegn scrit:

- avant *l*: *schlantsch*, *schlep*, *schliar*, *schlop*, *schluppet*, *raschlar*
- a la fin dal pled: *pasch*, *pesch*, *glisch*, *crusch*

s vegn scrit:

- avant consonant, cun excepziun da *l*:
sbagliar, *sdratsch*, *sfegliar*, *sgular*, *smatgar*, *smetter*, *snegar*, *snuizi*, *sromar*; *responder*, *rasdiv*

Excepziuns èn:

- ils plets cumponids cun *desch/diesch*: *deschset*, *deschdotg*, *deschnov*; *dieschmilli*
- avant *m* ed *n* a l'intern da varsaquants plets, p.ex. *dieschma*, *muschna*, *puschmaun*, *ruschnar*

309 Las presilbas **con-** e **cun-** en plets cumponids

Ina gronda part dals plets cun la presilba *con-* u *cun-* vegnan scrits cun **con-**. Quai è adina il cas, sch'il segund element dal pled n'exista betg sco pled independent en rumantsch. La presilba *con-* na vegn en quels cas betg identifitgada sco in element separabel (prefix) dal tschep dal pled:

conceder, *concentrar*, *concluder*, *considerar*, *consister*, *contribuir* euv.

La presilba **cun-** vegn scritta, sche la segunda part dal pled (tschep) exista era per sasez. La presilba *cun-* è en quels cas identifitgabila cleramain sco prefix d'in verb u nomen independent:

cuntegnair, *cunvegnir*, *cunventscher*, *cunabitant*, *cundecisiun* euv.

310 La scripziun **cunter-/cuntra-** e **disch-/dis-**

- cunter-** avant vocal *cunterargument*, *cuntereffect*, *cunterofferta*
- cuntra-** avant cons. *cuntradiciun*, *cuntrafar*, *cuntraproposta*, *cuntratendenza*
- disch-** avant vocal *dischavantatg*, *dischequiber*, *dischillusiun*, *dischoccupà*, *dischurden*
- disch-** avant *l* *dischlocar*, *dischlocaziun*
- dis-** avant cons. *disfortuna*, *disgrazia*, *disgust*, *dismetter*, *disnivel*, *dispensar*

311 Pleds cun autra scripziun en rumantsch ed en tudestg:

Pleds che vegnan scrits en tudestg cun <gg> han en rumantsch be in <g>:

Agglomeration > *aglomeraziun*; Aggregat > *agregat*; aggressiv > *agressiv* euv.

Las cumbinaziuns da letras grecas *ph*, *th*, *rh* vegnan scrittas en rumantsch cun *f*, *t*, *r*:

Philosophie > *filosofia*, Rhythmus > *ritmus*, Orthographie > *ortografia* euv.

312 L'accent grav stat en rumantsch grischun:

– En il singular masculin dals pleds che termineschan sin **-a** ed **-i accentuà** e che furman il plural sin **-ds** empè da **-s**. Quai pertutga en emprima lingua las furmas regularas dal particip perfect, ma era varsaquants nomens ed adjectivs suondan quest tip.

sg. <i>purtà</i>	pl. <i>purtds</i>	sg. <i>prà</i>	pl. <i>prads</i>
<i>temì</i>	<i>temids</i>	<i>vestgì</i>	<i>vestgids</i>
<i>vendi</i>	<i>vendids</i>		
<i>partì</i>	<i>partids</i>		

dentant: *ami, amis; chastì, chastis; uffizi, uffizis*

– En il singular masculin dals pleds che termineschan sin **-e accentuà** e furman il plural sin **-ls** empè da **-s**. Quai pertutga nomens sco:

sg. <i>chapè</i>	pl. <i>chapels</i>
<i>chastè</i>	<i>chastels</i>
<i>utschè</i>	<i>utschels</i>
<i>vadè</i>	<i>vadels</i>

– Plinavant stat l'accent grav en varsaquants pleds invariabels **per inditgar l'accentuaziun** en cas da dubi:

empè, però, puspè, uschè, utrò euv.

Ins scriva *uschè, uschè bain, uschè ditg, uschè pauc, uschè spert* cun accent, ma, *uscheditg che, uschenavant che, uschespert che, in uschenumnà/ in 'uschenumnada*.

L'accent grav ha la funcziun d'inditgar l'accentuaziun en cas da dubi. En la furma cumposta croda quella raschun per l'accent grav.

– E finalmain stat l'accent grav **per distinguer pleds** che vegnissan uschiglio scrits tuttina, ch'han dentant ina significaziun (e per part era ina pronunzia) differenta.

<i>è/e</i>	<i>el è cuntent</i>	<i>jau e ti</i>
<i>èn/en</i>	<i>els èn cuntents</i>	<i>ella lavura en in biro</i>
<i>ì/i</i>	<i>jau sun ì a chasa</i>	<i>i plova; i van cun skis</i>
<i>là/la</i>	<i>il cudesch è là</i>	<i>la mappa sin maisa</i>
<i>nà/na</i>	<i>ve nà!</i>	<i>na!; nus na vegnin betg</i>
<i>già/gia</i>	<i>ella suna la già</i>	<i>els van gia a chasa</i>
<i>lèt看/letg</i>	<i>lur lèt看 ha durà mo in onn</i>	<i>quel letg è dir</i>
<i>pèr/per</i>	<i>els èn in pèr; in pèr guants</i>	<i>in per in</i>

L'accent grav da quels nomens resta era en la furma dal plural.

313 L'accent acut stat be en in pèr pleds esters (che derivan surtut dal franzos):

<i>il café</i>	<i>ils cafés</i>
<i>il comité</i>	<i>ils comités</i>
<i>il défilé</i>	<i>ils défilés</i>
<i>il té</i>	<i>ils tés</i>

L'accent acut n'ha nagin'influenza sin la furmaziun dal plural, quel vegn furmà cun agiuntar in **-s**.

314 Concernent la scripziun **grond** u **pitschen** vala il sequent:

Grond vegnan scrits:

- ils plects a l'entschatta da la frasa
- ils nums proprijs da persunas, animals e da chaussas
Maria, Gion, Duri; Nero, Bello, Linda; Sassella, Rossignol, Fiat euv.
- ils nums geografics simpels
Schons, Tujetsch, Tinizong, S-chanf, Ramosch euv.
- ils nums da pievels
ils Rumantschs, ils Sutsilvans, ils Franzos, ils Englais euv.
- ils nums da festas
Nadal, Pasca, Venderdi sontg, Tschuncaisma, Bumaun, Chalandamarz euv.
- ils plects *Dieus, Segner, Salvader, Sontga Scrittira, Veder/Vegl Testament, Nov Testament, Tutpussant, Bibla*

Grond pon era vegnir scrits...

- ils pronom persunals (*ti, tai, ta, vus, as*) en brevs u discurs drizzads directamain ad ina persuna.
- las titulaziuns a l'entschatta d'ina adressa u d'in text, titels da cudeschs ed inscripziuns.
Al Cussegl da scola da Flem, Il Pitschen Prinzi, Fieu e Flomma euv.

315 Concernent la scripziun da **nums cumponids** vala il sequent:

- En nums cumponids da dus nomens vegnan tuts dus plects scrits grond.
Piz Mitgel, Val Bescla, Val Müstair, Muottas Muragl, Val Sumvitg, Piz Valragn; Lai da Murmarera, Lai da Turitg, Pass dal Fuorn, Culm d'Ursera, Via dal Teater
- Sch'il nomen furma la segunda part dal num, vegnan scrittas tuttas duas parts grond.
La Punt, il Nov Testament, las Trais Lias euv.
- Furma il nomen dentant l'emprima part dal num, lura duess unicamain quel vegnir scrit grond e l'adjectiv pitschen.
la Svizra franzosa, il Parc naziunal, la Viafier retica, l'Engiadina bassa, il Mar mediterranean

Remartga:

En la plipart da las chartas topograficas vegnan tals nums dentant tractads sco inscripziuns, nua che omadus plects pon vegnir scrits grond.

Alp Dadens, Lai Rivaun, Lai Marsch, Piz Nair, Piz Cotschen

Questa scripziun duess restar resalvada al diever per chartas geograficas ed inscripziuns e betg vegnir surpigliada en texts cuntinuants.

- En nums cumponids da plirs plects duess vegnir scrit grond unicamain l'emprim plect dal num.
*Biblioteca naziunala svizra
Nova societad helvetica
Societad svizra da salvament
Uffizi federal da cultura*

Remartga:

En titulaziuns e sco inscripziuns uffizialas po però mintga plect da tals nums era vegnir scrit grond:

Nova Societad Helvetica (NSH), Societad Svizra da Salvament (SSS)

316 Pitschen vegnan scrits tut ils auters plects da la frasa, en particular er:

- ils plects suenter in punct dubel
- ils adjectivs che designeschan pievels e las designaziuns dals linguatgs
la naziun tudestga, ils gualds sursilvans, la lingua rumantscha, il tudestg (linguatg), *per rumantsch* euv.
- las designaziuns d’instituziuns politicas
confederaziun, chantun, vischnanca, departament, uffizi, cussegl grond euv.

Remartga:

Sco titulaziuns e numns pon questas designaziuns er vegnir scrittas grond:

la Confederaziun svizra, il Cussegl Grond, l’Uffizi federal da cultura, Al Cussegl da scola da Domat

En cas da dubi vegn recumandà da scriver pitschen.

317 In pled po cumpigliar ina u pliras **silbas**. Ina silba consista dad in u plirs suns; ella cuntegna dentant almain in vocal, in diftong u in triftong. Il vocal è il center da la silba; in pled ha tantas silbas, sco quai ch’ins po distinguer vocals, diftongs u triftongs en quel. Silbas che fineschan cun in vocal numn’ins silbas avertas (*cha-sa, fri-na, so-ra*). Silbas che fineschan cun in consonant numn’ins silbas serradas (*cum-bel, ven-ter, em-pren-der*).

Las silbas na giogan en il linguatg discurre strusch ina rolla, auter che tar in pledar affectà. En il linguatg litterar e tar il chant è dentant las silbas las constituentas dal metrum. En il linguatg scrit vegnan ils plects separads a la fin d’ina lingia tenor lur structura da silbas. La norma dil linguatg scrit na suonda dentant betg adina la silbaziun dal linguatg discurre ([a-ri-va] - <ar-ri-va>; [me-ter] - <met-ter>).

318 En il linguatg scrit vegnan las **silbas separadas** sequentamain:

- In consonant simpel furma ina silba cun il vocal suandant:
cha-sa-da, gu-da-gnar, re-pe-ter euv.
- Consonants dubels vegnan separads in per vart, damai:
ar-rivar, bel-la, mus-sar, tramet-ter, zap-pa euv.
- Tar dus u trais consonants intervocalics furma il davos ina silba cun il vocal suandant:
tad-lar, gron-da, pren-der, sim-pel, char-vun, pas-ler, Sviz-ra, giaz-la euv.
- Gruppas da consonants che pon star a l’entschatta d’in pled rumantsch furman dentant ina silba cun il vocal suandant e na pon betg vegnir separadas. Quai èn las gruppas:
 - a) bl, cl, fl, gl, pl: *movi-bla, ma-cla, gri-fla, ne-gla, sim-pla*
 - b) br, cr, dr, fr, gr, pr, tr: *dum-brar, sa-cra-ment, va-dretg, ci-fra, al-le-gra, im-pro-vi-sar, le-tra*
 - c) s + consonant: (*sc, sd, sp, st, stg*): *vi-scla, ra-sdiv, ra-spa-da, que-sta, fre-stga*
 - d) Latiers vegnan era anc las gruppas vl e vr: *pus-sai-yla, po-vra* euv.
- Presilbas mantegnan lur furma tar la separaziun da las silbas, sch’i suonda in consonant:
ab-rogar, con-vertir, dis-cordia, ex-primer, trans-portar euv.
Suonda però ina vocal, mantegna la presilba sia furma mo sche la segunda part exista era suletta sco pled rumantsch: *con-uman, disch-occupaziun, trans-acziun* euv.
ma: *abo-lir, exa-minar, exe-cutar, exem-pel, tran-sit* euv.
- Suffixs n’han nagin’influenza sin la separaziun da las silbas:
cude-schet, fra-rin, sco-la-stic, ma-te-rial euv.

- **Pleds cumponids** duessan vegnir separads tant sco pussaivel tenor il senn:
passa-temp, ero-dinamic, foto-copia euv.
D’evitar è la separaziun da l’emprima part dal pledcumpost: **pas-satemp, *fo-tocopia* euv.

319 Nunseparabels èn:

- Pleds d’ina silba (monosillabs): *in, dus, chau, naiv, isch* euv.
- Las gruppas da bustabs che designeschan suns simpels: *ch, tg, gl, gn, qu, sch, stg, tsch* (*s-ch* e *dsch* en numis geografics).
- Ils diftongs *ai, au, ie* e las cumbinaziuns diftongas e triftongas: *ia, iu, ui, uo, ieu* ed *uai*.
- Tranter **vocals** duain ins separar unicamain en pleds cumponids:
extra-ordinari, co-operaziun, re-aziun euv.

D’evitar per raschuns tipografics è era:

- La separaziun d’ina silba d’in sulet vocal. Perquai èn pleds sco *ami, aua, umet, utschè*, euv. nunseparabels.
- La separaziun tar l’apostrof. A la fin da la lingua po però star empè da la furma apostrofada la furma cumplaina, pia:
Ins na saveva betg cura che el pudess puspè entschaiver. [betg: ch’
el]

320 En rumantsch n’èn las **reglas da comma** betg uschè strictas sco p.ex. en tudestg. Sco regla generala vala: nua ch’ins vul far ina pausa en la frasa, mett’ins ina comma. La comma è en rumantsch per ordinari il segn d’ina pitschna pausa e betg il segn d’ina disposiziun sintactica sco en tudestg. Las reglas da comma dependan damai pli ferm da quai ch’ins vul exprimer. Ellas han surtut la funcziun d’inditgar la melodia, il ritmus e las pausas ed èn tras quai in agid per chapir meglier il text. Tuttina n’è il diever da la comma betg arbitrar; i dat er contexts, nua ch’ella è fixa.

321 En la **frasa simpla** vegnan parts structuralas da la medema spezia da pleds, che stattan en seria ina sunter l’altra (enumeraziun), separadas cun ina comma, danor sch’ellas èn colliadas cun las conjuncziuns *e/ed* u *u*.

- plirs subjects: *Pigns, lareschs, tieus e schembers èn las quatter plantas principalas da noss guauds.*
- plirs predicats: *Tuts baterlan, cloman, sbragian, ma nagin na taidla.*
- plirs objects: *Nus avain lecziuns da matematica, fisica, chemia e biologia.*
- plirs adverbials: *Oz, damaun e puschmaun hai jau da far servetsch da notg.*
- plirs attributs: *Quel film interessant, excitant ed impressiunant ha propi pudì persvader.*

Ma: *ina gronda bella chasa*

322 En la **frasa coordinada** vala:

- La coordinada **senza conjuncziun** ha adina ina comma:
La mamma legia, Duri emprenda, il bab e Corina preparan la tschaina.
- La frasa coordinada cun las conjuncziuns *e (ed), u* n’ha per ordinari nagina comma:
El ha cumenzà la lavur ed jau hai finì ella.
Ella è en biro u a far cumissiuns.

Ins po metter ina comma, sche la frasa è lunga e sche la conjuncziun collia frsas cumpletas.

Suenter quella greva malsogna ha el puspè pudì cumenzar ad ir per la pizza, ed el sa sentiva mintga di sco nov naschè.

- Las frsas coordinadas cun las autras conjuncziuns (*dentant, però, ma, percenter, ubain, damai, perquai* euv.) han ina comma:

Quai è interessant, dentant era detg difficil.

Jau turn questa saira a chasa, mes cumpogn percenter stat anc in pèr dis a Paris.

323 Concernent las **proposiziuns subordinadas** vala:

- Avant *sche* ed avant las subjuncziuns che e sche cumbinadas cun in auter pled mett'ins ina comma.

Ella n'ha anc betg dà part, sch'ella vegn cun nus en vacanzas.

Jau na sai giuditgar quai, avant che jau n'hai betg studegià la chaussa.

Sche la frasa è fitg curta ed ins na fa insumma nagina pausa, na mett'ins betg la comma.

Sas ti nua ch'el stat?

Ve sche ti has temp.

- Avant la subjuncziun *che* na vegn per regla mess nagina comma.

Igl è pussaivel ch'el è gia partì.

Ins sa che memia bler stress è malsanadaivel.

Quai è il meglier cudesch che ti has scrit.

Sche la proposiziun subordinada preceda la principala, mett'ins però ina comma.

Che ti fissas ina tala canaglia, n'avess jau mai sminà.

- Frsas introducidas dad *il qual, la quala, cun la quala, tar il qual* euv. separ'ins cun ina comma.

En giunta tramettain nus il cudesch, per il qual vus essas s'interessada.

- Proposiziuns interchadadas vegnan separadas cun ina comma.

Sas ti ussa, cuntinuescha el, tge che ti vuls far l'auter onn?

Nus tuts, e jau less accentuar quai, stuain far pli gronds sforzs.

Il delinquent, in um da ca. 40 onns, è vegnì arrestà la notg passada.

Quest cudesch, che jau hai cumprà en in antiquariat, è stà vaira char.

324 La comma è er obligatoria en intgins **cas speziels**:

- L'apposiziun vegn separada da la frasa cun ina comma, sch'ella na fa betg part dal num.

Leon Schlumpf, l'antierur cusseglier federal grischun, è in grond ami da la musica populara.

Ma: *Carl il Temerari ha laschè la vita a Nancy.*

- Allocuziuns, era en brevs, ed interjecziuns separ'ins cun ina comma da la proposiziun.

Erica, taidla ina giada!

Va a chasa, Reto!

Tar nus, mes signurs, na datti betg confusiuns.

Bravo, quai has fatg stupent!

Juhui, damaun avain nus liber!

La comma vegn er messa, sch'ins metta in pled en ina posiziun speziala per al far resor-
tir.

Durmir, quai savess jau adina!

La musica, quai è mia gronda passiun.

– En la data mett'ins la comma suenter il num da la vischnanca.

Sent, ils 5 da schaner 2004

Funtaunas

- Arquint, J.C.: *Vierv ladin. Grammatica elementara dal rumantsch d'Engiadina bassa*, Tusan, 1964.
- Darms, G., Dazzi Gross, A.A., Gross M.: *Pledari rumantsch grischun-tudestg/tudestg-rumantsch grischun*, LR, Cuira, 1985.
- Darms, G., Dazzi Gross, A.A., Gross M.: *Grammatica elementara dal rumantsch grischun*, LR, Cuira, 1985.
- Darms, G., Dazzi Gross, A.A., Gross M.: *Langenscheidts Wörterbuch Rätoromanisch*, Langenscheidt, Zürich, ⁵2004.
- Dazzi Gross, A.A., Gross M.: *Curs da rumantsch grischun per persunas da lingua rumantscha*, Lia rumantscha, Cuira, 2003ss.
- Dubois, J.: *Larousse. La nouvelle grammaire du français*, Larousse-Bordas, Paris, 1997.
- Eisenberg, P., Gelhaus, H., Henne, H.: *Duden 4. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Dudenverlag, Zürich, ⁶1998.
- Gallmann, P., Sitta, H.: *Schülerduden Grammatik. Eine Sprachlehre mit Übungen und Lösungen*, Dudenverlag, Zürich, ⁴1998.
- Gallmann, P., Sitta, H.: *Deutsche Grammatik*, Lehrmittelverlag des Kantons Zürich, Zürich, 1996.
- Ganzoni, G.P.: *Grammatica ladina. Grammatica sistematica dal rumantsch d'Engiadina'ota per scolars e creschius da lingua rumauntscha e tudas-cha*, Samedan, 1977.
- Liver, R.: *Manuel pratique de romanche, sursilvan-vallader*, Romanica Raetica tom 4 SSR, Cuira, 1982.
- Renzi, L.: *Grande grammatica italiana di consultazione*, Il Mulino, Bologna, 1988-1997.
- Schmellentin, C.: *Grammatica cumplessiva dal rumantsch grischun* (en preparaziun).
- Signorell, F.: *Normas surmiranas. Grammatica rumantscha digl idiom da Sur- e Sotses*, Chasa editura per meds d'instrucziun, Cuira, 1987.
- Signorell, F.: *Carnet accumpagnont set otg nov. Rumantsch surmiran*, Chasa editura per meds d'instrucziun, Cuira, 2003.
- Spescha, A.: *Grammatica sursilvana*, Casa editura per mieds d'instrucziun, Cuera, 1989.
- von Flüe-Fleck, H.: *Schulgrammatik. Ein Kompendium für das 7.-10. Schuljahr*, Kantonale Lehrmittelverwaltung, Freiburg, ²1999.

Register da materias

- accent** 312-313
- accumpagnaders e remplazzants** 143-149
 - accumpagnaders (definiziun) 144
 - classificaziun 147-149
 - definiziun 143
 - funzioni sintacticas 146
 - remplazzants (definiziun) 145
- adjectiv** 213-251
 - adjectiv u pronom (test da coordinaziun) 221
 - adjectivs invariabels 217
 - adjectiv nominalisà 237
 - adjectiv en funcziun d'adverb 237, 274
 - caracteristicas 213
 - diever attributiv 223-225
 - funcziun descriptiva 224
 - funcziun distinctiva 225
 - diever predicativ 219, 226-227
 - furmas 214-216, 222, 228
 - grads d'intensidad e da cumparegliaziun 229-236
 - particips en funcziun d'adjectivs 218
 - posiziun 223-225
- adjectiv numeral** 238-249
 - adjectiv numeral indefinit u pronom indefinit 250
 - autras spezas da plects ch'expriman ina quantidad 251
 - caracteristicas 238-239
 - sorts 240-249
- adverb** 272-291
 - adjectivs en funcziun d'adverbs 237, 274
 - adverb u adjectiv 275
 - adverbs cun la subjuncziun *che* 291
 - adverbs en funcziun da remplazzants 290
 - definiziun e furmas 272-273
 - grads d'intensidad e da cumparegliaziun 278-279
 - gruppas semanticas (adverbs locals, temporals euv.) 280-281
 - posiziun da l'adverb 277
 - referiment da l'adverb 276
- adverbial = complement circumstanzial
- alfabet** 296
- artitgel** 150-158
 - artitgel definit 152
 - artitgel indefinit 153
 - caracteristicas 150
 - diever dals artitgels 156-157
 - funzioni dals artitgels 155
 - furmas dals artitgels 151
 - omissiun da l'artitgel 158
 - preposiziun + artitgel definit 154
- attribut** 42-43
 - definiziun 42
 - furmas 43
- che** 47-48, 268
- colliaziuns relativs** 47, 197-198
- comma (reglas da comma) 320-324
- conjugaziun** 97-130
 - classas 97
 - furmas cumponidas 118-126
 - accord dal particip 120
 - furmas dal perfect 118, 122
 - furmas dal perfect II 123
 - formaziun cun *avair* u cun *esser* 119
 - futur I e II 124-125
 - passiv 126
 - perfect dals verbs reflexivs 121
 - furmas simplas 105-117
 - 1./2. pl. indicativ preschent 108
 - conjunctiv preschent 110
 - cundiziunal preschent 111
 - el en la 1. sg. indicativ 107
 - gerundi 116
 - imperativ 112-114
 - indicativ imperfect 115
 - indicativ preschent 105
 - particip irregular 129
 - particip regular 117
 - verbs cun -esch- 106
 - verbs reflexivs 109
 - gruppas da verbs (regulars – alternants – irregulars) 100
 - posiziun da l'accent 99
 - verbs alternants 102, 127
 - verbs irregulars 103, 128
 - verbs regulars 101, 104
- conjunctiv** 85-88
 - diever 86
 - discurs indirect 87
 - furmas 85

- conjuncziun** 261-271
 conjuncziun u adverb 264
 conjuncziuns cumbinadas 263
 conjuncziuns e lur rapports semantics 265
 definiziun e distincziun 261
 diever particular da *sco* 266
 funcziun 262
 subjuncziuns 267-271
 subjuncziuns e lur rapports semantics 271
- consonant** 303-304
 definiziun 303
 survista grafica da l'articulaziun 304
 complement = parts da la proposiziun
- complement circumstanzial** 39, 93
 distincziun dal compl. preposiziunal 40
- complement direct (object direct)** 34, 93, 170
 eruir l'object 35
- complement predicativ** 36, 93
 verbs cun complements predicativs 37, 130
- complement preposiziunal (object preposiziunal)** 38, 93, 170
 distincziun dal compl. circumstanzial 40
- cundiziunal** 89-90
 diever 90
 furmas 89
- diftong = gruppas da vocals
- discurs indirect** 87
 dumondas e cumonds 88
- frasa** 7-23
 frasa mo cun subject e predicat 33
 funcziuns expressivas 14
 repartiziun dal text en frasa 8
 sorts da frasa 10
 structuraziun dal text cun frasa 9
- frasa affectiva** 13
 frasa desiderativa 13
 frasa exclamativa 13
 frasa imperativa 13
- frasa comunicativa** 11
- frasa cumponida** 19
 frasa contracta 22
 frasa coordinada 22
 frasa structurada 23
- frasa desiderativa = frasa affectiva
 frasa exclamativa = frasa affectiva
 frasa imperativa = frasa affectiva
- frasa interrogativa** 12
- frasa simpla** 18
- furma da curtaschia 166
- futur** 80
- futur II** 81
- gerundi** 71
- gruppa adjectivala** 28, 37
- gruppa adverbiala** 28, 37, 256
- gruppa nominala** 28-29, 149, 159, 213
- gruppa preposiziunala** 28, 38, 40, 256
- gruppas da plects** 28
 dievers sintactics 29, 41
- gruppas da vocals** 301-302
 hiat 302
- il qual** 198
- imperativ** 91-92
 diever 92
 furmas 91
- imperfect** 75
- indicativ** 84
- infinitiv** 69, 98
- interjecziun** 292-293
 definiziun 292
 funcziuns 293
- interpuncziun = reglas da comma
- inversium** 12, 171, 264, 286
- modus** 83-92
 negaziun = particlas da negaziun
- nomen** 131-142
 definiziun 131
 genus 132-134
 nominalisaziun dad autras spezias 141
 numerus 135-139
 nums propriis 142
 quantitat nundeterminada 140
- numeral = adjectiv numeral
- object direct = complement direct
 object preposiziunal = complement preposiziunal
- ortografia** 305-324
c e z 306
ch e tg 307
con- e *cun-* 309
cunter-/cuntra- e *disch-/dis-* 310
 differentas scripziuns per il medem sun 297, 305
sch/s 308
 scripziun differenta (rumantsch-tudestg) 311
 scripziun grond u pitschen 314-316
 part verbala = parts da la proposiziun

- particip** 70
 particip irregular 70, 129
- particla** 252-293
 definiziun 252
 particlas cumbinadas cun *che* 49
 particlas cun plirs dievers 253
- particlas da negaziun** 283-289
- parts da la proposiziun** 24
 cumplement 24, 27
 funcziuns sintacticas 30
 part verbala 24-25
- passiv** 94
- perfect** 76
- pled** 56-58
 definiziun 56
 funcziuns sintacticas 58
 furmas grammaticalas 57
 spezias da plects 59-60
- plusquamperfect** 78
- predicat** 26
 predicat cumponi 26
- preposiziun** 254-260
 cumbinaziun cun *che* 259
 definiziun 254
 diever senza artitgel 257
 funcziuns semanticas 258
 preposiziuns ch'introduceschan
 preposiziuns 260
 preposiziuns cumbinadas 255
- preschent** 74
- pronom** 159-212
 caracteristicas 159
 diever sco accumpagnaders e/u sco
 remplazzants 160
 sutgruppas e furmas 161
- pronom demonstrativ** 188-196
 diever cun la subjuncziun *che* 196
 furmas e dievers 189-195
 particularitads grammaticalas 188
- pronom indefinit** 186-189
i/igl (furmas) 212
ins (furmas) 210-211
 particularitads grammaticalas e furmas
 207
 pronom indefinit u adjectiv indefinit
 208
- pronom interrogativ** 199-206
 diever 200
 diever cun la subjuncziun *che* 206
 particularitads e furmas 199
- pronom persunal** 162-176
 diever 162
 furma da curtaschia 166
 persunas grammaticalas 164
 pronom object 168-176
 accord dal pronom object 175
 posiziun dal pronom object
 nunaccentuà 173-174
 pronoms objects accentuads 169
 pronoms objects nunaccentuads 172
 successiun da plirs pronoms objects
 176
 pronoms subjects 163-167
- pronom possessiv** 183-187
 furmas e dievers 185-187
 particularitads grammaticalas 183
 pronom persunal e pronom possessiv
 184
- pronom reflexiv** 177-182
 furmas accentuadas e rinforzadas cun
sez 180
 furmas cumponidas dals verbs
 reflexivs 182
 furmas nunaccentuadas 179
 particularitads grammaticalas 177
 referiment a l'object direct 181
- pronom relativ = colliaziuns relativas
- pronunzia** 2
 da gruppas da vocals 4
 dals consonants 5
 dals consonants finals 6
 dals vocals 3
- proposiziun** 15
 dumber da frასas e proposiziuns 16
 parts da la proposiziun 24-30
 senza verb 17
 proposiziun gerundiala = proposiziun
 subordinada
 proposiziun infinitiva = proposiziun
 subordinada
 proposiziun participiala = proposiziun
 subordinada
- proposiziun principala** 20
 proposiziun subjuncziunala =
 proposiziun subordinada
- proposiziun subordinada** 21
 funcziun sintactica 44
 sorts 45
 proposiziun gerundiala 54
 proposiziun infinitiva 52-53
 cun adverb u pronom interrogativ 53
 cun preposiziun 52

proposiziun participiala 55
 proposiziun subjuncziunala 46
 che cun funcziun relativa 47
 che cun funcziun subjunctiva 48
 particlas cumbinadas cun *che* 49
 sche en proposiziuns cun funcziun
 cundiziunala 50
 sche en proposiziuns interrogativas
 indirectas 51
 quantidad nundeterminada = nomen
reglas da comma 320-324
sche 269
sche 50-51
schebain 270
 scripziun grond u pitschen = ortografia
silba 295
 definiziun 317
 separaziun en silbas 318-319
spezas da plets 59
 survista grafica 60
subject 31
 eruir il subject 32
 substantiv = nomen
sun e letra 294-324
 definiziun 294
temp 72-82
 diever da l'imperfect e dal perfect 77
 furmas surcumponidas 79
 survista dal diever dals temps 82
 temps grammaticals 73
 tips da furmas 72
test da coordinaziun 221
test da spustada 27
text 1
 triftong = gruppas da vocals
uschè 282
uschia 282
verb 61-130
 cumplements dals verbs (transitiv –
 intransitiv) 93
 definiziun 61
 diever 62
 furmas = conjugaziun
 furmas finitas 67
 furmas infinitas 68
 sorts da furmas 66
 verbs cun plirs dievers 95
verb auxiliar 63
verb intransitiv 93-95
verb modal 64
verb per propi 65
verb predicativ 37, 130
verb reflexiv 96, 109, 179
verb transitiv 93-95
 verbs alternants = conjugaziun
 verbs irregulars = conjugaziun
 verbs regulars = conjugaziun
vocal 298-302
 trapez vocalic 300